

משערה והבהרה

גיליון מס' 3

בגיליון:

יורי קוגן: מגמות הפשיעה בישראל 1976-1996

רחל נתן ויונתן אנסון: משתני הרקע של המכורים לסמים, אשר הצליחו לשרוד בתהליך הגמילה והשיקום

גבריאל נובל: "הגיוס הרב-שכבתי" במשטרת-ישראל

יוסף אבני: משטרה ושיטור בנגב לפני קום המדינה

ישראל אורון (אוסטרי): הרשעה בעבירת-מין גם בהעדר תמיכה לדברי המתלוננת - תהיות ושאלות ממבט פסיכולוגי

ד"ק חביב ואח': דו"ח מחקר - הטיפול המשטרתי בקטינים ובבני-נוער

אורית שלו: סקירת אירוע-מפגש בנושא 'COMPSTAT' עם מפכ"ל משטרת ניו-יורק

משטרת-ישראל

אגף קהילה ומשמר אזרחי

אוקטובר 1999

9.17
10

"משטרה וחברה" (בעלי תפקידים לפי סדר הא"ב)

עורכים:

פנחס יחזקאלי, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל
אורית שלו, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית

חברי המערכת:

מנחם אמיר, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית
רות גבע, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל
דויד ויסבורד, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית
גיאורא רהב, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

חברי המערכת המייעצת:

עדנה ארו, Kent State University ואוניברסיטת חיפה
ישראל ברק, המשרד לבטחון הפנים
שלמה גל, הרשות למלחמה בסמים
משה טלגם, בית-המשפט המחוזי בתל-אביב
יוסף סדבון, אגף החקירות, משטרת-ישראל
יעקב רז, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל

רכז המערכת ועורך ניהולי: רון שויביץ, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל

עורכת לשון: ענת בשן, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל

סיוע טכני: תמר אסתרמן, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל

עיצוב עטיפה: עומר רסיסי, אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת-ישראל

"משטרה וחברה" הוא כתב עת, רב תחומי, היוצר לאור ע"י אגף קהילה ומשמר אזרחי במשטרת-ישראל. ייעודו העיקרי הוא לחזק את השיח האקדמי והמקצועי, ולתת כלים בידי קובעי המדיניות באשר לתפקיד המשטרה בחברה. זאת, על מנת להעלות את רמת העיון והמחקר ואת טיב עבודת המשטרה בתחומים אלה.

"משטרה וחברה" רואה לנגד עיניו את התפתחות הכתיבה האקדמית בעברית, בתחומי המשטרה והקרימינולוגיה. לפרסום בכתב העת יתקבלו מאמרים בתחומי מערכת אכיפת החוק והקרימינולוגיה, מניעת פשיעה וההתארגנות הקהילתית למניעת פשיעה והיבטים ניהוליים ומדעיים של עבודת המשטרה. יינתן גם חלון למחקרים איכותיים בתחומים משפט וחברה. בכוונת **"משטרה וחברה"** לתת במה, לצד פרסומיהם של כותבים ותיקים, גם לפרסומים של כותבים צעירים.

המערכת תשמח לקבל מאמרים רלוונטיים, שלא פורסמו בארץ, מכותבים באקדמיה ומכותבים במערכת אכיפת החוק. המאמרים יעברו סיווג ומיון, ויבחנו ע"י קוראים-שופטים באופן אנונימי.

משטרה וחברה

כתב עת ישראלי, בין תחומי, בנושאי אכיפת החוק וקרימינולוגיה

משטרת ישראל

מח"כ יעקב יר

מנכ"ל ומועצה ומחשבות

גיליון מס' 3

אוקטובר 1999

יוצא לאור ע"י אגף קהילה ומשמר אזרחי, משטרת ישראל

תוכן העניינים

מאמרים	עמ'
יורי קוגן	מגמות הפשיעה בישראל 1976-1996 5
רחל נתן ויונתן אנסון	משתני הרקע של מכורים לסמים, אשר הצליחו לשרוד בתהליך הגמילה והשיקום 29
גבריאל נובל	"הגיוס הרב שכבתי" במשטרת-ישראל 63
יוסף אבני	משטרה ושיטור בנגב לפני קום המדינה 87
ישראל אורון (אוסטרי)	הרשעה בעבירות מין גם בהיעדר תמיכה לדברי המתלוננת-תהיות ושאלות ממבט פסיכולוגי 111
רשימות	
ג'ק חביב, דליה בן רבי, נטע ברנע, ג'וסלין לוי, בשיתוף שמחה לנדאו, דוד וייסבורד	דו"ח מחקר: הטיפול המשטירתי בקטינים ובבני נוער: מחקר הערכה-מיפוי פעולות המשטרה וקשריה עם גורמים חיצוניים-דו"ח ביניים 123
אורית שלו	סקירת אירוע: מפקדי משטרת-ישראל במפגש עם מפכ"ל משטרת ניו-יורק, האוורד ספיר, בנושא "COMPSTAT" 143

מגמות הפשיעה בישראל - 1976-1996

יורי קוגן*

* מקד, ראש יחידת הוואה, מרחב שפלה

(התקבל במערכת ביולי 1999, אושר לדפוס באוגוסט 1999)

עניינו של מחקר זה הוא סקירת מגמות הפשיעה בישראל בתקופה שבין השנים 1976-1996. שיטת המחקר הינה רפליקציה למחקרם של פישמן וארגוב (1980), וממצאי מחקר זה מושווים לממצאי המחקר הראשוני. המחקר בוחן את השינויים, שחלו בסך היקף העבירות הפליליות, תוך התמקדות בעבירות רכוש, אלימות, מרמה וגניבות רכב. היקף העבירות נבחן לאורך תקופת המחקר, תוך התייחסות למשתנים חברתיים כגון שיעורי אינפלציה, שיעורי עלייה ואבטלה וכן אירועי משבר שחלו במהלכה. נתוני המחקר נלקחו מהדיווחים הרשמיים לסטטיסטיקה הפלילית, הנאספים בידי משטרת-ישראל (דו"חות שנתיים של משטרת-ישראל משנת 1976 עד שנת 1996) וכן מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1976-1996). ממצאי המחקר מצביעים על הבדלים במגמות הפשיעה בין שני המחקרים. כן נמצאו הבדלים מובהקים בעבירות האלימות וגניבות הרכב בין התקופה טרם פרוץ האינתיפאדה לבין זו שאחריה.

מילות מפתח: משטרה, שיעורי פשיעה, סטטיסטיקה פלילית

הקדמה

תיאוריות מדידת הפשיעה, בחינת מגמותיה ויישומן הינן תחום מוכר במחקר הקרימינולוגי. אנשי המחקר מתמקדים, בעיקר, בקשר שבין תופעות הפשיעה השונות וכן בקשר שביניהן לבין משתנים המעורבים בפשיעה, ובשינויים חברתיים ומצביים העוברים על החברה הנחקרת. לעומתם, אנשי השדה, העוסקים ביישום מדיניות, בעיקר בתחום סוכנויות האכיפה, מתעניינים במדידת היקף הפשיעה ככלי להערכת תפקוד ובנייבי מגמות עבריינות עתידיות, לצורך התמודדות טובה יותר עמן, לאורם של שינויים חברתיים שונים (יחזקאלי ושלן, 1997).

שוהם, רהב ואדד (1987) מציינים, כי הניסיונות הראשוניים לקבץ את הסטטיסטיקה הפלילית החלו לפני יותר ממאתיים שנה, במטרה עיקרית ללמוד מנתונים אלה על רמת המוסר בחברה. המשך למחקרי חלוץ אלה התאפשר לאחר הקמת כוחות משטרה לאומיים במהלך המאה התשע-עשרה, תחילה בבריטניה ולאחר מכן במדינות נוספות. איסוף הנתונים מגופי האכיפה (ולא רק ממערכת המשפט) איפשר את הרחבת תחומי המחקר אל מעבר לנושא המקורי של היקף הגשת כתבי אישום פליליים, ולכלול בה גם את "העבירות הדיועות למשטרה", שמסיבות שונות לא גובשו לידי כתבי אישום. בעבודת מחקר שבוצעה בישראל על-ידי פישמן וארגוב (1980) סקרו החוקרים את מגמות הפשיעה בארץ בשנים 1951-1976. המחקר הציג מערכת קשרים מסועפת בין מגמות הפשיעה לבין ציוני דרך שונים בהתפתחותה של החברה הישראלית. התמונה הכללית המצטיירת מהמחקר הייתה של מגמת עלייה עקבית במרבית העבירות הפליליות, לכל אורך התקופה שנחקרה. ממצא זה מתקיים, בדרך-כלל, תוך מספר יוצאים מן הכלל, כאשר הבולט שבהם הוא השפל שאליו ירדו שיעורי הפשיעה בשנת 1973, שנת מלחמת יום הכיפורים. בשנים העוקבות שבו וזינקו שיעורי העבריינות כלפי מעלה לערכיהם שלפני המלחמה. ממצא זה, הכורך יחדיו מלחמה ורמות עבריינות, זכה להתייחסות במחקרה של שוהם (1988), הגורסת, כי בעת לחץ ואיום ממקור חיצוני, מתרחשת עלייה ברמות הסולידריות והלכידות בחברה, דבר המביא לירידה ברמת הפשיעה. השערה חלופית הועלתה ע"י אמיר וחסין (1974), הגורסים במחקרם, הדן בהתנהגות עבריינית בתקופת מלחמת יום הכיפורים, כי לא נמצא שינוי בהתנהגותם של עבריינים בזמן המלחמה. החוקרים מסבירים ממצא זה באמצעות פרדיגמת הניכור, שלפיה העבריינים חשים מנותקים מהחברה ומערכיה, ומכאן חוסר ההשפעה של עליית הלכידות בחברה בשעת משבר על רמות הפשיעה (אמיר וחסין, 1974). מסקנה זו מוצאת חיזוק בעובדה, כי עבריינים מועדים, שהורשעו מספר פעמים בדין, אינם נמנים עם כוחות המילואים של צה"ל, ולכן לא היו שותפים למאמץ המלחמתי, ומכאן הסבר אפשרי נוסף להיעדר הזדהותם עם המשבר, שפקד את החברה בישראל בעת מלחמה.

ממצא נוסף, הקושר בין תופעת פשיעה למצבי סכסוך מדיני, עולה ממחקרם של Landau & Beit Hallahmi (1982) אודות רמת התוקפנות בישראל. המחקר מגלה, כי כל אחת מנקודות השיא של הסכסוך הישראלי-ערבי הייתה מלווה בעלייה ברמת התוקפנות בחברה הישראלית (Landau & Beit Hallahmi, 1982).

במחקר אורך נוסף, העוסק בניתוח תופעת הפשיעה האלימה בישראל, בחנו Landau & Pfefferman (1988) שתי השערות מנוגדות. האחת, הקרויה בפי החוקרים "השערת הקוהסיביות", גורסת, כי בעת קיומו של מצב מתיחות בטחוני, ירדו שיעורי הפשיעה האלימה. זאת, בשל העובדה, כי הפרטים בחברה נוטים להתלכד לנוכח איום חיצוני. באמצעות לכידות זו הם נוטים גם לדכא התנהגויות אנטי חברתיות, דוגמת האלימות הפלילית. ההשערה האחרת, "השערת מתן הלגיטימציה וההסתגלות" טוענת, כי בתקופות, שבהן האלימות על רקע בטחוני נמצאת במגמת עלייה, יעלו גם שיעורי האלימות על רקע פלילי, היות שהאלימות נתפסת כאמצעי לגיטימי לפתרון בעיות. ממצאי המחקר תמכו, באופן חד-משמעי, בהשערה השנייה (Landau & Pfefferman, 1988).

בניגוד לממצאי שני המחקרים האחרונים, מצא פישמן במחקרו אודות שורשיה ומגמותיה של האלימות בחברה הישראלית, כי היא מאופיינת ברמות נמוכות ביותר של אלימות. פישמן (1979) הסביר ממצא זה על-ידי קיומו של "הקולקטיב הישראלי", המדכא כל התנהגות אנטי חברתית לרמות נמוכות (פישמן, 1979). מסקנות אלו של החוקרים אמנם נסובות על תופעת התוקפנות והפשיעה האלימה הנובעת ממנה, אך לא על כל תופעות הפשיעה. יש לזכור, כי תופעה זו נוטה להיות מיוצגת באופן מדויק למדי, לעומת תופעות פשיעה אחרות בסטטיסטיקה הפלילית, המבוססת על דיווח עצמי, כפי שמציינים שוהם, רהב ואדד (1987) ומכאן חשיבותה לדיון הנוכחי.

מגמת העלייה בפשיעה מיד עם תום מלחמת יום הכיפורים, המתוארת במחקרם של פישמן וארגוב (1980), ניתנת להסבר משני כיוונים שונים. מחד, טוענים החוקרים, כי משבר האמון שחוותה החברה הישראלית כלפי הנהגתה לאחר המלחמה, מצא ביטוי בחיטוט כללי בחוליי החברה, ובהם נושא החוק והסדר (פישמן וארגוב, 1980). מאידך, טוענת שוהם (1988), כי הנחה מקובלת במחקר הקרימינולוגי היא לראות את העלייה בהתנהגויות העברייניות, בייחוד אלו הקשורות לאלימות, כ"ירושטה" של המלחמה. הנחה זו מתיישבת עם טיעונם של Sutherland & Cressey (1978) בדבר מתן לגיטימציה למעשי אלימות בעת מלחמה, ומוצאת חיזוק נוסף בממצאי עבודתם של Landau & Beit Hallahmi (1982) שהובאו לעיל. נראה, כי יציאה מתוך הטיעון של Sutherland & Cressey (1978) מאפשרת לקשור בין רמת האלימות המלחמתית, בולטותה ומעורבות החברה בה, לבין העלייה בעבירות האלימות בעורף. קשר זה יבחן בשלב מאוחר יותר של עבודה זו, כאשר תבחן השפעת האינתיפאדה,

כנקודת ציון משמעותית בהתפתחות החברה הישראלית בעשור האחרון, על מגמות הפשיעה בישראל.

ממצא נוסף של פישמן וארגוב (1980) מצביע על קשר חיובי בין השיפור הכלכלי במשק ורמת החיים הגבוהה, כפועל יוצא ממצב זה, לבין עבירות הרכוש והמרמה. החוקרים מסבירים ממצא זה בכך, כי התחזקות של התנהגויות צרכניות ראוותניות במשק, הנלוות לעלייה ברמת החיים, יוצרות מוטיבציה אצל חלקים מהאוכלוסייה להשתמש באמצעים בלתי לגיטימיים, קרי עברייניים, לצורך השגתן של מטרות, שאינן רק נחשבות לגיטימיות אלא כאלה שיש לשאוף להשגתן. ממצא זה תואם ממצא מחקרי אחר המצוטט על-ידי שוהם, רהב ואדד (1987), והמצביע על קשר חיובי בין רמת המודרניזציה של החברה לבין שיעור עבירות הרכוש (גניבות, במקרה זה) בה. ממצא נוסף, שעליו מדווח Rahav (1984), בניתוח משווה, מצביע על קיומו של קשר חיובי עקבי בין רמת הפיתוח הלאומי בארצות שונות לבין עבירות הרכוש.

שלושת הממצאים האחרונים ניתנים לביסוס תיאורטי באמצעות מושג "האנומיה האינדיוידואלית" של Merton (1957). Merton קבע, כי האנומיה האישית ניתנת להסבר מבחינה סוציולוגית, כסימפטום של חוסר תיאום בין שאיפות (מטרות) חברתיות מקובלות, לבין מימושן בדרכים לגיטימיות של שאיפות אלה (Merton, 1957). האנומיה האישית היא שיוצרת את הסטייה. בתחום עבריינות זה של עבירות הרכוש והמרמה, מציינים פישמן וארגוב (1980) את הממצא הבולט ביותר של מחקרם. החוקרים מצאו, כי בתחום עבירות המרמה, חל הגידול הרב ביותר במהלך עשרים ושש השנים, שבהן עוסק המחקר. ממצא זה תומך בממצא מוקדם יותר של פישמן ודיניץ (1977), המצביע על עלייה בפשיעת "הצווארון הלבן" החל בתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים. החוקרים מצפים, כי מגמה זו תלך ותגבר עם העלייה ברמת החיים בישראל, וצמצום מעורבות הממשלה בתהליכים הכלכליים במשק (פישמן ודיניץ, 1977).

תופעה חברתית נוספת, שהקשר בינה לבין מגמות הפשיעה כבר נחקר רבות (Eisenstadt, 1951; אייזנשטדט, 1965, 1973; אמיר ושיחור, 1975, א'1975, ב'1975; חסין, 1985; Shoham, 1962; Sellin, 1938; Shaw & McKay, 1987), והקשורה במישרין לאופיה של ישראל כמדינה קולטת עלייה, הינה תופעת ההגירה. אמיר ושיחור (1975, א') רואים בהגירה מצב קרמינוגני, העלול ליצור קונפליקטים חברתיים ואישיים, לגרום להתרופפות מנגנוני הפיקוח החברתיים, ולהביא את הפרט לחיפוש דרכים, לעתים

סוטות, כדי להתמודד עם מצב זה. מושג חשוב נוסף לדיון בקשר שבין תופעת ההגירה לרמות העבריינות בחברה הוא מושג "התנגשות התרבויות", כפי שמגדיר אותו Sellin (1938). ההגירה היא אחד משני המוקדים להתנגשות תרבויות, קרי, קונפליקט בין נורמות התנהגות הנהוגות בחברות שונות לבין נורמות המהגרים והנורמות החוקיות של החברה הקולטת (Sellin, 1938). מושג זה עשוי להסביר את הממצא של Shoham (1962), שלפיו שיעורי עבריינות הבגירים בקרב העולים גדול עד כדי פי ארבע מאשר בקרב האוכלוסייה הוותיקה. הוא מסביר זאת בחולשת הסמכות של משגרי הנורמות המבוגרים.

כאמור, פישמן וארגוב (1980) סקרו במחקרם את נטיות הפשיעה ואת מגמותיה בישראל בשנים 1951–1976. זוהי תקופה רבת תהפוכות, שבה התהוו המערכות החברתיות והשלטוניות של המדינה. לא אחת נדמה היה, שעצם קיומה הפיזי נמצא בסכנה. מטרת המחקר הנוכחי הנה לבצע רפליקציה למחקרם בשנים 1976–1996. בתקופה זו, החברה בישראל כבר נסמכת על מוסדות שלטון, חקיקה ופיקוח ברורים, אך עדיין לא תמה תקופת השינויים החברתיים החריפים המשפיעים על הווייתנו. במהלך שנים אלו חוותה החברה הישראלית מספר אירועים קריטיים: שלושה מהפכים שלטוניים; מלחמת "שלוש הגלילות" והאינתיפאדה, שלראשונה עוררו גלי התנגדות חברתיים ופוליטיים, שלא ידענו כמותם בתחנות קודמות של הסכסוך הישראלי-ערבי; קליטת גלי עלייה גדולים מאתיופיה ובעיקר ממדינות חבר העמים; מלחמת המפרץ, שבה חווה העורף הישראלי לראשונה בתולדות המדינה חרדה קיומית, ולבסוף - רצח ראש ממשלה בידי מתנקש יהודי, אזרח המדינה.

תחום פשיעת הרכב לא נסקר על-ידי עורכי המחקר הראשוני, ובהיות המחקר הנוכחי רפליקציה לעבודתם, לכאורה, לא היה צריך להיכלל גם כאן. עם זאת, לאור בולטותו של תחום עבירות זה בשנים האחרונות מחד, ומיעוט ההתייחסות אליו בספרות, מאידך, עורך המחקר מצדיק התייחסות נוספת נפרדת. בעיתונות הבינלאומית, שגילתה עניין בתופעה, נכתב, כי מרבית עבירות הרכב בישראל מבוצעות על-ידי ערבים, תושבי שטחים או בשיתופם, ויעדן של המכוניות הגנובות הוא השטחים שבשליטת הרשות הפלסטינית. רוב הסיכויים שכלי-רכב המגיע לשטחי יהודה ושומרון (שבהם קיימת נגישות מסוימת למשטרת-ישראל), יפורק וימכר כחלקי חילוף, שקשה לקשור ביניהם לרכב המקורי. לעומת זאת, רכב המגיע לשטחי רצועת עזה, הנהנים משלטון מלא של

הרשות הפלסטינית, וסגורים בפני סוכנויות האכיפה של ישראל, ימכר כמות שהוא לתושב מקומי (King, 1997). מצב דומה מתואר גם במאמרו העיתונאי של Ingwerson (1996) הדן בגניבת מכוניות יוקרה בגרמניה, הנהנית משפע כלכלי, והעברתן לשטחי מדינות חבר העמים, שם אין לרשויות הגרמניות דריסת רגל מחד, ואילו לסוכנויות האכיפה המקומיות אין עניין לטפל בתופעה, מאידך.

שיטת המחקר

◆ המקורות

מקורות הנתונים הסטטיסטיים המשמשים עבודה זו, כמו גם את מרבית המחקרים העוסקים בהערכת פשיעה, הינם מאגרי מידע רשמיים, שהנתונים בהם נאספו ע"י משטרת-ישראל, ע"י מערכת בתי-המשפט וע"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. עובדה ידועה היא בקרב החוקרים, כי מקור זה אינו מהימן, היות שהוא מבוסס על מדידים, המסתמכים על פתיחת תיקי חקירה בפועל, התלויה, בתורה, בשיעורי הדיווח של הציבור, לרוב הקורבנות. עניין זה מבחין בבירור בין שני סוגי פשיעה: עבירות שקורבנותיהם הם בני-אדם ועבירות המכונות "נטולות קורבן", כאשר הקורבן היא החברה על מוסדותיה או העבריינן עצמו (עבירות מס, זנות, שימוש בסמים וכו'). מאגרי המידע, המסתמכים על רישומי מערכת בתי-המשפט, מושפעים גם כן מהמערכת המשטרית, שהרי למרות קיומה של אפשרות, שלפיה יכול אזור, בתנאים מסוימים, לפנות באופן עצמאי לבית-המשפט בעניין פלילי (הגשת קובלנה פלילית פרטית), הרי שרוב רובם של קורבנות העבירה אינם עושים כן. יתר על כן, ההחלטה אם לפתוח תיק חקירה הינה החלטה שבסמכות המשטרה, וזו יכולה, ממניעים שונים, להחליט לכאן או לכאן. בכך נוצרת הטיה לחוקר, שיסתמך על נתונים רשמיים בלבד. יחזקאלי ושל (1997) מציינים בעניין זה, כי "מרגע שרמת הפשיעה (המדווחת) מהווה מדד, מתקיים מאמץ ארגוני "לעצב מחדש" את הסטטיסטיקה הפלילית. האמצעי הפך למטרה". מצד שני, הברירה העומדת בפני החוקר הינה ביצוע עצמאי של סקרי פשיעה, דבר שהינו בלתי אפשרי הן מסיבות לוגיסטיות, המצריכות משאבים כלכליים ואנושיים רבים ביותר, והן מסיבות של חיסיון המידע. חשוב לזכור במקרה זה, כי המאגרים הרשמיים של המשטרה (ויתר הסוכנויות השלטוניות) נהנים מרציפות טיפול ומאחידות דיווח, עניין שאין לבטלו, שעה שניגשים לביצוע מחקר בהיקף נרחב. ניתן היה לשקול חלופה

למאגרי הנתונים הרשמיים. הכוונה לנקיטה במתודולוגיה של שימוש ב"דיווח עצמי" כפי שמציינים שוהם, רהב ואדד (1987). שיטה זו הוכחה כתקפה במחקרים רבים, שנערכו במרוצת השנים הן בישראל והן בעולם. ממצאי מחקרים אלה הושוו לממצאי מחקרים, המתבססים על מאגרי הנתונים הרשמיים, ונמצאה רמת התאמה גבוהה בין השניים. ממצא זה מחזק את תוקפו של הדיווח העצמי, אך כפי שמציינים שוהם, רהב ואדד (1987), בו בזמן מחזק ממצא זה את תוקף המחקרים, המבוססים על שימוש בנתוני הסטטיסטיקה הפלילית הרשמיים. לעומתם, Ennis (1967), טוען, כי מחקרי הדיווח העצמי מצביעים על כך, כי הסטטיסטיקה הפלילית הרשמית נופלת מן המצב במציאות בכ- 200% בממוצע. ניתן ליישב סתירה זו בין החוקרים, אם נשים לב, כי Ennis (1967) מתכוון לדיווח העצמי של קורבנות העבירה, בעוד ששוהם, רהב ואדד (1987) דנים במחקרי דיווח עצמי של מחוללי העבירה. עמדתם של שוהם, רהב ואדד (1987) עדיפה כאן, גם מהסיבה שסביר, כי דיווח עצמי אנונימי של מחוללי העבירה יהיה מהימן יותר מאשר דיווח עצמי של הקורבנות, בהיות הראשונים משוחררים משיקולים של רווח משני (תביעות ביטוח, קבלת התייחסות שלטונית עדיפה, קבלת נוכחות משטרתית מוגברת וכיו"ב). משתנים אלה, שאינם ניתנים לבקרה מחקרית, באים בנוסף למשתנים אחרים כגון זיכרון של נסיבות אברסיביות, הקיימים בכל סוגי המחקרים המבוססים על דיווח עצמי.

◆ השיטה

המחקר הנוכחי, בהיותו רפליקציה על מחקרם של פישמן וארגוב (1980) ינקוט, מתוקף כך, באותם כלים ופרוצדורות מחקריים, כפי שנעשה במחקר הראשוני. שני המחקרים הנדונים כאן, הן הראשוני והן הנוכחי, בוצעו בתוך הפרדיגמה של "מחקרים בניתוח משני" Secondary Analysis Research כפי שמוגדר בספרו של Hyman (1972). יתרונותיה של שיטה מחקרית זו, הגורסת שימוש מחקרי בנתונים רבים שנאספו שלא ע"י עורכי המחקר ולמטרות אחרות הם רבים, וכוללים, בין השאר, את זמינות הנתונים, את אחידות הדיווח ואת רציפותו. כמו כן, בשיטת מחקר זו ניכר החיסכון במשאבים. חסרונותיה של שיטה זו הם בחוסר יכולתם של החוקרים לפקח על דרך איסוף הנתונים וקיבוצם לקטגוריות (סוגי עבירות). יתרונו של המחקר הנוכחי על-פני מחקרם הראשוני של פישמן וארגוב (1980) הינו באחידות הדיווח שאליו הגיעה משטרת-

ישראל בתקופה הרלוונטית למחקר זה. המחקר הראשוני, המתחיל בשנותיה הראשונות של ישראל כמדינה סוברנית, עת התהוו מוסדות השלטון ובהם המשטרה, דרש, כהגדרת החוקרים, ביצוע "התאמות" בנתונים (פישמן וארגוב, 1980). במהלך שנות השבעים הגיע הדיווח הפלילי של משטרת-ישראל למסגרת אחידה, הנשמרת במהלך התקופה הרלוונטית למחקר הנוכחי, דבר המונע, כמעט לחלוטין, את הצורך בביצוע "שיפוץ והתאמה" של הנתונים. המקרה היחיד, שבו נדרשו פעולות אלה של התאמת הנתונים למסגרת המחקר היה ביחס לעבירות שמקורן לאומני, ושהחלו להופיע בסיכומי הסטטיסטיקה הפלילית החל בשנת 1988 (פרץ האינתיפאדה בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה). קבוצת "העבירות הלאומניות", הכוללת עבירות יידי האבנים על רקע לאומני, השלכת בקבוקי תבערה והקמת מחסומים, הוצאה מתוך סך העבירות, שבהן מטפל מחקר זה, מתוקף היות מקורותיה פוליטיים ולא פליליים).

מחקרם הראשוני של פישמן וארגוב (1980) עקב אחרי קטגוריות הפשיעה הכוללניות, כפי שקובצו בדיווח וחשבון השנתי של משטרת-ישראל (דו"חות שנתיים של משטרת-ישראל, משנת 1976 עד שנת 1996). קטגוריות אלה כוללות את העבירות נגד גוף (עבירות אלימות, שאין בהן כדי לגרום למותו של אדם), את העבירות נגד רכוש ואת עבירות המרמה. בנוסף, התמקד המחקר הראשוני בשתי עבירות ספציפיות - רצח וניסיון לרצח. החוקרים נימקו שיטת עבודה זו בכך, ששתי עבירות אלה הן העבירות החמורות ביותר, ושהדיווח הסטטיסטי לגביהן הינו המהימן ביותר. לדעת עורך המחקר הנוכחי, מאפשר אופן הדיווח המשטרתי ואחידותו להתמקד גם בקבוצת עבירות נוספת: עבירות נגד אדם, הכוללת מלבד עבירות רצח וניסיון לרצח גם את עבירות ההריגה, איומים ברצח ואיומים בהריגה וכן קטגוריה של "עבירות אחרות כלפי חיי אדם". לדעת עורך המחקר הנוכחי, יש לעשות שימוש בכל קבוצת העבירות הנזכרת לעיל, כדי שתשמש מדד מהימן ל"ערך חיי האדם" בחברה הישראלית. ההבדלים בין עבירות הרצח וההריגה עשויים לנבוע מהגדרות משפטיות דקות, הממוקדות במרכיבי העבירה, ושאינן בהם כדי לגרוע מאותו מדד של ערך חיי האדם (מה גם שמבחינת היקפה, מהווה עבירת ההריגה 4%-3% בלבד מסך העבירות בקטגוריה זו).

שתי בעיות עלו במהלך הטיפול בקבוצת העבירות נגד חיי אדם. הראשונה הינה קבוצת העבירות השיורית של "עבירות אחרות כלפי חיי אדם". מחד, היה מקום להוציאה מן המחקר מפאת עמימותה, אך מאידך, מהיותנו מחפשים מדד ל"ערך חיי האדם", תהיה משום טעות להתעלם ממנה. שיקול זה מבוסס, בעיקר, על היקפה של

קבוצת עבירות זו, המהווה מעל ל 20% מתוך קטגוריית העבירות המכונה "עבירות כלפי חיי אדם".

מלבד העבירות כלפי חיי אדם זכתה, במחקר הנוכחי, להתייחסות מיוחדת קבוצת עבירות נוספת, הכלולה בקטגוריית העבירות נגד רכוש. העבירות האמורות הן "עבירות כלפי רכב", הכוללות את סעיפי גניבת הרכב והשימוש ברכב ללא רשות. הסיבה לחקירת קבוצת עבירות זו הינה העלייה הדרמטית שחלה בהן בשנים האחרונות, והדיון הציבורי שהתעורר בעקבות עלייה זו. למעקב אחרי עבירות אלו עשוי להיות ערך יישומי בנוסף לעניין המחקרי שבבדיקת השינויים במגמות הפשיעה.

לצורך ביצוע השוואה של נתוני הפשיעה לאורך כל תקופת המחקר, תורגמו נתוני הפשיעה הגולמיים לשיעורי תיקים לאלף תושבים, מלבד שיעור גניבות כלי-רכב שמוצג במספרים מוחלטים.

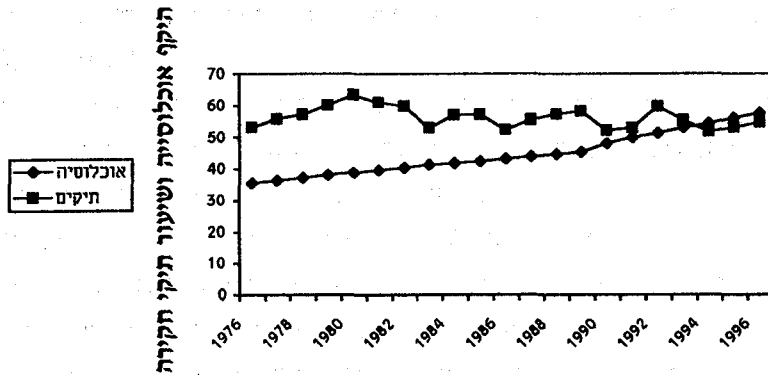
בנוסף לנתוני הפשיעה, קובצו נתונים לגבי משתנים חברתיים שונים בחברה הישראלית. קבוצת משתנים זו כוללת את היקף אוכלוסיית ישראל בשנים הרלוונטיות למחקר הנוכחי, התפתחויות כלכליות וחברתיות כמו שביתות, אבטלה, רמת האינפלציה (באחוזים) והיקף ההגירה לישראל. נתונים אלה קובצו מתוך פרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1976-1996) בתקופה הרלוונטית למחקר הנוכחי.

◆ ממצאים

בתחילת פרק זה יוצגו הממצאים התיאוריים אודות שיעור העבירות הפליליות בתקופת המחקר, יחד עם ממצאים הנוגעים למשתנים החברתיים שנמדדו, כגון שביתות ושיעורי אינפלציה וכן היקף העלייה והיקף האבטלה. בהמשך יוצגו קשרים בין משתני העבריינות השונים ובין המשתנים החברתיים המנויים לעיל. כמו כן, יבחנו הממצאים ההיסקיים בין משתנים נבחרים.

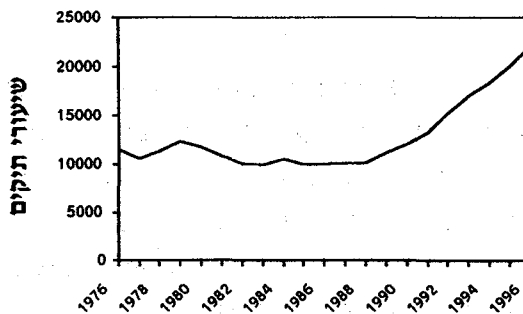
ממצאים תיאוריים – התמונה הכללית, העולה מתוך הנתונים שנאספו, מצביעה על מגמה של יציבות בשיעור העבירות הפליליות לאלף אזרחים בתקופה הרלוונטית למחקר (ראה תרשים 1: היקף האוכלוסייה, בקנ"מ 100,000: 1, ונפח הפשיעה לפי מס' תיקים, בקנ"מ 1000: 1). עם זאת, יש לציין, כי בעבירות מסוימות חלו שינויים חריפים. בחינת היקף קבוצת העבירות, שנבדקו במחקר זה מעלה, כי קבוצת עבירות הרכוש היא הדומיננטית, ואחריה ממוקמת קבוצת עבירות האלימות.

תרשים 1 - היקף האוכלוסייה ונפח הפשיעה



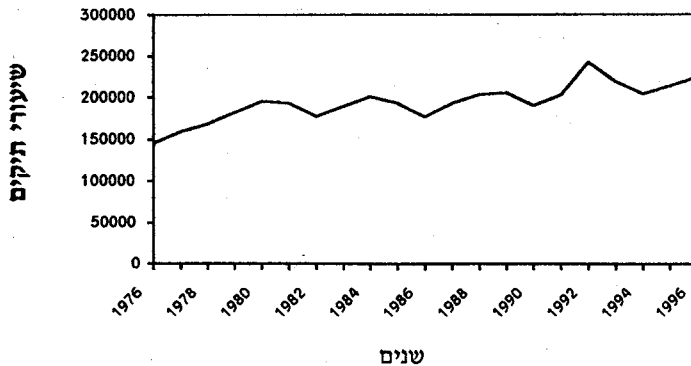
בקבוצת העבירות "נגד גופו של אדם" חלה עלייה ניכרת במהלך תקופת המחקר. בעשור הראשון למחקר הנוכחי נשמר שיעור הפשיעה בקבוצת עבירות זו במצב סטטי, למעט עלייה קלה ביותר בשנת 1979, ומיד אחריה באה ירידה, המחזירה את שיעור העבירות למצבו הקודם. החל משנת 1988 חלה עלייה חריפה בקבוצת עבירות זו, עד כדי הכפלתה ואף יותר מכך (ראה תרשים 2: עבירות נגד גוף האדם, בשיעור תיקין של 1:1000 תושב).

תרשים 2 - עבירות נגד גוף האדם



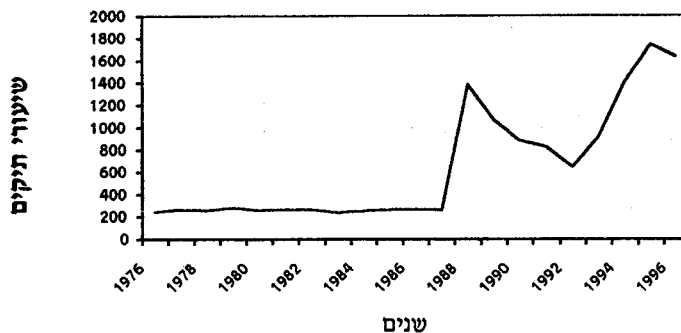
בקבוצת עבירות הרכוש קיימת עלייה מתונה, יחסית, לאורך תקופת המחקר. הגידול בשיעורי עבירות הרכוש הינו מחזורי, מדי מספר שנים. במהלך התקופה הנחקרת נרשמו ארבעה שיאים בעבירות הרכוש בשנים 1980, 1984, 1989 ו-1992. שיעור עבירות הרכוש בשנת 1992 מהווה שיא של כל התקופה שנבדקה (ראה תרשים 3: עבירות רכוש בשיעור תיקין של 1:1000 תושב).

תרשים 3 - עבירות רכוש



בקטגוריית העבירות נגד חיי אדם, נשמרת היציבות בין השנים 1976-1987. שנת 1988 הינה שנת שיא, ושיעור העבירות בה גדל באופן חד (פי שבע). במהלך השנים 1989-1992 קיימת ירידה הדרגתית בשיעור העבירות, אך הנקודה הנמוכה ביותר, שאליה הגיעו שיעורי העבירות בשנת 1992 עדיין גבוהה מרמתם המקורית (פי שלוש). בשנת 1993 מתהפכת שוב המגמה, ושיעור העבירות מגיע לשיא חדש בשנת 1995 - פי שבע מהשיעורים שנרשמו במהלך המחצית הראשונה של התקופה הרלוונטית למחקר זה (ראה תרשים 4: עבירות נגד חיי אדם, בשיעור תיקים של 1:1000 תושב).

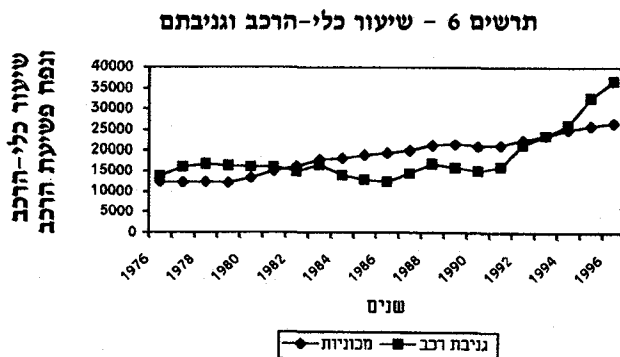
תרשים 4 - עבירות נגד חיי אדם



בקבוצת עבירות המרמה נרשמה ירידה ניכרת ועקבית בשיעורי הפשיעה לאורך כל התקופה הרלוונטית. נקודת השפל בשיעור עבירות המרמה נרשמה בשנת 1982 (ראה תרשים 5: עבירות מרמה ועבירות כלכליות, בשיעור תיקים של 1:1000 תושב).



בקבוצת העבירות נגד כלי-רכב, הנכללת בתוך הקטגוריה של עבירות הרכוש, נשמרת יציבות יחסית במהלך השנים 1976-1991. אך החל משנת 1992 ועד לתום התקופה הרלוונטית, נרשמה עלייה חדה ומתמדת במספר כלי-הרכב שנגנבו בישראל. בשנת 1996, שהינה שנת השיא של התקופה הרלוונטית, נגנבו בישראל 36,809 כלי-רכב. לשם השוואה, בשנת 1986, שהינה שנת השפל בתחום עבירות זה, נגנבו בישראל 12,518 כלי רכב. מדובר, אם כך, בפער של כמעט פי שלוש במהלך תקופה של עשר שנים (ראה תרשים 6: שיעור כלי הרכב וגניבתם, מס' גניבות כלי-רכב, מס' מכוניות בקנ"מ 1:1000).



יתר על כן, לא רק שנפחה האבסולוטי של פשיעת הרכב עלה ושילש את עצמו, עלה אף הייצוג של עבירה זו בקרב קבוצת עבירות הרכוש, המהווה את הגורם העיקרי בנפח הפשיעה בישראל. בשנת 1986, שנת השפל בעבירות מסוג זה, היוותה העבירה של גניבת רכב כ- 7.1% מסך עבירות הרכוש. לעומת זאת, בשנת 1996 עלה חלקה של עבירה זו יותר מפי שניים, והגיע לשיעור של 16.3% מסך עבירות הרכוש.

בחינת הממצאים אודות המשתנים החברתיים שנמדדו, מצביעה על מספר תהליכים בולטים, שעברו על החברה בישראל במהלך תקופת המחקר. אחד התהליכים האלה, ששינה, ללא ספק, את פניה של החברה הישראלית, הנו התהליך המואץ של קליטת רבבות עולים תוך פרק זמן קצר, יחסית. גל העלייה החל במהלך שנת 1989, עם פתיחת שערי ברית-המועצות, והגיע לשיאו בשנת 1990, שבה עלו לישראל 199,516 עולים. בסך הכול עלו לישראל מעל ל- 780,000 עולים בתקופה שבין 1989 לבין 1996. בחינת היקף העלייה בשנים אלה לעומת התקופה הקודמת (שנים 1976-1988) מעלה, כי בשנים המאוחרות עמד ממוצע העולים השנתי על פי שש בהשוואה לשנים שלפני כן. בחינת היקף הבלתי מועסקים במשק במהלך תקופת המחקר העלה תמונה של מגמת עלייה במספר המובטלים, עד לשיא בשנת 1992. החל בשנת 1993 ועד לסיומה של התקופה הנחקרת, נמצא היקף המובטלים בירידה (ראה תרשים 7: עלייה ואבטלה בישראל 1976-1996, מס' עולים בשנה, מס' מובטלים בשנה חלקי 100).



מבחינת ההתפתחות האינפלציונית, ניתן לחלק את התקופה הרלוונטית למחקר זה לשתי תקופות משנה. בראשונה, שחלה בשנים 1976-1985, נמצאה האינפלציה, ברוב התקופה, במגמת עלייה, והגיעה לשיאה בשנת 1984, ברמה של כ- 374% בשנה. תחילתה של תקופת המשנה השנייה ב- 1985, עת הוכרזה התכנית למלחמה באינפלציה. במהלך תקופה זו, חלה ירידה ניכרת וחריפה בשיעורי האינפלציה, עד כדי הגעתה בשנת 1996 לשיעורים של כ- 11% לערך.

יש לציין, כי הירידה באינפלציה לא התבצעה באופן הדרגתי, אלא בצניחה חדה משיעור של 304% בשנת 1985 לשיעור של 48% בשנת 1986. בהמשך התקופה המשיכה מגמת הירידה, אך באופן מתון הרבה יותר. בחינת משתנה השביתות במשק במהלך תקופת

המחקר מעלה, כי בתקופה זו אבדו למשק ימי עבודה בהיקף של כ- 70-170 ימים בשנה. במהלך התקופה לא חלו שינויים חריפים בשיעור השביתות. בשנת 1987 היה משתנה זה בשיאו. בשנה זו אבדו למשק 174 ימי עבודה.

קשרים בין שיעורי פשיעה ומשתנים חברתיים - בבחינת הקשרים בין קטגוריות הפשיעה נמצאו מתאמים מובהקים חיוביים, משמעותיים עד גבוהים בין עבירות נגד הגוף, הרכוש, ועבירות נגד חיי אדם. נמצא מתאם גבוה ($r=0.78$, $p=0.000$) בין העבירות נגד הגוף לבין העבירות שכנגד חיי אדם. בין העבירות כנגד חיי אדם לבין העבירות שכנגד רכוש נמצא מתאם מעט מתון יותר, אך עדיין גבוה ($r=0.6$, $p=0.004$). מתאם בשיעור דומה נמצא גם בין העבירות שכנגד הגוף לבין עבירות הרכוש ($r=0.58$, $p=0.006$). נמצאו, כמו-כן, קשרים שליליים, משמעותיים ומובהקים בין שיעור עבירות המרמה לבין שיעורי העבירות כנגד גוף ($r=-0.65$, $p=0.002$) ונגד חיי אדם ($r=-0.6$, $p=0.006$). לא נמצא קשר משמעותי בין שיעורי עבירות המרמה ועבירות הרכוש ($r=-0.38$, $p=0.011$). בשלב הבא יוצגו הקשרים בין המשתנים המייצגים תהליכים חברתיים לבין המשתנים המייצגים את ההתנהגויות הפליליות, במטרה לנסות ולהבין את הרקע למגמות הפשיעה הנבחנות במחקר זה. נמצא קשר שלילי משמעותי ומובהק בין שיעור השביתות במשק לבין שיעור העבירות כנגד גופו של אדם ($r=-0.64$, $p=0.003$). מעבר לכך לא נמצא קשר בין שיעורי השביתות במשק לבין התנהגויות פליליות אחרות. נמצא מתאם גבוה ומובהק בין שיעור האבטלה לשיעור עבירות הרכוש ($r=0.75$, $p=0.000$). מתאמים נמוכים יותר, אך עדיין משמעותיים, נמצאו בין שיעורי האבטלה לבין שיעורי העבירות כנגד חיי אדם וגופו של אדם ($r=0.63$, $p=0.003$; $r=0.6$, $p=0.005$). כן נמצא קשר שלילי, משמעותי ומובהק בין משתנה האבטלה למשתנה, המייצג את שיעור עבירות המרמה ($r=-0.53$, $p=0.019$). בחינת הקשרים בין שיעור העלייה לבין המשתנים המייצגים את ההתנהגויות הפליליות, העלה קשר מתון ומובהק בין שיעור העלייה לשיעור העבירות שכנגד חיי אדם ($r=0.44$, $p=0.43$) וקשר שלילי מתון ומובהק בין שיעור ההגירה לבין שיעור עבירות המרמה ($r=-0.47$, $p=0.038$). בחינת הקשרים שבין שיעורי האינפלציה לבין שיעור העבירות הנבדקות העלתה את קיומם של קשרים מתונים ומובהקים בין שיעורי האינפלציה לבין שיעור עבירות המרמה, ביניהם נמצא קשר חיובי, והעבירות כנגד חיי אדם; כאשר כיוון הקשר, במקרה זה הינו שלילי ($r=0.45$, $p=0.046$; $r=-0.49$, $p=0.024$).

בעקבות הממצאים התיאוריים אודות השינוי החריף בשיעורי העבירות כנגד גופו של אדם וחיי אדם וכן עבירות הרכב, שחל במהלך התקופה הרלוונטית למחקר זה, בוצע ניתוח שונות, שמטרתו לבחון קשרים סיבתיים בין ממצאים תיאוריים אלו לבין אירועים בולטים, שחוותה החברה הישראלית במהלך תקופת המחקר. בחינת הממצאים התיאוריים מלמדת, כי שלושת סוגי עבירות אלו עברו שינוי מהותי ואף חריף החל בשנת 1988, שינוי המהווה קפיצת מדרגה מבחינת שיעור העבירות. השוואת שיעור העבירות כנגד חיי אדם בשתי התקופות העלתה את קיומו של הבדל מובהק ביניהן ($F=67.58$, $P=0.000$, $df=20$). ממצאים דומים בכיוונו ובעוצמתם נמצאו גם לגבי העבירות כנגד גופו של אדם ($F=14.83$, $P=0.001$, $df=20$) וכן לגבי עבירות הרכב ($F=11.16$, $P=0.003$, $df=20$).

דיון

בחינת מגמות הפשיעה לאורך התקופה נשוא המחקר הנוכחי, והשוואת ממצאיו הן לאלו של המחקר הראשוני (פישמן וארגוב, 1980) והן לממצאי מחקרים אחרים שעניינם חקר מגמות פשיעה, מעלה מספר ממצאים בעלי עניין. ראשית, ההתמקדות בתמונת הפשיעה הכללית מצביעה על מגמה של יציבות בשיעורי הפשיעה, זאת לעומת ממצאיהם של פישמן וארגוב (1980), המצביעים על מגמה עקבית של עלייה במרבית העבירות הפליליות. משמעותו של ממצא זה הנה רבה, לאור הטענות העולות, כי הפשיעה בישראל נמצאת במגמת עלייה. בלי לפגוע בתוקפו של ממצא זה, יש לבחון אותו במידת מה של זהירות. שיעורי הפשיעה הכלליים מבוססים על שיעור כלל תיקי החקירה בגין העבירות השונות, שנפתחו בישראל בתקופה הנחקרת. שיעור זה מורכב מהתנהגויות רבות ושונות, שהמשותף להן הוא היותן עבירה על החוק. ראוי לממצאים אלה שיתבססו על בחינה דיפרנציאלית של סוגי העבירות השונים. בחינה כזו של ממצאי המחקר הנוכחי מסבירה גם את חוסר ההתאמה שבין מגמת היציבות בפשיעה מחד ותחושת הציבור, כי היא נמצאת במגמת עלייה.

בחינת שיעור עבירות האלימות, למעט העבירות נגד חיי אדם, מעלה תמונה של עלייה בשיעור התיקים במשך תקופת המחקר. בדומה לממצאיהם של פישמן וארגוב (1980), מגיע שיעור הגידול עד כדי הכפלת נפח הפשיעה בקבוצת עבירות זו. לעומת הדמיון בין שיעורי הגידול הממוצעים בין המחקר הראשוני לזה הנוכחי, הרי שבחינת מגמות

השינוי בשני המחקרים תוביל דווקא לממצאים שונים בתכלית. בעוד שפישמן וארגוב (1980) הצביעו על מגמה הרצופה שיאים ומורדות בהיקף עבירות האלימות, הרי שהמחקר הנוכחי מצביע על מגמת יציבות בקבוצת עבירות זו בעשור הראשון של התקופה הרלוונטית (שנים 1976-1987), לעומת מגמת עלייה חריפה החל משנת 1988, מגמה הנמשכת גם כיום. בחינה קרובה יותר של מגמות השינוי בסוג עבירות זה, כפי שמצאו פישמן וארגוב (1980) מעלה ממצא, שלפיו נקודות השיא אובחנו אחת לעשור (בשנים 1955, 1965 ו- 1975). לאחר "שנות שיא" אלה, קיימת ירידה בהיקף העבירות. בשני המקרים הראשונים, בשנים 1955 ו- 1965 נקודות השיא הושגו בתוך תקופה לא ארוכה, לפני פרוץ משברים בטחוניים על רקע הסכסוך הישראלי-ערבי (מבצע "קדש" ומלחמת ששת הימים), בעוד שנקודת השיא השלישית הושגה לאחר מלחמת יום הכיפורים, שהיוותה הפתעה עבור הממסד ועבור החברה בישראל. ההבדל בין שתי נקודות השיא הראשונות לזו השלישית נובע, לדעת עורך המחקר הנוכחי, מאווירת המתח הבטחוני, ששררה בתקופה שלפני מלחמות "קדש" וששת הימים, שאליהן יצאה ישראל בעקבות משברים ביחסים, המתוחים ממילא, עם שכנותיה, לעומת אווירת האופוריה שבה הייתה שרויה החברה הישראלית בתקופה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים. מסקנה זו הנה חשובה ביותר לניתוח ממצאי המחקר הנוכחי. ניתן להסביר את מגמת היציבות בהיקף עבירות האלימות בעשור הראשון של מחקר זה באמצעות הקבלת תקופה זו לתקופת המחקר הראשוני, תוך בחינת המצב הבטחוני. לעומת נקודות המשבר שצוינו לעיל, התקופה שבין השנים 1976-1987 נעדרת נקודות מתח גבוה על רקע בטחוני. קרי, בשנים אלה לא הייתה מלחמה כוללת בין ישראל לשכנותיה.

ביחס לטענה האפשרית, כי מחקר זה מתעלם ממלחמת "שלום הגליל" ומהתקפות הקטיושות על ישובי הצפון שקדמו לה, ניתן לומר, כי תקופת המתח הבטחוני שלפני היציאה למלחמת של"ג הייתה, בעיקר, נחלתם של ישובי הצפון, וכפי שכבר נאמר לא אחת ביחס למלחמה זו, שהיא נבדלת מקודמותיה בהיותה מלחמה של חלק מהחברה הישראלית בלבד. כאשר חלק זה ירד למקלטים, המשיכה רוב החברה במהלך חייה התקין. המסקנה אודות הקשר החיובי בין מצבי משבר בטחוניים לבין עלייה בעבירות האלימות העולה כאן, הועלתה כבר במחקרם של Landau and Beit Hallahmi (1982),

שבחן את תופעת האלימות בחברה הישראלית מנקודת מבט פסיכו-היסטורית, ומצא, כי כל אחת מנקודות השיא בסכסוך הישראלי - ערבי לוותה בעלייה בתוקפנות בחברה הישראלית.

נקודת השינוי בהיקף עבירות האלימות בתקופת המחקר הנוכחי הייתה, כאמור, שנת 1988. אם נתבסס על ההשערה, כי קיים קשר בין אירועי משבר על רקע בטחוני לבין שיעור עבירות האלימות, אזי גם הממצא אודות שינוי מגמת ההתפתחות של עבירות האלימות תואם מסקנה זו. האינתיפאדה בשטחי יהודה, שומרון ועזה פרצה בדצמבר 1987, ולוותה באירועי אלימות וטירור בהיקף נרחב. ההתמודדות עם תופעה זו הצריכה ממדינת-ישראל להזרים לאזורים אלה כוחות צבא רבים, שנחשפו, בבת אחת, למשימות שיטור ושמידה על הסדר ועל הביטחון אל מול תופעות אלימות קשות. העלייה הדרמטית בהיקף עבירות האלימות, בד בבד עם התרחבות האינתיפאדה מעלה את האפשרות, כי חשיפת החברה הישראלית לאלימות האינתיפאדה במינונים גבוהים, אם באמצעות חיילי צה"ל בסדיר ובמילואים, הנאלצים לנקוט אלימות כדי להתמודד עם אלימות, ואם באמצעות התקשורת האלקטרונית, המביאה את האלימות לבתינו "בקול, בצבע ובשידור ישיר", קשורה בקשר ישיר והדוק עם עלייה זו. בחינת מגמות השינוי של העבירות שכנגד חיי אדם מצביעה על קיומו של דפוס, השונה מהותית מממצאיהם של פישמן וארגוב (1980). ממצאי המחקר הראשוני הצביעו על יציבות מתמשכת בשיעורי עבירות אלו לאורך השנים, בעוד שהתמונה העולה מממצאי המחקר הנוכחי הנה שונה בתכלית. דפוס השינוי העולה כאן דומה דמיון רב לדפוס, שנמצא בקרב העבירות כנגד גוף האדם. בעשור הראשון לתקופה הנחקרת, בין השנים 1976 ל-1987, שומרים שיעורי העבירות על יציבות, בעוד שבשנת 1988, המהווה שנת שיא בקבוצת עבירות זו, עולים שיעורי העבירות כנגד חיי אדם עד כדי פי שבע. בין השנים 1989-1992 קיימת נסיגה בהיקף העבירות, מגמה המתהפכת בשנת 1993 ומובילה לשיא חדש בשנת 1995. לדעת עורך המחקר, ניתן להסביר מגמות שינוי אלו באופן דומה לדרך ההסבר שהוצעה לגבי העבירות שכנגד גופו של אדם. שוב, אנו רואים, כי שנת 1988, עת פרצה האינתיפאדה, הנה שנה קריטית מבחינת דפוסי הפשיעה האלימה בישראל. בשנה זו, הן המערכת השלטונית בישראל והן החברה בכללותה, פגשו בתופעה שטרם הכירו, הן מבחינת מהותה והן מבחינת היקפה. נקודת השיא הבאה, בשנת 1995 באה על רקע ההתגברות של פיגועי הטרור בתוך מדינת-ישראל. שוב, ניתן להצביע על הקשר בין התגברות המתח הבטחוני לבין העלייה בשיעורי הפשיעה, בייחוד

הפשיעה החמורה. האלימות כדרך לפתרון בעיות ולהשגת הישגים ברמה המדינית, אינה כבר סיפור חדשותי, המגיע, ממרחק בטוח, באמצעות כלי התקשורת. חוויית האלימות הקשה נחוותה בתקופה זו ע"י חלק ניכר מהחברה הישראלית באופן בלתי אמצעי ביותר. גורם זה של קירבה לאלימות הוא גם הגורם המסביר את ההבדלים בדפוס השינוי של סוג עבירות זה, כפי שנמצא ע"י פישמן וארגוב (1980) לבין ממצאי המחקר הנוכחי. נקודות המשבר הביטחוניות, שחוותה החברה הישראלית במהלך תקופת המחקר הראשוני, התמקדו, לרוב, בחזיתות הלחימה, הרחק מריכוזי האוכלוסייה האזרחית היושבת בעורף. מצב זה השתנה תחילה עם מלחמת המפרץ, שהעמידה לראשונה את העורף הישראלי בפני סכנת פגיעה, ונמשך עם התגברות פיגועי הטרור במהלך השנים 1993-1996.

בחינת מגמות השינוי בקבוצת עבירות הרכוש, והשוואת הממצאים לאלו של המחקר הראשוני (פישמן וארגוב, 1980) מעלה הבדל בדפוס השינוי בין שתי התקופות. המחקר הראשוני מצא מגמת עלייה מתמדת בקבוצת עבירות זו, בעוד שממצאי המחקר הנוכחי מעלים תמונה של יציבות יחסית, עם עליות ומורדות לסירוגין. ממצא זה מקבל חיזוק גם מכך, שמשקל עבירות הרכב מתוך סך עבירות הרכוש נמצא בעלייה לאורך כל תקופת המחקר. אך אם נכיר בעובדת העלייה בנפח עבירות הרכב, יש בכך להצביע, כי ללא קבוצת עבירות זו היו עבירות הרכוש נוטות אפילו לירידה. פישמן וארגוב (1980) מצאו במחקרם, כי העלייה בשיעור עבירות הרכוש קשורה למצבים של שיפור כלכלי. מקורה של מסקנה זו הוא בממצא, המצביע על קיומו של קשר שלילי בין רמת האבטלה במשק לבין שיעור עבירות הרכוש. במחקר הנוכחי נמצא, כי קיים קשר חיובי חזק ומובהק בין שיעור אבטלה במשק לבין שיעור עבירות הרכוש. בבואנו לבחון ממצא זה באופן ביקורתי, יש לזכור, כי מצב התעסוקה במשק משפיע באופן שונה על קבוצות האוכלוסייה השונות. הראשונים להיפגע ממצבי מיתון ואבטלה יהיו בני השכבות החלשות, המועסקים בתפקידים בלתי מקצועיים או בתפקידים מקצועיים ברמה נמוכה. המצב שנוצר הוא מצב של העמקת הפערים הכלכליים בין קבוצות האוכלוסייה השונות. מצב זה תואם במדויק את המסגרת התיאורטית שהניח Merton (1957) בתיאוריית האנומיה של. הוא הגדיר את הפער בין המטרות הלגיטימיות בחברה לבין חסימתן, ויתירה מזאת, את אי קיומם של האמצעים הלגיטימיים להשגתן בקרב קבוצות אוכלוסייה מסוימות. בעת משבר כלכלי יפגעו האוכלוסיות החלשות במידה רבה יותר, ולפיכך תקטנה אפשרויותיהן להשיג את המטרות של הצלחה כלכלית וצבירת רכוש

בדרכים לגיטימיות. פער זה, שבין השאיפה להגיע להצלחה כלכלית לבין חוסר היכולת לעשות כן בדרכים המקובלות, עלול לדחוף קבוצות באוכלוסייה לביצוע עבירות, שיש בהן כדי להציע דרך חלופית להשגת מטרות אלו, באמצעות עבירות הרכוש.

בניגוד לממצאי המחקר הראשוני, הנוגע לקבוצת עבירות המרמה, מצביעות תוצאות המחקר הנוכחי על מגמת ירידה ניכרת ומתמשכת בקבוצת עבירות זו. ניתן היה אולי לתהות, מדוע קיים הבדל בין עבירות אלו לעבירות הרכוש, שהרי שני סוגי עבירות אלו מכוונים למטרה כלכלית זהה – השגת רכוש וממון. אך בעוד עבירות הרכוש משתייכות לקבוצת "עבירות הרחוב", הרי שעבירות המרמה שונות בתכלית. המבצעים של שתי קבוצות עבירות כלכליות אלה מגיעים מקבוצות אוכלוסייה שונות. עברייני הרכוש הקלאסיים משתייכים, בדרך-כלל, לקבוצות האוכלוסייה החלשות, כפי שתואר לעיל. עברייני המרמה, לעומת זאת, מגיעים מקבוצות האוכלוסייה של המעמד הבינוני ושל המעמד העליון, הפועלים בתחכום, תוך כדי ניצול מעמדם, בקיאותם והשפעתם במסד ובארגונים הכלכליים. קבוצות האוכלוסייה, שמהן מגיעים עברייני המרמה הפוטנציאליים, סביר שיפגעו פחות ממצבי אבטלה במשק, ומכאן היעדר מוטיבציה לביצוע התנהגות עבריינית וההבדל בין שיעורי השינוי של עבירות המרמה והעבירות הכלכליות לעומת עבירות הרכוש הקלאסיות.

בחינת תחום עבירות הרכב, על-פי שיטתם של עורכי המחקר הראשוני, כפי שעולה מההסבר שהציעו לממצאיהם בתחום עבירות הרכוש, על הקשר בין מצבי שפע כלכלי לבין פשיעת הרכוש, מציעה הסבר דומה. ראשית, העשור הנוכחי, שבו חל שינוי המגמה בהיקף עבירות הרכב, הוא גם התקופה, שבה נתברכה מדינת-ישראל בגלי עלייה רחבי היקף. גלי העלייה הביאו איתם גידול ניכר באוכלוסיית המדינה, שגרר עלייה במספר כלי-הרכב בדרכים, ובשלב האחרון אף ניכרת עלייה בהיקף עבירות הרכב. עיון בתרשים 6 מצביע, כי לא קיים קשר סיבתי בין התופעות הללו. מהנתונים עולה, כי בשנים 1982–1991 קיימת התאמה בין אופן השינוי בשיעור כלי-הרכב באוכלוסייה לבין אופן השינוי בהיקף עבירות הרכב. מצב זה משתנה באופן חריף, והחל משנת 1992 אנו עדים למגמת גידול בהיקף עבירות הרכב, שלא רק שאינה תואמת את מגמת העלייה המתונה בשיעור כלי-הרכב, אלא עוברת אותה ומשאירה אותה הרחק מאחור. דרך הסבר שונה הייתה יכולה לקשור את העלייה בעבירות הרכב בשינוי שחל במגמות הפשיעה בכלל ובעבירות הרכוש, שעבירות הרכב הן חלק מהן. עיון בממצאי המחקר הנוכחי באשר

לשני משתנים אלה, ובייחוד עיון בתרשים 2 מבטלים גם הסבר זה. לצד יציבות בשיעור העבירות הפליליות בכלל, ומגמת עלייה מתונה בעבירות הרכוש בפרט, בולט השינוי בעבירות הרכב. הסבר שונה לתופעה קושר אותה לתהליך השלום בין ישראל לפלסטינאים מחד, ולאפשרויות האכיפה, מאידך. כאמור, השינוי במגמת עבירות הרכב חל במהלך שנת 1992 והחריף בשנים שלאחר מכן. השינוי באקלים המדיני, שאת ראשיתו ניתן לראות בוועידת מדריד, המשכו בחילופי השלטון בישראל, בחתימתם של הסכמי אוסלו בשנת 1993 וביישומם החל ממאי 1994, הצביע על ראשית התרופפות השליטה של ישראל בשטחי יהודה, שומרון ועזה, ועד להעברתם לשליטת הרשות הפלסטינית. יצירת אזורים, שהם אקס-טריטוריאליים לסוכנויות האכיפה של ישראל מחד, אך נהנים מנגישות קלה יחסית לשטחי ישראל, מאידך, גרמה למצב, שבו כלי-רכב המגיעים לאזורים אלה, אינם חוזרים יותר לישראל, אלא כחלקי חילוף, הנמכרים לחנויות ולמגרשי הרכב. מצב זה, שבו גנבי הרכב אינם חוששים מרשויות החוק, הביא להתפתחותו של ענף כלכלי, העוסק בגניבת כלי-הרכב, במכירתם כיחידות שלמות או בפירוקם לצורך מכירתם כחלקי חילוף.

סיכום

מחקר זה מהווה סקירת המגמות של העבריינות בישראל בשנים 1976-1996, כפי שמשתקפת מתוך הסטטיסטיקה הפלילית, המנוהלת ע"י משטרת-ישראל. מטרתו העיקרית הייתה לבחון את השינויים במגמות הפשיעה במהלך שני העשורים, שהיוו את תקופת המחקר, הן באופן מוחלט והן יחסית למחקר הראשון בתחום זה, שנערך ע"י פישמן וארגוב (1980).

הממצא העיקרי העולה ממחקר זה הוא היציבות בהיקף העבריינות היחסיים בישראל לאורך תקופת המחקר. זאת, בניגוד לטענות הגורסות עלייה ברמת הפשיעה. חשיבותו של ממצא זה היא בכך, שיש בו כדי להציע שינוי בדרך הבחינה של הפשיעה. בחינת היקף הפשיעה במבט שנתי מספקת לנו מידע מוגבל אודות אירועים נקודתיים, שיש להם השפעה כזו או אחרת על היקף הפשיעה בשנה הנבחנת, אולם אין בה כדי ללמדנו על מגמות הפשיעה לאורך זמן, ועל הקשר בין הפשיעה לתהליכי שינוי, העוברים על החברה. תמונה מהימנה יותר תבחן מגמות פשיעה לאורך זמן, ולא תמונת מצב בנקודת זמן מסוימת.

ממצא חשוב נוסף מצביע על קשר בין מצבי עימות על רקע בטחוני לבין עלייה בשיעור עבירות האלימות בחברה הישראלית. המסקנה המתבקשת מממצא זה היא, כי הפיחות בערך חיי האדם ואימוץ האלימות ככלי לפתרון סכסוכים, אינו מגביל עצמו רק למצבי עימות בטחוניים, שהם חיצוניים לחייה של מרבית האוכלוסייה האזרחית, אלא מדובר בהתנהגות נלמדת, שחשיפה מרובה לה הופכת אותה ל"לגיטימית" ולנפוצה יותר בחיי היומיום של רבים בחברה. היות שהשאיפה, כי האלימות תחלוף מכל תחומי חיינו, ובהם התחום הבטחוני, תישאר, לפחות בשלב זה, שמורה לאחרית הימים, הרי שחובה עלינו לפעול באופן מערכתי תוך שילוב גורמי קהילה, אכיפה, חינוך, חקיקה ושיפוט לדה-לגיטימציה של ההתנהגות האלימה בחיי היומיום.

ממצאי המחקר הנוגעים לעבירות הרכב מצביעים על כך, כי תחום עבירות זה יונק ממצב פוליטי - מדיני מיוחד, שבו נמצאת כיום החברה הישראלית. לכן, נראה, כי שינוי במגמת תחום עבירות זה יהיה תלוי בשינוי האקלים המדיני באזור. אין הדבר אומר, כי לפעילות המשטרתית אין ולו דבר בהתמודדות עם עבירות הרכב. הפתרון צריך לבוא כתוצאה מטיפול מערכתי, הכולל הן את השינוי המדיני שיפחית את המוטיבציה לביצוע העבירות, והן מפעילות המשטרה שתקשה על העבריינים בשטח.

לגופה של עבודה זו, הרי שכלל סקירה, היא מתארת מצב ומגמות שינוי. ככזו, יכולתה להסביר תופעות באופן מלא הינה מוגבלת. כפי שכבר ציינו פישמן וארגוב (1980) בסיפא לעבודתם, הרי שכל הסבר שהועלה כאן, יש לראותו כהשערה, המצריכה עיון ואימות מחקרי נוסף ונפרד.

ביבליוגרפיה

- אייזנשטדט ש. נ. (1965), חינוך ונוער, מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- אייזנשטדט ש. נ. (1973), החברה הישראלית - רקע, התפתחות ובעיות, מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- אמיר מ., חסין י. (1974), סולידריות של עבריינים במלחמה - האמנם? מגמות, תשל"ד, כ', 298-279.
- אמיר מ., שיחור ד. (1975א'), ההיבט העדתי בעבריינות בני-הנוער בארץ - סקירת הסטטיסטיקה הרשמית, עבריינות וסטיה חברתית, ג (1), 18-1.

אמיר מ., שיחור ד. (1975), ההיבט העדתי בעבריינות בני-הנוער בארץ - חלק ב', עבריינות וסטייה חברתית, ג (2), 1-15.

דו"חות שנתיים של משטרת-ישראל, משנת 1976 עד שנת 1996, משטרת-ישראל, המטה הארצי, ירושלים.

השנתון הסטטיסטי לישראל (1976-1996), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

חסין י. (1985), הקשר בין ארצות המוצא לבין עבריינות-נוער בישראל, עבריינות וסטייה חברתית, י"ג, 79-99.

יחזקאלי פ., שלו, א. (1997), סטטיסטיקה פלילית - עושים חשבון, "מראות המשטרה", 161, 14-12.

פישמן ג. (1979), אלימות בחברה הישראלית - שורשיה ומגמותיה, סקירה חודשית, 26 (11), 24-13.

פישמן, ג., ארגוב, מ. (1980), הפשע בישראל - נטיות הפשיעה בישראל בשנים 1951-1976, עבריינות וסטייה חברתית, 8, 25-35.

פישמן ג., דיניץ ס. (1977), עבריינות צווארון לבן - ניתוח מושגי והערכת מצב, דבעון למחקר חברתי, 19 (12), 273-288.

שוהם א. (1988), עבריינות אלימה בקרב קטינים לאחר מלחמת יום הכיפורים, עבריינות וסטייה חברתית, ט"ז, (1-2), 21-33.

שוהם ש. ג., רהב ג., אדר מ. (1987), קרימינולוגיה, שוקן, תל-אביב.

Eisenstadt S. N. (1951), Youth, Culture and Social Structure in Israel. The British Journal of Sociology, vol. 2, 105-114.

Ennis P. H. (1967), Criminal Victimization in the United States: A Report of a National Survey, U.S. President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice, Field Survey, II, Washington D.C, USGPO.

Hyman H. H. (1972), Secondary analysis of sample surveys. Principles, procedures and potentialities, John Wiley & Sons, New York.

Ingwerson M. (1996), With A Little (Illegal) Help, Russians Rush To Drive In Style, in the internet, <http://www.nd.edu/~astrouni/zhiwriter/spool96/96120604> .

King L. (1997), Increase in auto thefts puts strain on Mideast relations, The Detroit News, November 24.

Landau S. F., Beit Hallahmi B. (1982), Aggression in Israel: A Psycho - Historical Perspective, in Goldstein, A. P., Segall, M. (eds.), Aggression in Global Perspective, Pergamon Press, New-York.

Landau S. F., Pfefferman D. (1988), A Time-Series Analysis of Violent Crime and its Relation to Prolonged Status of Warfare — The Israeli Case, Criminology, 26 (3), 489-504.

Merton R. K. (1957), Social Theory and Social Structure, The Free Press of Glencoe, New York.

Rahav G. (1984), National Development and Crime Rate, Pinhas Sapir Center for Development, Tel-Aviv University, Tel-Aviv.

Sellin T. (1938), Culture Conflict and Crime, Social Science Research Council, New-York, 27.

Shaw C. R., Mckay H. D. (1987) in Quay H. C., Handbook of Juvenile Delinquency, John Wiley & sons.

Shoham S. (1962), "The Application of the "Culture Conflict" Hypothesis to the Criminality of Immigrants in Israel", Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 53, 207-214.

Sutherland E. H., Cressey D. H. (1978), Principles in Criminology, Lippincott, New-York.

משתני הרקע של מכורים לסמים, אשר הצליחו לשרוד בתהליך הגמילה והשיקום

רחל נתן* יונתן אנסון**

*מזריכת עובדים סוציאליים ביחידה לטיפול הנפשי סמים בבאר-שבע. מטכרנית המחלקה לעבודה

סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון

**ראש המחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון

(נתקה) במערכת באוקטובר 1999, אושר לזכויות בטכסמר 1999

מחקר זה בודק את משתני הרקע המאפיינים מכורים, אשר שרדו בתהליך הגמילה והשיקום במערך העירוני בבאר-שבע. המערך העירוני לטיפול בנ"ס (נפגעי סמים) קיים זה עשר שנים, וטרם נבדקה האוכלוסייה המתאימה לסוג טיפול זה. השערת המחקר היא, שמשותני הרקע של המכורים, אשר הצליחו לשרוד בטיפול הם: בכיוון החיובי: גיל מבוגר, השכלה גבוהה, שירות בצבא, עבודה, סטטוס נשוי-ילדים, מגורים במחיצת קרובים, גדילה במשפחת מוצא שבה ההורים חיו יחד, טיפול במסגרת הקהילה ("כתובת באר-שבע"). פנייה לטיפול מיוזמה אישית. בכיוון השלילי: היסטוריה ארוכה של שימוש בסמים, שימוש בסמים קשים והזרקת סמים. אוכלוסיית המחקר כללה מאתיים מכורים לסמים, אשר פנו אל היחידה לטיפול ושיקום וביקשו להיגמל. כלי המחקר כלל שאלון, אשר נבנה על סמך גיליון טיפול, המשמש את העובדים הסוציאליים ביחידה לטיפול ושיקום (ט"ש). מבחן הישרדות המכורים בשלבי הטיפול נעשה באמצעות כלי סטטיסטי "Survival Analysis" לניתוח התהליך כולו, וכן באמצעות "Logistic Regression", לבחינת כל שלב במסלול הטיפול. השערת המחקר אוששה באופן חלקי. המשתנים אשר ניבאו הישרדות בטיפול הם טיפול במסגרת הקהילה ("כתובת באר-שבע") ועבודה. המשתנים: שימוש בסמים קשים, גורם מפנה ומבנה משפחת המוצא נמצאו כמבאים, אך בכיוון ההפוך מהמשוער. משתנים נוספים אשר מנבאים הישרדות בטיפול ולא הופיעו בהשערת המחקר הם עלייה ועונה. בדיון מובאות המלצות, כולל המלצות לעריכת מחקרים בעתיד, במטרה לסייע לכל הגורמים הקשורים בהתמודדות עם סוגיית ההתמכרות לסמים.

מילות מפתח: משותני רקע, גמילה ושיקום, מערך עירוני לטיפול ושיקום, נפגעי סמים, התמכרות ומכורים.

מבוא

שאל כל אזרח במדינת-ישראל ויאמר לך, כי השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים מוגדר כאחת הבעיות המרכזיות ביותר כיום במדינה. מצב זה אינו ייחודי לישראל. גם ארצות נאורות אחרות, עתירות תקציבים ופתוחות לחדשנות, מתנסות בהתמודדות עם מצוקות הסמים. זוהי אחת הבעיות המרכזיות של החברה המודרנית במאה ה-20. בעיה זו מאופיינת במורכבותה הרבה ובנסיונות ההתמודדות של גופים רבים עמה (ברק, 1990).

אולי בשל כך, בשנים האחרונות פותחו בישראל שיטות שונות לטיפול בנפגעי סמים, ובמקביל חל גידול בכמות השירותים המטפלים בהם ובכוננות החברה להקצות משאבים לתחום זה. לצד הקמתם של מרכזים שונים לטיפול בנפגעי סמים, פיתוח גישות תיאורטיות לטיפול בהתמכרויות, הקמתן של ועדות ורשויות לטיפול במלחמה בסמים ופעולות שונות של משרדי הממשלה, בפועל, ההתמודדות עם בעיית ההתמכרות לסמים מלווה בכשלונות חוזרים ונשנים. לעיתים קרובות, דרוש יותר מניסיון אחד, על מנת להפסיק לחלוטין, והסבירות שמכורים יחזרו לשימוש בסמים לאחר גמילה הנה גבוהה, ומוערכת ב-80% (ישראלוביץ, דארווין וטאבו, 1996). הערכה נוספת של טייכמן וקידר (1998) מצביעה על כך, שמבין כל מאה אנשים, הפונים לטיפול בבעיית ההתמכרות, יחזרו יותר ממחציתם, בתוך שנה, לאותו דפוס התנהגות, רובם תוך שלושת החודשים הראשונים מיום פנייתם לטיפול. תופעה נוספת, אשר ממחישה את המורכבות הרבה של הבעיה ואת ומיעוט הידע ביחס לטיפול בנפגעי סמים היא "הרמיסיה הספונטנית". הכוונה אל אותו פלח באוכלוסיית המתמכרים לסמים, אשר נגמל מסמים באופן טבעי ועצמאי לחלוטין, ללא קבלת עזרה מקצועית כלשהי. מדובר בתופעה, המכונה בספרות גם כ"סבילות נסוגה". תופעה זו מתבטאת בקרב מכורים בגילאים 40-35, ומאופיינת בהפחתת כמויות הסם, אשר מחדיר אדם לגופו. נציין, כי אין מדובר כאן במשתמשים מזדמנים, אלא דווקא במתמכרים, אשר במשך שנים השתמשו בסמים באופן כפייתי וללא כל הסבר, והם מפחיתים באופן משמעותי את כמויות הסם ללא שום קשר לעוצמת ההתמכרות.

חוסר היכולת שלנו, העוסקים בדבר, להסביר תופעות מסוג זה מחד, ואחוז ההצלחה הנמוך בטיפול בנפגעי סמים מאידך, למרות התפתחותן של גישות רבות לטיפול בנפגעי סמים ועל אף הגידול בכמות המשאבים ובמספר המוסדות אשר עוסקים בסוגיה זו, מלמדים, כי למעשה, אין לנו מושג לגבי הדרך הנכונה (אם ישנה כזו) לטיפול בנפגעי סמים.

חוקרים רבים מייחסים את אחוז ההצלחה הנמוך לאבחון לקוי. חוקרים אלו מדגישים, שבבואנו לטפל במכורים, יש לקחת בחשבון את כל האלמנטים הקשורים באישיות המכור: (אלמנטים תרבותיים, התנהגותיים, ביולוגיים, נפשיים וכו'), ומצדדים באבחון מוקדם (טייכמן וקידר, 1998; Milkman, 1991). אבחון הפרמטרים יסייע בהתאמת התכנית הטיפולית אל המטופל, ויגדיל את סיכויי ההישרדות של הפרט בתהליך הגמילה. בספרות קיימים פרמטרים רבים לאבחון, אך ההבדלים באוכלוסיות המכורים ובשיטות הטיפול בישראל ובארצות אחרות אינם מאפשרים השוואה פשוטה והשלכה על המערך העירוני הקיים בבאר-שבע. המחקר המתואר כאן בא לברר, מהם משתני הרקע המנבאים הישרדות בטיפול במסגרת מערך עירוני זה.

רקע: מאפיינים המנבאים הישרדות בגמילה

עיון בספרות מלמד, כי ישנם מאפייני רקע פרוגנוסטיים, אשר עשויים לנבא את סיכויי הפרט לשרוד בתהליך הגמילה. מאפייני הרקע הללו מתייחסים למכלול הממדים בחיי הפרט המכור. להלן תיאור מאפייני הרקע הקיימים בספרות:

משתנים דמוגרפים

1. **גיל המטופל** – ככל שגילו של המכור מבוגר יותר, כך גדלים הסיכויים לשמור על ניקיונו מסמים. הסיכוי להיגמל גדול יותר לאחר גיל 28, וככל שהגיל מבוגר יותר, כך תקופות ההימנעות מסמים ארוכות יותר. ממצא זה עשוי להתקשר אל תופעת ה"רמיסיה הספונטנית" – "סבילות נסוגה" אשר תוארה קודם. יתכן, כי הגיל המבוגר, כמנבא יכולת הישרדות ללא סמים, קשור בתופעה לא מוסברת זו (שופמן וויצטום, 1992). כמו כן, ניתן להניח, שככל שאדם מתבגר, הוא קשור למספר רב יותר של מעגלים, ולכן בשימוש בסמים האובדן גדול יותר: אובדן משפחה, עבודה וכו"ב.
2. **השכלה** – מדובר בהשכלה יסודית, תיכונית ואקדמאית. ההנחה היא, שסיכויי ההצלחה גבוהים יותר ככל שההשכלה גבוהה יותר (שופמן וויצטום, 1992). ממצא זה מתאים להנחות המודל של (Banduna, 1997). מטופל, אשר מאמין ביכולתו ומעריך את עצמו באופן חיובי, יצליח יותר בתהליך הגמילה מסמים. מטופלים בעלי השכלה היו למעשה בעברם חלק ממסגרת נורמטיבית, הצליחו לסיים מטלה מתחילתה ועד סופה, ויש להם בעבר "הצלחה" כלשהי, אשר יכולה לסייע להם בחיזוק הביטחון העצמי ובאמונה שלהם ביכולתם לשקם את חייהם מחדש.

3. **סטטוס "עובד"** – התנסות בעבודה לפני הטיפול או במהלך טיפול, קשורה בהצלחה בשמירה על תקופות ניקיון ארוכות יותר (Westermeyer, 1989) התנסות בעבודה משמעה תרגול כישורים שונים, פיתוח בסיס של משמעת עצמית, עמידה בלוח זמנים וביצוע מטלות שונות. כל אלו עשויים לסייע למכור בפיתוח גישה חיובית כלפי עצמו, ולעודד את האמון שלו ביכולתו להתמודד עם דרישות החיים (Bandura, 1997).
4. **צבא** – משתנה זה מתייחס אל קבלה או אי קבלה לצבא, אל שירות חלקי או מלא ואל סוג השירות. מטופל, אשר בעברו שירת שירות מלא, ולא אופיין בבעיות משמעת, הסיכוי כי יצליח בטיפול עולה. ההשתתפות במסגרת צבאית דורשת מיומנויות וכישורים דומים לאלו אשר צוינו בסעיף ה"עבודה": משמעת עצמית, נטילת אחריות, קבלת מרות, השהיית סיפוקים, ביצוע מטלות, יכולת לעבודה בצוות וכיו"ב (שופמן וויצטום 1992).
5. **סטטוס "נשוי"** – הצלחה בטיפול ובשיקום מכורים, אשר קשורים במסגרת נישואין ולהם אחריות לגידול ילדים, גדולה יותר מאשר ההצלחה בטיפול במכורים בעלי סטטוס משפחתי של רווק, פרוד או אלמן (Westermeyer, 1989). קיומה של מסגרת משפחתית וגיוס נכון שלה לטובת התהליך הטיפולי, עשויים לקדם את הטיפול של בן המשפחה המכור, ולסייע לשני הצדדים ליצור קשר בריא. לעומת זאת, מטופלים ללא משפחה, סובלים בדרך-כלל מתחושות בדידות, ואינם זוכים ליהנות מהתמיכה של המשפחה. בדידות זו והידיעה, כי אין בנמצא דמות מהמשפחה, שעליה ניתן להישען במצבי משבר או שעמה ניתן לחלוק מצבי אושר, מקשה על תהליך השיקום (ברנע, טייכמן ורהב, 1987; שופמן וויצטום 1992).
- מגורים** – מגורים עם אנשים נוספים כגון קרובי משפחה וחברים, מסייעים בקידום הטיפול ובשמירה על ניקיון מסמים (Westermeyer, 1989). השימוש בסמים אינו מתרחש בוואקום, וכך גם הגמילה. ההשתייכות לקבוצה מסוימת, משפחתית, אתנית ו/או חברתית, עשויה להשפיע על החלטתו של הפרט להשתמש בסמים או להימנע משימוש בסמים. כמו כן, המגורים המשותפים גורמים לא אחת לרצון של הפרט לעמוד בציפיות החברה, לא לאכזב מקורבים ול"חוש שווה בין שווים". החברים והמשפחה עשויים להוות מקור לתמיכה, המשמעותית מאוד בשלבים הראשונים של הגמילה (Kandel & Andrews, 1987).

7. **רמה סוציו-אקונומית גבוהה** - במספר מחקרים נמצא, כי רמה סוציו-אקונומית גבוהה, המתייחסת לרמת הכנסה אישית/משפחתית גבוהה ולרכישת מקצוע קשורים להישגים טובים יותר בטיפול בהתמכרות (Westermeyer, 1989).

היסטוריית שימוש בסמים

8. **גיל התחלת שימוש** - על-פי מחקר DARF (Joe, Chastain, March & Simpson 1990) נמצא, שככל שגיל התחלת השימוש בסמים צעיר יותר, כך יורדת ההסתברות להשתחרר מן הסם. יתכן, שההסבר לכך הוא, שאנשים אשר התחילו להשתמש בסמים בגיל צעיר מאוד, פיתחו אישיות מתמכרת המאופיינת בדפוסי חשיבה, רגש והתנהגות נרקומניים (Geandru & Geandru, 1970). במשך השנים, הדפוסים הללו מוטמעים, וקשה מאוד לשנותם ולעצבם מחדש.
9. **דפוס שימוש בסמים** - כאן הכוונה לאופן השימוש בסמים (עישון, הרחה, בליעה או הזרקה), תדירות השימוש ומשך השימוש בהם. יש לציין, כי המעבר מעישון או הרחה להזרקת הסם מסמל הידרדרות. כמו כן, שימוש במספר סוגי סמים יחד ("קוקטיל") מעיד על פרוגנוזה גרועה ביותר (שופמן וויצטום 1992).
10. **שימוש בסמים קשים** - שמוש בהירואין, למשל מנבא סיכוי נמוך יותר להצליח בתהליך הגמילה, מאשר שימוש בסמים "קלים" (שופמן וויצטום 1992).

רקע לגבי המשפחה, החברה והסביבה

11. **סמים או אלקוהול במשפחה** - קיומם של דפוסי שימוש במשפחת המוצא, עלול לחבל בסיכויי השיקום. לעומת זאת, עמדות חד משמעיות, השוללות שימוש בסמים, עשויות לסייע לפרט בשינוי ההתנהגות השלילית ובשימור השנוי. ממצא זה מחזק את הנחות הגישה הקוגניטיבית ביחס לשימוש בסמים. כפי שתואר קודם לכן, הורים, המחזיקים בעמדות חיוביות כלפי שימוש בסמים, עשויים להשפיע על ילדיהם באימוץ עמדות אלו, בנכונות להתנסות בסמים ובשימוש בסמים (ברנע, רהב וטייכמן, 1987; ברנע, 1985).
12. **משפחת מוצא יציבה** - במשתנה זה, ההתייחסות היא אל מבנה המשפחה, אל הגדילה לצד ההורים, אל הנורמות המקובלות במשפחת המוצא ביחס לערכי העבודה וכיו"ב (ברנע, טייכמן ורהב 1987; Bandura, 1997).

13. **חברה** – סוג החברים שעמם מתרועע המכור הנו משתנה בעל משקל בניבוי ההצלחה או הכישלון. לפיכך, גם הטיפול המקצועי וגם הקבוצות לעזרה עצמית ממליצים על הימנעות משהייה בחברת אנשים הצורכת סמים. לדוגמא, במסגרת ה-N.A. נמצא המלצה להימנע מ"אנשים", וכאן הכוונה לשהייה במחיצת נרקומנים פעילים, הצורכים סמים או סוחרי סמים. כאמור, לקבוצת השווים ישנו משקל רב בעיצוב דפוסי השימוש בסמים של הפרט (Kandel & Andrews, 1987).
14. **זמינות הסמים** – על-פי הספרות, קיים קשר בין שימוש בסמים לבין זמינות הסם. נציין למשל את גישתו של Smart (1980), הטוען, כי צעירים המוכנים להשתמש בסמים לא יגיעו לכך, אלא אם כן יהיה הסם זמין עבורם. מחקרים אחרים, Robins, Helzer, Hesselbrock & Wish (1980), אשר נעשו בקרב חיילי המשלוח של צבא ארה"ב, מחזקים את הטענה ומדווחים, כי שהייה בסביבה רווית הירואין, באיכות מעולה ובמחיר שווה לכל נפש, גרמו לכך, שרבים ישתמשו בסמים על מנת להקל על תחושותיהם, ואילו מעבר אל סביבה פיסית שונה, שבה מחיר ההירואין גבוה יותר ואיכותו נמוכה מאוד, גרם להפסקת השימוש בסמים.

משתנים אישיותיים

15. **מוטיבציה ויחמה פנימית לניקיון מסמים** – בהתמכרות לסמים, למוטיבציה יש משקל גדול בשני הקצוות של ההפרעה: מצד אחד – הכניסה לסמים והמשך השימוש בהם, ומצד שני – היציאה מהם. סיכויי של מתמכר, אשר פונה לטיפול עקב לחצים של גורמים חיצוניים כגון משפחה, מקום עבודה או שלטון החוק וללא הכרה פנימית ומוטיבציה מצדו להתמודד בהצלחה עם התלות וההתמכרות – קלושים. הרעיון הגלום במוטיבציה הוא בעצם המבדיל בין התמכרות כ"מחלה" לבין מחלה קלאסית כלשהי. אחד מ"סודות ההצלחה" בטיפול הוא רצון ומוטיבציה אישית של המכור לטפל בבעייתו. ללא הנעה פנימית זו, יתקשה המטופל לעמוד בדרישות הטיפול (טייכמן וקידר, 1988; גרין, 1995).
16. **שקיעה ב"תחתית"** – במסגרת העבודה עם מכורים מסתברת עובדה פרדוקסלית: ככל שהמתמכר צורך סמים תקופה ארוכה יותר, המוטיבציה שלו להיגמל גבוהה יותר, וככל שתקופת השימוש קצרה יותר, המוטיבציה שלו להיגמל נמוכה יותר. תופעה זו אושרה בספרות המקצועית, ועומדת בסתירה למיתוס הקיים בציבור,

שלפיה ככל שהמשתמש בעל היסטוריה ארוכה של שנות שימוש, כך קטנים הסיכויים שיפסיק להשתמש. הסבל מהתמכרות לסמים הוא גורם מרכזי ליצירת המוטיבציה. הוא מתבטא במישורים שונים: משפחתי - חברתי (אובדן מערכות יחסים, גירושין, מסירת ילדים לאימוץ), פסיכולוגי (דיכאון, חרדה), כלכלי (אובדן הרכוש, צבירת חובות), פלילי (מעצרים, בתי סוהר) ורפואי - בריאותי (מחלות וכיו"ב). לסבל יש, למעשה, מימד תרפויטי. החסרון הוא בקושי לאמוד אותו בשל היותו סובייקטיבי (טייכמן וקידר, 1988). ביסוס לטענה זו נמצא בדברי חז"ל: "אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם: אימתי אתה גואלנו? אמר להם: כשתרדו למדרגה התחתונה, אותה שעה אני גואלכם" (מדרש חז"ל). הסבר נוסף לממצא זה נוכל למצוא, כאמור, בספרות בנושא "תהליך השינוי". בהתאם לגישה הקוגניטיבית, ההחלטה להיגמל הנה תוצאה של "מאזן החלטה", אשר מבצע המכור טרם הגמילה. קיום של חסרונות, "מחירים" ואובדנים כבדים, כתוצאה מהשימוש בסמים, עשוי להביא את הפרט להחלטה להיגמל (דורון, 1996).

17. **חיפוש ריגושים** - על-פי מחקרים שונים (ברנע, טייכמן ורהב, 1987; Sarben, 1984), לתכונה "חיפוש ריגושים, מבין מגוון תכונות האישיות, יש קשר ישיר עם שימוש בסמים. יתכן, כי ממצאים אלו ניתן לקשור עם התיאוריה של Zuckerman (1984), שלפיה, למכורים מסמים ישנו צורך רב יותר בגירויים מאחרים. התעוררות הצורך הזה עלולה להביא, לא אחת, לחיפוש ריגושים בעולם הפשע והסמים.

18. **מעורבות בפלילים** - על-פי מחקרי DARP (Joe, Chastain, March, Simpson, 1990) מעורבות נמוכה בפלילים נמצאה קשורה להצלחה רבה יותר להיגמל. ממצא זה מתקשר, כאמור, להנחות הגישה הסוציולוגית, הטוענת לכך, שהפרט מושפע מסביבתו החברתית. שהייה במחיצת עבריינים העוסקים בפלילים, מקשה על סיכויי הפרט להיגמל. Smart (1980) טוען, כי קיומם של גורמים מצביים - עיסוק בפלילים, זמינות של כסף רב ושל סמים, עלולים להשפיע על החלטת הפרט להשתמש בסמים.

19. **היסטוריה עבריינית** - עבר פלילי עשיר, היסטוריה של מעשי עבריינות ושיבה בבתי-כלא, הינם מנבאים לכיוון שלילי ביכולת הפרט לשרוד בתהליך הגמילה והשיקום. מכורים, אשר למדו לשרוד בעולם העברייני, ולהגן על עצמם במשך שנים של ישיבה בבתי-כלא, פיתחו לעצמם "אני עליון" הרסני ואישיות

- המאופיינת בערכים, בנורמות ובדפוסי חשיבה והתנהגות עברייניים מושרשים, אשר קשה מאוד לשנותם (Wurmsser, 1984).
20. **דימוי עצמי נמוך** – במחקרים שונים נמצא, כי ישנו קשר בין דימוי עצמי חיובי לבין הפסקת השימוש בחומרים פסיכואקטיביים (אפלבוואם, 1994).
21. **אמביוולנטיות** – על-פי מחקרו של בורגונסקי (1994), מכורים לאופייאטים אובחנו כבעלי הפרעת אישיות, ולכן אופיינו גם ברמת אמביוולנטיות גבוהה. החוקרים מניחים, כי האמביוולנטיה משפיעה על ההחלטה לחזור לשימוש בסמים. ממצא זה מחזק את טענות הגישה הפסיכודינמית, כי הטיפול בהתמכרויות תובעני, דורש מוטיבציה ומשאבים נפשיים נוספים מהמטופל. מכורים, אשר אינם בעלי הנעה פנימית והחלטה להיגמל, יתקשו לשרוד בתהליך זה (גרין, 1995).
22. **חרדה דיכאון** – מחקרים מצביעים על כך, שקיים קשר בין רמות גבוהה של חרדה דיכאון לבין שימוש בסמים בקרב צעירים ומבוגרים כאחד (1980, Robins et al; 1982, Marlatt; 1985, Khanutzyan; טייכמן, 1989). הפחתת גורמי חרדה קשורה בהפחתה בשימוש בסמים ואף בהתנזרות מוחלטת מהם.
23. **מעורבות חברתית בפעילויות קהילתיות** – השתתפות בפעילויות הקשורות בדת או בבית-נסת מגבירה את הסיכוי להצליח בטיפול ובשיקום (1989, Westermeyer). מחקרם של Napier Bachtel & Carter (1983) מצביע על כך, שצעירים המשתמשים בסמים, אפילו באופן מזדמן, הם בעלי ערכים דתיים פחותים בהשוואה ללא משתמשים. ממצאים אלו מחזקים את הנחות התיאוריות הסוציולוגיות, שעל פיהן, ההשתייכות למסגרת דתית מעניקה לפרט אורח חיים מובנה, סיפוק לצרכים חברתיים, הקלה בתחושת האחריות הכבדה שעל כתפי הפרט, משום שדברים נעשים על-פי רצון הבורא וכן תחושת מחויבות של הפרט למלא אחר נורמות החברה, המקצה שימוש בסמים. כל אלה עשויים לסייע למכורים "מאמינים" לשמר את ניקיונם מסמים בהשוואה "ללא מאמינים" (גרין, 1995).

משתנים הקשורים לטיפול

24. **תקופת הטיפול** – על-פי מחקרי DARP (1990, Joe, Chastain, March & Simpson) ומקורות נוספים (1989, Westermeyer; אפלבוואם, 1994), ככל שהפרט נמצא זמן רב יותר בטיפול, כך גדל הסיכוי שיישמר את הישגיו. ממצא זה מאשש את

התפיסה, כי בעיית ההתמכרות מורכבת ממספר ממדים: פיסיולוגים, נפשיים ורוחניים (אנ. איי - תל אביב, ללא שנה), ולכן הטיפול כרוך בהתייחסות אל כל הממדים, ולשילוב של כל תהליכי הגמילה השונים - גמילה פיסיולוגית, גמילה נפשית, שיקום משפחתי וכיו"ב.

25. **סוג הטיפול** - מטופלים, אשר השתתפו בתכנית טיפול הכוללת אשפוז, תרפיה קבוצתית, ייעוץ פרטני, הכשרה לתעסוקה ואימון לפתרון בעיות, הם בעלי סיכוי רב יותר לשמור זמן רב על ניקיון מסמים (Westermeyer, 1989). פרוגנוזה זו מתאימה לתפיסה של אנשי המקצוע את בעיית ההתמכרות כבעיה רב-ממדית, המחייבת טיפול אינטגרטיבי, הכולל גמילה פיסיולוגית, טיפול נפשי, שיקום משפחתי - חברתי, הכנה ליציאה לעבודה וכדומה (טייכמן וקידר, 1998).

26. **התערבות בשעת משבר** - פסיכותרפיה בשעת משבר מסייעת למכורים להתמודד עם משברים ולשמור על ניקיונם (Westermeyer, 1989). ממצא זה נמצא מתאים למשתנים אשר תוארו לעיל, המדגישים את חשיבות הטיפול ככלי לשימור הניקיון סמים. עם זאת, הדגש כאן הוא גם על יכולת המכור לבקש עזרה במצבי משבר. טענה זו קשורה אל המודל של Marlatt (1982), שלפיו אחת המטרות בטיפול במכורים היא לסייע למכור ללמוד לזהות מצבי סיכון, ולרכוש דרכי התמודדות פונקציונליות במצבים הללו. אחת העצות של Marlatt היא פנייה בעתות משבר לבקשת עזרה מחברים מכורים (כנהוג בקל"ע, ב-N.A וב-A.A) וכן פנייה לעזרה מקצועית.

27. **טיפול בכפייה/וולונטרי** - מחקרים מראים, כי ההנחה שמטופלים לא וולונטריים, אשר הופנו לטיפול על-ידי גורמים חיצוניים כגון בית-משפט, שירות בתי-הסוהר וכיו"ב, הינם בעלי סיכוי נמוך להיגמל מסמים ביחס למטופלים וולונטריים - מופרכת. זאת אומרת, שאין הבדל מובהק במצב הניקיון בין מטופלים, אשר מגיעים אל הטיפול בכפייה, לבין אלו אשר פונים לטיפול מיוזמתם (יחזקאלי ושלד, 1995; Simpson & Friend, 1988).

28. **טיפול בגבולות הקהילה** - מטופלים נוטים להשתתף בטיפול בגמילה, הניתן במסגרות במקום מגוריהם ופחות נוטים להישאר בטיפול במסגרות מחוץ לעיר מגוריהם (אברהמי, מילר וירמיהו, 1998).

תחנות הטיפול במערך העירוני בבאר-שבע

במרבית הסוכנויות לטיפול בנפגעי סמים התכנית-הטיפולית אינה מותאמת לאישיותו של המטופל, לכשריו, לבעיותיו הייחודיות ולסביבתו החברתית אלא להיפך – המטופל נדרש להתאים את עצמו לתכנית (לוונטל, 1991). דוגמא מוחשית למצב המתואר לעיל נמצאת במסגרת המערך העירוני בבאר-שבע, שבו פועלות מספר יחידות לטיפול במתמכרים. היחידות הללו קיימות זה עשר שנים. מידי יום נעשית עבודה אינטנסיבית, אך בפועל, אין בידי העובדים, המתווים את תכנית הטיפול עבור המטופלים המכורים, כלים דיאגנוסטיים לאבחון ולהתאמת הטיפול אל המטופל. למעט פרמטרים בריאותיים, בדרך-כלל אין מניעה, שמכורים ישתתפו בתכנית הטיפול במערך. זאת אומרת – שהאבחון אינו אבחון "פסיכוסוציאלי" במובן המובהק של המילה, אלא יותר אבחון רפואי. כמו כן, כל מטופל רשאי לבקש להיכנס למסלול הטיפול מספר פעמים. בעבר הייתה הגבלה על מספר הפעמים, שבהם הורשה מטופל להיגמל באישפוזית. תקנה זו בוטלה, ומטופלים יכולים להשתתף במסלול הטיפול באופן לא מוגבל (סוויפר, 1999).

מטופלים, אשר מעוניינים להיגמל מסמים, מגיעים אל היחידה לטיפול ושיקום (טו"ש), ומבטאים את רצונם בגמילה. עובד סוציאלי מהיחידה עורך "אינטייק", על מנת להכיר את המועמד לגמילה, ולהמליץ על כווני גמילה המתאימים למועמד. בהמשך, המטופל נשלח לבצע בדיקות רפואיות, על מנת לוודא את מצבו הבריאותי בטרם יכנס לגמילה פיסיוולוגית. עם קבלת תוצאות הבדיקות הרפואיות, מוזמן המועמד לוועדת הכוון ומעקב, לצורך התווית תכנית טיפולית. (סוויפר, 1999). ועדת הכוון ומעקב מתכנסת מידי יום ג', על מנת לא לעכב מכורים המבקשים להיגמל. המשתתפים בוועדה הם מרכזת (עו"ס), רופאה, נציג תחנת המתדון (עו"ס). לעתים נוכח גם נציג היחידה לטו"ש שהוא עו"ס במקצועו (ובדרך כלל מסתפקים בהמלצתו בדו"ח, אשר הוא מגיש לוועדה טרם התכנסותה) ונציג משרד הבריאות. הקריטריונים להפניית מטופלים אל היחידות השונות מבוססים ברובם על שיקולים רפואיים. לדוגמא, מתקבלים לאישפוזית מועמדים נשאי נגיף איידס, חולי צהבת, חולי שחפת פעילה. מועמדים בעלי הפרעת אישיות, מתקבלים אך ורק עם אישור הפסיכיאטר המטפל. מנועים מלהתקבל לאישפוזית נשים בהיריון וחולי נפש מאובחנים בסכיזופרניה או בפסיכוזה. הכניסה אל האישפוזית אינה מוגבלת במספר ניסיונות, אך עדיין צוות האישפוזית שומר לעצמו את

הזכות להחליט איזה מועמד יתקבל ואיזה לא (בדרך-כלל, בשל התנהגויות אלימות בניסיונות הגמילה הקודמים). המופנים לאישפוזית חייבים לענות על הקריטריונים הבאים: גיל 18, דו"ח סוציאלי, בדיקות רפואיות, אישור ועדת הכוון ומעקב, תשלום דמי הוועדה (60 ש"ח) ודמי האישפוזית (1250 ש"ח).

הפניה לגמילה אמבולטורית (גמילה בבית המטופל הנעשית בלוויית רופא) נועדה למטופלים, אשר מעונינים לקצר את תהליך הגמילה הפיסיוולוגית. התנאים לגמילה אמבולטורית הם ליווי של קרוב, אשר יהיה אחראי לטפל במכור בזמן הגמילה. הליווי כולל מתן תרופות להרגעה, משיחת שמנים, מקלחות וכיו"ב. הגמילה נועדה למטופלים, אשר בעברם התנסו בגמילה פיסיוולוגית עצמית, ללא אשפוז מוסדי ולמטופלים אשר צורכים מינון של 3 - 4 מנות סם ליום (עד 0.22 גרם ביום).

הפניה לטיפול במתאדון ניתנת למשתמשים בסמים מגיל 18 ומעלה ולמועמדים אשר ביצעו את הבדיקות הרפואיות. מתקבלים למתאדון משתמשים בסמים, אשר הינם חולי נפש מאובחנים, בתנאי שביאו חוות דעת, המאשרת את קבלתם וגם אישור על המשך יעוץ אצל הפסיכיאטר; חולי שחפת לא פעילה; נשים בהיריון ואסירים משוחררים, אשר במהלך מאסרם טופלו בתחזוקת מתאדון. לא יתקבלו למתאדון מטופלים (למעט חולי נפש), שזהו ניסיון הגמילה הראשון שלהם, משום שיומלץ להם לנסות גמילה פיסיוולוגית בטרם יתנסו במתאדון. מטופלים, אשר נטלו סם מסוג קריסטל, לא יתקבלו למתאדון, משום ששימוש בסם זה אינו גורם לתסמונת גמילה אלא גורם דיכאון, ועל כן, נטילת מתאדון אינו משיגה את מטרותיה.

מסלול טיפולי נוסף, אפשרי, המוצע במסגרת הוועדה הוא גמילה פיסיוולוגית באישפוזית, ויציאה לטיפול בקהילה מחוץ לעיר. מסלול זה נועד, בדרך-כלל, למועמדים אשר אין להם מחסה קבוע והולם גמילה, ולכן יש לדאוג, כי מסלול הטיפול יהיה רציף, מה שמכונה מסלול טיפול "מדלת לדלת" (סוויפר, 1999).

מסלול הטיפול במרכזי יום אינו נדון במסגרת ועדת הכוון ומעקב. למרות זאת, למען קבלת תיאור שלם של המסלול, שאותו המטופל יעבור, להלן הקריטריונים לקבלה למרכז יום: מטופלים, נפגעי סמים הנקיים מסמים, מגיל 18 ומעלה, אשר הופנו על-ידי גורם מקצועי כלשהו או מטופלים אשר הופנו בעצמם, ונמצאים בקשר עם הגורם המטפל. ההשוות במרכז היום המשך ישיר של כל סוגי הגמילות: ביתית, אישפוזית, אמבולטורית עצמית. ייתכנו מספר כניסות אל מרכז היום על-פי מספר הגמילות.

מסלולי הטיפול הפתוחים בפני המטופלים הם:

א. הפניה לגמילה פיסיוולוגית באישפוזית ועוד המשך טיפול פסיכו-סוציאלי במערך בבאר-שבע.

ב. הפניה לגמילה פיסיוולוגית באישפוזית ועוד המשך טיפול בקהילה מחוץ לבאר-שבע.

ג. הפניה לגמילה ביתית ועוד המשך טיפול במערך העירוני בבאר-שבע.

ד. הפנייה לטיפול בתחליף סם בתחנת המתאדון.

במחקר זה נתמקד במטופלים אשר הופנו לאופציה א', האורכת תשעה חודשים בממוצע. המסלול העומד בפני המטופלים המופנים לאופציה א' כולל מספר תחנות, שאותן נתאר בהמשך. המחקר מתמקד בבחינת המטופלים מתחנת ההגעה אל האישפוזית (שלא ניתן להגיע אליה בלי לסיים את התחנות הקודמות לה) ועד התחנה הסופית - סיום היחידה לטו"ש. להלן מסלול הטיפול על כל שלביו:

● המכור לסמים מגיע אל **היחידה לטיפול בנפגעי־סמים**, אשר מהווה את "שער הכניסה" למעגל הטיפול, ומבטא את רצונו בגמילה.

● לאחר מכן, מתקבל ל**שיחות "אינטייק"** על־ידי עובד סוציאלי, אשר בודק את הרקע האישי, את היסטוריית המטופל, את ההחלטה להיגמל ואת כיווני הטיפול האפשריים עבורו.

● במהלך שיחות ה"אינטייק" המטופל מופנה לעריכת **בדיקות רפואיות** שונות, על מנת לוודא את מצבו הבריאותי בטרם יכנס לגמילה.

● עם קבלת תוצאות הבדיקות הרפואיות המטופל מוזמן ל**וועדת הכוון ומעקב**.

● הוועדה מתווה **תכנית גמילה** עבור המכור.

בשלב הגמילה הפיסית, המטופלים שוהים באישפוזית כ־14-21 ימים לניקוי גופם מהסמים. במסגרת הטיפול הם נוטלים חלק בפעילות יומיומית קבועה, על־פי לוח זמנים מאורגן. בימי הגמילה הראשונים, סובלים המטופלים ממכאובים פסיים, ולכן מאפשרים להם מנוחה. כעבור מספר ימים, כאשר מסיימים את השלב האקוטי בגמילה הפיסיוולוגית, הם מצטרפים לפעילות השוטפת באישפוזית פעילות, הכוללת קבוצות טיפוליות, שיחות פרטניות, ספורט ושיאצו. במקביל, המטופלים נוטלים חלק מרכזי בתחזוקת המקום. לקראת סיום האשפוז, נעשית עבודת הכנה עם המטופלים, ביחס להמשך הטיפול והשיקום. עם סיום הגמילה הפיסיוולוגית, המטופל מופנה לתקופת התאוששות במסגרת **מרכז היום - הקל"ט**, בחסות משרד הבריאות. משך השהות בקל"ט הוא עד 45 ימים. מרכז היום פועל חמישה ימים בשבוע. במהלך השבוע נלקחות

דגימות שתן מהמטופלים, המעידות על היותם נקיים מסמים. מטרת הטיפול בקל"ט היא להעניק למטופלים מסגרת תומכת, בתקופה המבלבלת והקשה שלאחר סיום הגמילה הפיסיולוגית. המטופלים לומדים לבצע משימות יומיומיות קלות ובסיסיות כגון הקפדה על הופעה נאותה, גילוח מידי יום, הגעה אל המרכז בזמן, התודעות ראשונית למישורי טיפול שונים כגון קבוצות, שיחות, שמירה על ניקיון מסמים וכיו"ב. המטרה היא להכשיר את המטופל לקראת המשך הטיפול הפסיכוסוציאלי. מטופלים המסיימים את שהותם בקל"ט, מתקדמים לשלב הטיפול הפסיכוסוציאלי, הניתן **במרכז היום ביחידה לטיפול בנפגעי-סמים**. משך הטיפול במרכז-היום הוא שישה חודשים. מרבית הטיפול נעשה ביחידה לטו"ש במרכז היום. הקונספציה הטיפולית הקיימת ביחידה לטו"ש מבוססת על "מעבדה" שבה חוקים, משמעת, תפקידים, סמכות, עבודה יצרנית, זכויות וחובות כנהוג בכל חברה. ההנחה היא, כי מטופל אשר ילמד להשתלב במעבדה זו, הנוקשה בדרישותיה, יצליח בעתיד להשתלב בחיי החברה הנורמטיבית, הנשענת אף היא על זכויות ועל חובות. מרכז היום פועל מידי יום משעות הבוקר ועד הצהריים. בניגוד לקהילה טיפולית, שבה שוהה המטופל עשרים וארבע שעות ביממה, הרי שבמרכז היום חוזר המטופל לביתו בשעות אחה"צ, ועליו להתמודד "בזמן אמת" עם סביבתו הטבעית, הכוללת משפחה, בת-זוג, ילדים, תפקידים, מטלות, פיתויים ברחוב, חברים מהעבר הנרקומני ועוד. על המטופל להשתמש בכלים שרכש בטיפול, ו/או להעלות את הבעיות הנוצרות בסביבתו בדיון בקבוצות השונות. מרכז היום משמש כבמה עבור המטופל, שבה הוא יכול "לשחק" תחת עיניהם הפקוחות של אנשי הצוות, וללמוד את "כללי המשחק", הדרושים לחזרה לחיים נורמטיביים, יצירתיים ואחראיים. על במה זו תהא אחריות המטופל להביא את קשייו ובעיותיו בפעילויות הטיפוליות ולבחון אלטרנטיבות שונות להתמודדות עמם. הגישה הטיפולית הנה אקלקטית, וכוללת את הגישות הקוגניטיבית, הפסיכודינאמית, ההתנהגותית והמשפחתית - מערכתית. כל גישה באה לידי ביטוי בדרכים שונות בפעילויות המרכז. לדוגמא, הקבוצה הטיפולית מונחית ע"י מדריך ועו"ס, ובדרך-כלל משתתפים בה 10-15 מטופלים. המטרה בהנחיה משותפת של איש ממסד (עו"ס) ומדריך מכור נקי מסמים, היא לסייע למטופלים לפתח יחסי גומלין עם דמויות שונות המייצגות ממסד. בקבוצה זו מעלים המטופלים בעיות הקשורות בחיי היום יום שלהם, העולות הן בשעות הטיפול והן לאחר מכן, עם שובם לביתם. בקבוצות בוחנים את דפוסי החשיבה, הרגש וההתנהגות של המטופלים, באינטראקציות היומיומיות עם סביבתם הטבעית, בודקים מניעים

לטנטיים להתנהגות ויתרונות וחסרונות של דפוסים ועמדות, ומסייעים בפיתוח כישורי חיים. בקבוצה זו נדונה גם התנהגות המטופל במרכז היום, האינטראקציות בינו לבין חבריו בקבוצה ותגובותיו מול אנשי הצוות. נבחנת חשיבתו ותפיסת עולמו לגבי עצמו, קבוצתו, אנשי המקצוע והממסד. בקבוצות הטיפוליות, במרכז היום, נעשה שימוש בגישה הפסיכודינאמית לצורך זיהוי מנגנוני הגנה, הסרתם לצורך טיפול וזיהוי גורמים מעברו של המטופל, אשר הביאוהו לשימוש בסמים. בנוסף, נעשית עבודה רבה על שינוי עמדות, אמונות לא רציונליות ומחשבות אוטומטיות באמצעות טכניקות קוגניטיביות. כמו כן, קיימת מתכונת, שלפיה נהוג להסתייע בגישה הנרטיבית, להתמקד בסיפורי החיים של המטופלים ולסייע להם במהלך הטיפול בבניית נרטיב אחר. בולטות רבה יש לגישה ההתנהגותית, בעיקר בפעילות המטופל בתוך מרכז היום. במסגרת השהות במרכז היום, המטופל נדרש לעמוד בדרישות המסגרת ולציית לחוקי המקום: עמידה בלוח זמנים, קבלת סמכות, נתינת דגימות שתן שלוש פעמים בשבוע להוכחת ניקיונו מסמים וכיו"ב. המטופל זוכה לחיזוקים חיוביים הן מחברי הצוות והן מחבריו לקבוצה, על גילויי משמעת עצמית, הבאים לידי ביטוי במשובים חיוביים מהצוות ומהחברים, בהעלאתו שלב בטיפול וכיו"ב. לעומת זאת, הפרת כללי המשמעת תוביל לסנקציות טיפוליות כגון השעייה מטיפול, לצורך "עריכת חשבון נפש אישי" וכיו"ב. כחלק ממטרות המרכז לשקף מציאות חיים, ניתן דגש רב על פיתוח מיומנויות עבודה. במסגרת הטיפול, המכורים נדרשים לעבוד בסדנאות תעסוקה. הם אחראים על ה"מוצר", על ביצוע המשימה שניתנה להם מתחילתה ועד לסיומה. המטופלים נדרשים ללמוד לעבוד בצוות עבודה גדול, עשרים מטופלים במוצק, כאשר בידיהם כלים מעטים. כמו כן, במסגרת הסדנאות, המטופלים נדרשים ללמוד להשהות סיפוקים מיידים. חל איסור לעשן, לאכול ולשתות בשעות העבודה ושאר פעולות מסוג זה. ניהול סדנת העבודה נתון בידי אישה בכוונה תחילה, כדי לסייע למטופלים ללמוד לעבוד עם מגוון דמויות סמכות: נשים, גברים, מכורים ו"נורמטיבים" (אנשים אשר לא היו מכורים לסמים בעברם). (תע"ס, 1998; טייכמן וקידר, 1998).

מטופלים, המסיימים את הטיפול במרכז יום ביחידה לטו"ש, מתקדמים אל השלב האחרון בטיפול – "הטיפול בבוגרים". עם סיום הטיפול במרכז היום ביחידה לטו"ש, רשאי המטופל, בהתאם לצרכיו, לבחור להמשיך את הטיפול ברמה פרטנית בליווי העו"ס המטפל, בדרך-כלל לתקופת מעקב הנמשכת כשנה מיום סיום הטיפול. מטרת

המעקב לאפשר לבוגרים תמיכה בהתמודדות עם דרישות החיים, בשעה שיוצאים ממסגרת הטיפול, שלב בו הם עסוקים בחיפוש עבודה, חזרה לתפקודים שונים כהורים, בני-זוג, מפרנסים וכיו"ב.

הוועדה פועלת זה מספר שנים, ותהליך קבלת ההחלטה, ברוב המקרים, הנו קצר וללא עיכובים רבים. מלבד הקריטריונים אשר תוארו לעיל, שמרביתם בעלי אופי "פיסילוגי - רפואי", אין לוועדה הערכות ייחודיות או כלים ספציפיים לאבחון מי מהמטופלים מתאים לאיזו שיטת טיפול, זוהי למעשה נקודת הקישור למטרת המחקר.

המחקר

מטרת המחקר הינה לבדוק את משתני הרקע המאפיינים את המכורים, אשר הצליחו לסיים את תהליך הגמילה במערך העירוני בבאר-שבע. זאת, על מנת לאפשר לאנשי היחידות ליצור תכניות גמילה מתאימות, ולתת מענה הולם לצורכי הנגמלים.

השערת המחקר: משתני הרקע המאפיינים מכורים, אשר הצליחו לשמור על ניקיון מסמים לאורך כל שלבי הגמילה והשיקום הם:

בכיוון החיובי: גיל מבוגר, השכלה גבוהה, שירות בצבא, התנסות בעבודה בעבר, סטטוס נשוי + ילדים, מגורים במחיצת קרובים, גדילה במשפחת מוצא שבה ההורים חיו יחד, טיפול במסגרת הקהילה ("כתובת באר-שבע"), פנייה לטיפול מיוזמה אישית.

בכיוון השלילי: היסטוריה ארוכה של שימוש בסמים, שימוש בסמים קשים והזרקת הסם. **אוכלוסיית המחקר:** מכורים לסמים שמקבלים טיפול במערך העירוני בבאר-שבע.

המדגם: כל המטופלים המכורים לסמים, אשר פנו אל ה"וועדה להכוון ולמעקב", וביקשו להיקלט במסלול גמילה באישפוזית, ולהמשיך את הטיפול הפסיכו-סוציאלי במסגרת היחידות במערך (קל"ט + טו"ש) החל בשנת 1995 (התחלת פעילות ועדת הכוון ומעקב) ועד יוני 1998.

איסוף הנתונים: הבדיקה הינה רטרוספקטיבית, מכיוון שמספר המועמדים לטיפול במערך העירוני בשנה הינו קטן, יחסית למספר הנבדקים אשר לו אנו זקוקים, על מנת לערוך מחקר אשר יאפשר גם הסקת מסקנות כלשהן. איסוף הנתונים החל במרץ 1999, על מנת לאפשר למטופלים שהחלו את הטיפול ביוני 1998 לסיים אותו.

ברוב הסוכנויות החברתיות, העובדים אוספים מידע על הפונה ועל מצבו, ועורכים אבחנות מקצועיות. אולם, פעילות זו אינה שיטתית ואינה עקבית (בנבנישתי, 1993).

מכיוון שתמונת מצב זו נכונה גם ליחידה בטיפול בנ"ס, בחרנו להשתמש בטופס הקיים ביחידה, ויחסית לשאר הטפסים, ישנה הקפדה על עקביות ושיטחיות המידע הנאסף בו. הטופס מלא פרטים דמוגרפיים, פרטים לגבי היסטוריית השימוש בסמים, תיאור הגמילות בעבר וכדומה. אלו הם גיליונות הטיפול של המועמדים לגמילה, שאותם ממלא העו"ס, המטפל בקביעות ובאופן מלא מיד עם פנייתו הראשונה של המכור אל היחידה. גיליון הטיפול מוגש לעיון ועדת "הכוון ומעקב". גיליון זה תורגם לשאלון מקודד, אשר שימש לצורכי עריכת המחקר. שאלון זה בדק פרטים דמוגרפיים, רקע משפחתי, שימוש בסמים והיסטוריה טיפולית. השאלון שימש כבסיס לניתוח משתני הרקע של המכורים, אשר הצליחו לשרוד בתהליך הגמילה.

כל המטפלים אשר מילאו את גיליונות הטיפול, ידעו על המחקר לפחות תשעה חודשים לאחר מילוי הגיליון. לפיכך, לא הייתה אפשרות כלשהי למאמץ מיוחד מצדם, אשר ישפיע בדרך כלשהי על התוצאות.

כלי המחקר: הנתונים עובדו ונותחו בעזרת תכנת JMP ובאמצעות כלי ניתוח סטטיסטי "Survival Analysis". כלי זה מתאים לבחינת מידע, שבו המשתנים התלויים מתבססים על מרווחי-זמן שבין נקודת ההתחלה וסיום ספציפיים (Slonim, Nevo & Clark, 1989; Sall & Lehman, 1996). במחקר זה מדובר בתהליך טיפולי, הנמשך תשעה חודשים בממוצע עם נקודת התחלה ברורה: פניית המכור לסמים אל היחידה, בבקשה להיגמל ונקודת סיום מוגדרת: סיום טיפול במרכז היום ביחידה לטיפול בנפגעי סמים. במהלך תקופת הזמן תיבחן "הישרדות" המטופלים בשלבי הטיפול השונים, אשר צוינו לעיל. כל נקודת התחלה או סיום בטיפול תחשב כתחנת זמן. תבוצענה הבדיקות הבאות:

א. ייבדקו משתנים דמוגרפיים ותיערך השוואה ביניהם: שנת לידה, מין, ארץ מוצא, שנת עלייה, ארץ לידת האב והאם, אזור מגורים, שירות בצבא, עבר פסיכיאטרי, היסטוריית שימוש בסמים, ניסיונות גמילה בעבר וכיו"ב.

ב. ייבדקו מאפיינים של תהליך הגמילה:

- האם הגיעו לגמילה פסיכולוגית באישפוזית וסיימו טיפול בה?
- האם הגיעו אל מרכז היום קל"ט וסיימו טיפול בו?
- האם הגיעו אל מרכז היום ביחידה לטיפול בנפגעי סמים וסיימו טיפול בו?

ג. ייבדקו מאפיינים של היחידות השונות במערך:

● אחוז המסיימים בהצלחה כל יחידה במערך העירוני.

● אחוז הנושרים מכל יחידה במערך העירוני.

● אחוז המטופלים הנושרים במעבר מיחידה אחת אל השנייה.

מדדי התוצאות: במחקר זה הוגדרה "הצלחה" כ"מי שהצליח לשרוד את כל תחנות הטיפול נקי מכל סם". היכולת לאמוד את ההצלחה היא באמצעות דגימות שתן, אשר נלקחות מהמטופלים שלוש פעמים בשבוע. דגימות השתן נשלחות לבדיקה במעבדה בביה"ח תל-השומר. התוצאות מתקבלות ביחידה, ובהן מעקב לגבי ניקיון/אי ניקיון מסמים של המטופלים. כמו-כן, במקרים של שימוש בסמים, היחידה מקבלת דיווח מדויק לגבי סוג הסם אשר בו נעשה שימוש.

תוצאות

לוח מס' 1 מציג את מספרם של המטופלים המגיעים לכל תחנה במערך העירוני לטיפול בנפגעי סמים, ואת האחוז שלהם מתוך כלל המטופלים.

לוח מס' 1: אחוז המטופלים המגיעים לכל תחנה במערך העירוני לטיפול בנפגעי סמים

תחנה	מספר מטופלים	אחוז מכלל מטופלים	אחוז המגיעים מהתחנה הקודמת
0- הפניה	200	100%	-
1- הגעה לאישפוזית	156	78%	78%
2- סיום אישפוזית	83	41%	53%
3- הגעה לקל"ט	59	29%	71%
4- סיום קל"ט	51	25%	86%
5- הגעה לטו"ש	47	23%	92%
6- סיום טו"ש	24	12%	51%

איזור מוקדי נשירה במערך העירוני לטיפול בנפגעי סמים

תחנה 1 - הגעה אל האישפוזית: 156 מתוך 200 מטופלים מגיעים. 22% נושרים.

תחנה 2 - סיום אישפוזית (עד 21 ימים): 83 מתוך 156 מטופלים מסיימים.

48% נושרים.

- תחנה 5 - הגעה אל היחידה לטו"ש: 47 מתוך 51 מטופלים מגיעים. 8% נושרים.
תחנה 6 - סיום טו"ש (עד 6 חודשים): 24 מתוך 47 מטופלים מסיימים.
49% נושרים.

קיימים שלושה משתני רקע המנבאים הישרדות המטופל בכל תהליך הגמילה:

א. באר-שבע

0" - תושבי פריפריה - ממוצע הישרדות $Mean = 2.18$

1 - תושבי באר-שבע - ממוצע הישרדות $Mean = 3.48$

$$X^2 = 18.18, p = 0.001$$

ב. עולים או מזרחיים

0 - מטופלים מקבוצת "אחר" - ממוצע הישרדות $Mean = 3.59$

1 - מטופלים מקבוצת "עולים או מזרחיים" - ממוצע הישרדות $Mean = 2.86$

$$X^2 = 8.007, p = 0.004$$

ג. שימוש בסמים נרקוטיים

1 - מטופלים המשתמשים בסמים נרקוטיים - ממוצע הישרדות $Mean = 3.22$

2 - מטופלים המשתמשים בסמים אחרים - ממוצע הישרדות $Mean = 2.48$

$$X^2 = 4.266, p = 0.03$$

דרגת הסיכון היחסי להישרדות בטיפול במערך העירוני-Proportional Hazards Fit:

1. דרגת הסיכון להישרדות (Survival) ביחס לכל תחנה (Time) במערך העירוני:

0 - הפניה אל האישפוזית - ממוצע ההישרדות - 0.81.

1 - הגעה אל האישפוזית - ממוצע ההישרדות - 0.51.

2 - סיום אישפוזית - ממוצע הישרדות - 0.36.

3 - הגעה אל הקל"ט - ממוצע הישרדות - 0.31.

4 - סיום קל"ט - ממוצע הישרדות - 0.28.

5 - הגעה אל הטו"ש - ממוצע הישרדות - 0.16.

6 - סיום טו"ש - ממוצע הישרדות - 0.05.

2. **Whole Model Test** - בחינת המודל בכללותו: $X^2 = 18.18, p = 0.0003$

3. **Risk Ratio** - דרגת הסיכון להישרדות של כל אחת מהקבוצות:

- א. באר-שבע - דרגת הסיכון היחסי 0.76. פריפריה - דרגת הסיכון היחסי 1.31.
- ב. עולים או מזרחיים - דרגת הסיכון היחסי 1.23. אחרים - דרגת הסיכון היחסי 0.81.
- ג. נרקוטיים - דרגת הסיכון היחסי 0.80. "אחרים" - דרגת הסיכון היחסי 1.25.
- 4. **L.R.ChiSquare - Effect Likelihood Ratio Tests** (בדיקת מובהקות):

א. באר-שבע $X^2 = 10.91, p = 0.001$

ב. עולים או מזרחיים $X^2 = 6.21, p = 0.01$

ג. נרקוטיים $X^2 = 4.03, p = 0.04$

בדיקה חד משתנית של משתנים בכל תחנה מובאת בלוח מס' 2.

בדיקה חד משתנית של משתנים רציפים בכל תחנה מובאת בלוח מס' 3:

בלוח זה מוצגת השוואה בין ממוצעי הקבוצות של המכורים ששרדו בכל תחנה לבין ממוצע הקבוצות של המכורים שלא שרדו בתחנה, על משתנים בסולם רווח, באמצעות מבחן t.

בדיקה רב משתנית של משתנים בכל תחנה מובאת בלוח מס' 4.

לוח מס 2: בדיקה חד משתנית של משתנים בכל תחנה

תחנה 1 – הגעה לאישפוזית				תחנה 2 – סיום אישפוזית				תחנה 3 – הגעה לקלט				משתנים
כנ	לא	X ²	P	כנ	לא	X ²	P	כנ	לא	X ²	p	
0.77	0.78	0.00	0.93	0.95	0.47	21.37	0.00	0.61	0.71	0.72	0.39	חורף
0.75	1.00	8.30	0.03	0.55	0.43	0.78	0.37	0.67	0.85	1.13	0.28	מין
0.76	0.82	0.62	0.42	0.47	0.75	9.19	0.02	0.68	0.71	0.08	0.77	עלייה
0.78	0.77	0.00	0.92	0.64	0.46	6.18	0.01	0.67	0.71	0.15	0.68	יתום
0.76	0.79	0.69	0.87	0.59	0.48	3.87	0.27	0.76	0.33	1.59	0.66	מצב משפחתי
0.77	1.00	2.52	0.11	0.54	0.03	0.06	0.80	0.68	1.00	2.23	0.13	"יהודי"
0.85	0.60	14.53	0.00	0.61	0.28	12.40	0.00	0.69	0.70	0.00	0.96	באר שבע
0.78	0.77	0.01	0.90	0.63	0.46	4.51	0.03	0.75	0.62	1.61	0.20	צה"ל
0.57	0.78	1.57	0.20	0.75	0.53	0.73	0.39	0.33	0.70	1.71	0.19	עבר פסיכיאטרי
0.76	0.80	0.40	0.52	0.59	0.47	2.07	0.14	0.76	0.58	2.90	0.08	עבודה
0.70	0.79	1.00	0.31	0.59	0.53	0.22	0.63	0.76	0.68	0.42	0.51	שמוש במדכאים
0.81	0.59	6.50	0.01	0.54	0.52	0.89	0.01	0.69	0.66	0.03	0.85	שמוש בנרקוטים
0.71	0.81	2.30	0.12	0.58	0.52	0.41	0.51	0.64	0.71	0.51	0.47	שמוש במעוררים
0.83	0.73	3.09	0.07	0.55	0.53	0.01	0.89	0.43	0.73	0.52	0.46	שמוש בהזיניים
0.73	0.80	1.49	0.22	0.61	0.42	5.50	0.01	0.66	0.78	1.21	0.27	גמילות בעבר 1-3
0.76	0.84	1.15	0.28	0.55	0.50	0.27	0.59	0.70	0.64	0.20	0.65	גורם מפנה

תחנה 4 – סיום קלט				תחנה 5 – הגעה לסו"ש				תחנה 6 – סיום סו"ש				משתנים
כנ	לא	X ²	P	כנ	לא	X ²	p	כנ	לא	X ²	p	
0.69	0.91	3.60	0.05	0.88	0.92	0.14	0.70	0.50	0.51	0.00	0.94	חורף
0.88	0.66	1.70	0.19	0.91	1.00	0.69	0.40	0.50	0.50	0.00	1.00	מין
0.79	1.00	7.25	0.00	0.93	0.90	0.20	0.64	0.48	0.55	0.23	0.62	עלייה
0.82	0.90	0.66	0.41	0.91	0.92	0.01	0.90	0.50	0.54	0.01	0.89	יתום
0.92	0.18	3.27	0.35	0.91	0.07	2.79	0.42	0.50	0.48	5.47	0.14	מצב משפחתי
0.85	1.00	0.89	0.34	0.91	1.00	0.50	0.47	0.52	0.33	0.40	0.52	"יהודי"
0.84	1.00	2.18	0.13	0.90	1.00	1.23	0.26	0.52	0.42	0.22	0.63	באר שבע
0.86	0.86	0.00	0.92	0.87	1.00	4.20	0.04	0.44	0.60	1.11	0.29	צה"ל
1.00	0.86	0.29	0.58	1.00	0.92	0.16	0.68	1.00	0.50	1.36	0.24	עבר פסיכיאטרי
0.88	0.83	0.20	0.64	0.88	1.00	2.92	0.08	0.59	0.33	2.80	0.09	עבודה
0.80	0.87	0.39	0.53	1.00	0.90	1.42	0.23	0.87	0.43	5.68	0.01	שמוש במדכאים
0.88	0.67	1.75	0.18	0.91	1.00	0.68	0.40	0.51	0.50	0.00	0.96	שמוש בנרקוטים
0.83	0.87	0.20	0.64	0.93	0.91	0.04	0.83	0.42	0.54	0.53	0.46	שמוש במעוררים
0.82	0.90	0.66	0.41	0.91	0.92	0.01	0.90	0.50	0.52	0.01	0.89	שמוש בהזיניים
0.85	0.89	0.13	0.71	0.94	0.87	0.65	0.41	0.51	0.50	0.00	0.92	גמילות בעבר 1-3
0.88	0.77	0.60	0.43	0.95	0.71	3.39	0.06	0.54	0.20	2.28	0.13	גורם מפנה

לוח מס' 3: בדיקה חד משתנית של משתנים רציפים בכל תחנה

תחנה 1 – הגעה לאישפוזית				תחנה 2 – סיום אישפוזית				תחנה 3 – הגעה לקלט			
P	t- test	Mean לא	Mean כן	p	t- test	Mean לא	Mean כן	p	t- test	Mean לא	Mean כן
0.20	1.26	31.70	33.30	0.07	1.76	32.21	34.20	0.77	0.28	33.90	34.40
0.85	-0.18	1.40	1.35	0.44	0.76	1.25	1.44	0.69	0.39	1.34	1.49
0.85	-0.18	9.02	8.90	0.60	0.52	8.77	9.04	0.24	1.60	8.40	9.30
0.13	-1.51	20.80	19.20	0.85	0.18	19.10	19.20	0.66	-0.43	19.70	19.08

גיל

מספר

ילדים

מס.שנות

לימוד

גיל

התחלת

שמוש

תחנה 4 – סיום קלט				תחנה 5 – הגעה לטו"ש				תחנה 6 – סיום טו"ש			
P	t- test	Mean לא	Mean כן	p	t- test	Mean לא	Mean כן	p	t- test	Mean לא	Mean כן
0.35	-0.93	36.70	34.04	0.62	0.48	32.20	34.20	0.11	-1.60	36.10	34.20
0.65	0.45	1.25	1.50	0.51	0.66	1.00	1.50	0.63	-0.48	1.69	1.45
0.86	-0.17	9.50	9.20	0.89	-0.13	9.50	9.20	0.41	0.81	8.80	9.60
0.31	1.02	17.12	19.40	0.97	-0.03	19.50	19.30	0.65	-0.45	19.80	19.00

גיל

מספר

ילדים

מס.שנות

לימוד

גיל

התחלת

שמוש

לוח מס' 4: בדיקה רב משתנית של משתנים בכל תחנה

תחנה 1 – הגעה לאישפוזית				תחנה 2 – סיום אישפוזית				
1.96				1.14				סכני יסוד
P	E.L. Ratio	X ² Test	Odds Ratio	p	Odds Ratio			משתנים
0.0001	14.76	0.0001	0.24	0.0002	14.16	0.0005	0.16	באר שבע
0.0060	7.47	0.0053	3.50	-	-	-	-	שמוש בנרקוטיים
-	-	-	-	0.0300	4.20	0.04	0.43	יתום
-	-	-	-	0.0500	3.69	0.05	2.13	עבודה
-	-	-	-	0.0600	3.43	0.00	0.03	חורף
-	-	-	-	0.0000	18.93	0.00	0.19	עלייה
-	-	-	-	0.0000	11.12	0.06	2.11	גמילות
								עבד 1-3

בעבר 1-3

תחנה 3 – הגעה לקלט	תחנה 4 – סיום קלט	תחנה 5 – הגעה לטו"ש	תחנה 6 – סיום טו"ש
חסר משמעות	חסר משמעות	חסר משמעות	חסר משמעות
סכני יסוד	משתנים	באר שבע	שימוש בנרקוטיים
יתום	עבודה	חורף	עלייה
גמילות	בעבר 1-3		

דיון

בדיון זה נתייחס אל השאלות אשר העלינו, על פי כל אחת מתחנות הטיפול, שאותן חווה המטופל המכור לסמים. כמו כן נשלב בדיון המלצות יישומיות.

תחנה 1

מאתיים מטופלים הופנו אל האישפוזית על-ידי ועדת הכוון ומעקב. מתוכם - 156 מטופלים הגיעו אל האישפוזית. זאת אומרת, שכבר בשלב ההפניה נשרו 22% אחוזים מהמטופלים. דרגת הסיכון היחסי להישרדות הנה (0.81). כלומר, המטופלים נמצאים בשלב קריטי שבו עלולה להתרחש נשירה. אנו רואים, איפוא, כי פונקצית המעקב בתהליך ההפניה חלשה.

משתני הרקע המנבאים הגעה אל האישפוזית הם:

* **טיפול במסגרת הקהילה-על-פי הממצאים** ניתן לראות, שכשמדובר בהגעה לאישפוזית, קיים אפקט "קלות ההגעה". תושבי באר-שבע הם בעלי סיכוי טוב יותר לשרוד בטיפול ביחס למטופלים תושבי הפריפריה. ממצא זה מאשש את הנחות הספרות, הטוענות שמכורים נוטים לשרוד בטיפול גמילה בעיר מגוריהם, ומספר רב של מכורים נמנעים מקבלת טיפול במרכז הנמצא מחוץ לעירם, וזאת כחלק מדפוסי ההתנהגות, אשר עוצבו אצלם במהלך השימוש בסמים (אברהמי, מילר וירמיהו, 1998). לפיכך, יש מקום לשתף את צוות הפיקוח במשרד העבודה והרווחה בנתונים הללו, על מנת לבדוק את האופציה לבנות מערכת מענים עבור תושבי הפריפריה. למעשה, מדיניות זו כבר מיושמת במספר ערים (דימונה וקריית-גת), אך בהחלט חשוב להמשיך בפיתוח מערכות אלו בשאר יישובי הפריפריה.

לאור המשאבים הרבים המוקצים לטיפול במכורים, ועל רקע הממצאים הללו, יש לבחון גם אלטרנטיבה של הקמת הוסטל לתושבי הפריפריה לתקופת הטיפול. מגורי המטופלים בהוסטל עשויים לסייע בכמה מישורים: התנתקות המטופל מסביבת מגורים, הכוללת בדרך-כלל עבריינים, נרקומנים פעילים וכיו"ב, התנתקות מסביבה משפחתית, הכוללת לרוב בני-משפחה נרקומנים או ממשפחה המחבלת לא אחת במאמצי השיקום של המכור, מתן הזדמנות למטופל להיות חלק מהוויה חברתית עם שאר המטופלים. ההשתייכות לקבוצת השווים, בפרט בשלבים המתקדמים של הטיפול, עשויה להיות משמעותית ולחזק את המטופל. בנוסף, זמינות השירות תחסוך

מהמטופלים את השחיקה הרבה, הכרוכה בנסיעות יומיומיות, ועשויה לדרבן אותם להישאר בטיפול ארוך טווח.

*** שימוש בסמים נרקוטיים** ניבא הצלחה הן בשלב ההפניה לטיפול והן בהישרדות המטופל בתחנות הטיפול הראשונות. ממצא זה הינו בחזקת שבירת מיתוס, כיוון שהוא מפריך את ההשערה, שלפיה שימוש בסמים נרקוטיים מנבא סיכויי הישרדות נמוכים בגמילה וטיפול (שופמן וויצטום 1991). למרות הכתובים בספרות, ההסבר לכך הוא פשוט: שימוש בסמים נרקוטיים קשור בדרך כלל "בקריסת כל המערכות", זאת אומרת, בתהליך הידרדרות של המכור בכל מעגלי החיים. לא בכדי, המעבר לשימוש בסמים קשים מכונה בעגת המכורים "נפילה לחומר". הידרדרות זו מביאה את המכור אל ה"תחתית", ובנקודה זו, בדרך-כלל, מתעוררת המוטיבציה להיגמל. הירידה אל ה"תחתית" היא שעת הגאולה. לממצא זה משמעות נוספת – על פי הקונספציה הטיפולית הקיימת במערך, השימוש בסמים הינו סימפטום לבעיה נפשית. לפיכך, בטיפול אין התייחסות לסוג הסם שאותו המכור צורך. בגישה זו יתכן, כי אנו מחמיצים מקור אינפורמציה, וחוטאים בשלב האבחון, משום שסוג הסמים שבשימוש עשוי להיות מקור מידע לא מבוטל למטפלים. ההתייחסות הטיפולית כלפי נער בן 19 המכור לאקסטזי, אינה צריכה להיות זהה אל ההתייחסות הטיפולית כלפי גבר בן 45 המכור להירואין או כלפי מטופל מכור לקריסטל. ההשלכות של הבחנה זו הן דיאגנוסטיות ופרוגנוסטיות כאחד.

תחנה 2

מבין אלו אשר שורדים את תהליך ההפניה, ומגיעים אל שלב הגמילה הפיסיולוגית במסגרת האישפוזית, קיימת נשירה גבוהה ביותר. כמעט 50% מהמטופלים לא הצליחו לסיים את הטיפול. נתון זה נמצא בהתאמה אולי עם ההנחה המקובלת, כי נקודת המשבר הקריטית והשכיחה ביותר בתהליך השיקום היא בשלב הגמילה הפיסיולוגית. זוהי תקופה קשה, התובעת מהמטופל כוחות רבים והתמודדות לא קלה. בעת השהות באישפוזית, הווה אומר בשבועיים הראשונים לניקיון מסמים, המטופל חווה את תסמונת הגמילה, ומבחינה פיסית ונפשית נתון במצב שביר מאוד. לכן, בדרך-כלל, תקופה זו נחשבת כתקופת סיכון, שבה מטופלים רבים אינם מצליחים, ונושרים מהטיפול. בסיום האישפוזית דרגת הסיכון להישרדות הנה 0.36%.

משתני הרקע המנבאים סיום אישפוזית הם:

*** התנסות בעבודה בעבר** – כפי שראינו במשתני הרקע התורמים לניקיון מסמים, גם בממצאי המחקר עולה, כי התנסות בעבודה קשורה בהצלחה בתהליך הגמילה. התנסות המטופל במקום עבודה, עם הכנסה קבועה בעבר, משמעה רכישת מיומנויות כגון לקיחת אחריות, ביצוע מטלות, התמדה, הקפדה על לוח זמנים, קבלת מרות, פיתוח יחסי גומלין עם אנשי צוות ופיתוח משמעת עצמית. במסגרת האישפוזית נדרשת מהמטופלים משמעת קשה. המטופלים נוטלים חלק בסדר יום מובנה, בביצוע משימות הקשורות לתחזוקת המקום, משתתפים בפעילויות טיפוליות, נדרשים לקבל מרות מאנשי צוות וממטופלים, המחזיקים בתפקידים שונים. לפיכך, מטופלים, אשר התנסו בעברם בפיתוח מיומנויות וכישורי עבודה שונים, משתלבים במערכת טיפולית זו, ומצליחים לשרוד בתהליך הגמילה. ממצא זה מאשש את הכתובים בספרות וכן את השערת המחקר, שלפיה התנסות המכור בעבודה עשויה להגדיל את ההסתברות לשמירה על ניקיון מסמים (Westermeyer, 1989). ממצא זה מלמד גם שכישורי עבודה קשורים בניקיון מסמים. הבסיס של עבודה וניקיון מסמים הוא משמעת עצמית. יתכן, שניתן לסייע למטופלים לפתח גרעין של משמעת עצמית, ולשמור על הישגי הגמילה שלהם באמצעות שילוב של עבודה וטיפול. דוגמא למסגרת הפועלת במתכונת משולבת מסוג זה היא ההוסטל ה"פתוח" של הרשות לשיקום האסיר. בהוסטל זה מתגוררים אסירים משוחררים מכורים לסמים. בשעות היום תושבי ההוסטל עובדים, ובשעות הערב הם משתתפים בטיפול. למתכונת משולבת זו ישנם יתרונות רבים – הפחתת הלחץ הכלכלי, חשיפת המטופל לקונפליקטים ולמצבי לחץ "בזמן אמת", פיתוח כישורים ומיומנויות חיים, אשר יסייעו למכור, בסופו של דבר, לשמר גם את הניקיון מסמים כגון אחריות אישית, ביצוע מטלות, פיתוח יכולת להשהות סיפוקים, התמודדות במצבי לחץ, בקשת עזרה וכיו"ב, ושיפור תחושת המסוגלות של הפרט, הגברת האמון שלו בעצמו והאמון של האחרים בו.

*** עונה** – מטופלים אשר מגיעים אל האישפוזית בחודשי החורף דצמבר – ינואר, נוטים יותר להישאר עד סיום הטיפול, בהשוואה למטופלים המגיעים בעונת הקיץ ובעונות המעבר. ממצא זה מתאים מאוד לתפיסה הרווחת ב"שטח". מהיכרות עם האוכלוסייה, אנו מודעים לכך, שבחורף, בלילות הקרים והגשומים, פחות נעים לצאת אל הרחוב ב"קריז", ולכן גם פחות נעים להשתמש בסמים לעומת לילות הקיץ. זו אולי הסיבה למספר רב יותר של נגמלים בעונת החורף.

* בארץ רב תרבותית כישראל, גם אוכלוסיות המטופלים מורכבות מפסיפס של קבוצות אתניות שונות. המפגש בין התרבויות עם ההזדקקות לטיפול בשל בעיה זו או אחרת, בנוסף למשבר ההגירה, יוצרים התנגשות. בקרב המכורים השייכים לקטגוריה "עולים או מזרחיים", מסתמנת מצוקה. מסתבר, כי לקבוצה זו קשה יותר להשתלב במסגרות הטיפול, ונראה אחוז נשירה גבוה מאוד בקרבם. ניתן להסביר ממצאים אלה במספר גורמים: קשיי שפה - מרבית המטופלים העולים אינם שולטים בשפה העברית, ומתקשים ליצור קשר עם מטופלים ועם אנשי צוות. כמו כן, המטופלים-העולים, ללא קשר לבעיית ההתמכרות, נמצאים בנקודת פתיחה רעועה. הם מגיעים אל הטיפול חלשים, בשל היותם בשלב של משבר הגירה וקליטה, אשר במרבית המקרים עדיין לא הסתיים. בנוסף, עבור מרבית המטופלים-העולים, הכניסה אל האישפוזית הנה ניסיון גמילה ראשון. חוויה הגמילה הראשונה הנה קשה וכמעט טראומטית. המטופלים-העולים מחזיקים בתפיסות תרבותיות שונות מאלו המקובלות בארץ. מרביתם אינם מבינים כלל מהו טיפול פסיכו-סוציאלי לגמילה מסמים. הידע הקודם שלהם לגבי טיפול בהתמכרות מסתכם, בדרך-כלל, במרשם לכדורים הניתן בטיפול פסיכיאטרי (מיכאל ונאור, 1993). פער רחב זה במושגי הטיפול גורם לכך, שמטופלים אלו לא יבינו כלל מה נדרש מהם, ולא אחת הם נושרים ממעגל הטיפול. ביחס לחלק הנוסף בקטגוריה זו, הנתונים ביחס לקבוצת המזרחיים מעוררים שאלות כואבות: מדוע מכור ממוצא "מזרחי", דור שני בארץ, נמצא באותו "מקום" כמו עלה חדש מברה"מ לשעבר, אשר הגיע לארץ "רק אתמול"? מה המשמעות של ממצא זה ברמה של חברה, מדיניות ממשלה וכיו"ב? חשוב שקובעי המדיניות יתנו את הדעת לבעיותיהם של המכורים העולים. יש לתת את הדעת להכשרת עובדים בעלי גישה "רב תרבותית" על מנת שנוכל לפתח מענה מתאים לאוכלוסיות ייחודיות כגון עולים מחבר העמים, אתיופים, ערבים וכיו"ב. כמו כן, יש מקום לשתף גורמים ממשלתיים (כגון משרד הקליטה, הסוכנות היהודית) בממצאים הללו, על מנת לחדד את המודעות שלהם לצרכים של העולים ולבעיותיהם, ולפתח תכניות משותפות ביניהם לבין היחידות לטיפול בנפגעי סמים.

* **ההיסטוריה הטיפולית** של המכור יכולה להיות כ"חרב פיפיות". מחד, היעדר ניסיונות גמילה מנבא כישלון כבר בשלב הגמילה הפיסיולוגית. מאידך, ריבוי ניסיונות גמילה כושלים, יוצרים "אפקט מצטבר" של הכישלון, המביא עמו כישלון נוסף. דווקא המטופלים, אשר דיווחו על 1-3 ניסיונות גמילה, נמצאו כבעלי סיכוי טוב יותר לשרוד בתהליך הגמילה. בהקשר זה, חשוב לציין, כי במסגרת הטיפול במערך העירוני, במרבית

המקרים המטופלים אינם מוגבלים במספר מחזורי הטיפול ביחידות הקיימות במערך. יתכן, כי נורמה זו יוצרת תהליך של "זולות" הטיפול והמסגרת בעיני המטופלים. עלינו להקדיש מחשבה לשאלת הגבלת מחזורי הטיפול, למרות שבפועל קשה למטופלים לומר "לא" למטופל שרוצה להיגמל, ו"נשבע שהפעם זה יהיה שונה". איננו טוענים לשלילת ההזדמנות מהמכור לנסות להיגמל אלא לחשיבה על פתרון יצירתי, אשר יגרום למטופל להבין, כי ההשתלבות במסגרת אינה אוטומטית ואינה מובנת מאליה (כקביעת טווח זמן מינימלי ממחזור טיפול אחד למשנהו וכיו"ב).

*** מבנה משפחת המוצא** – משתנה נוסף אשר הסתבר, בניתוח הממצאים, כמנבא סיכוי לסיום הגמילה הפיסיוולוגית הינו יתמות מהורה או מהורים. יתכן, כי עובדת יתמות המטופל מהורה, גורמת ללקיחת אחריות על חייו, וזה אולי חלק מסממני ההתבגרות שהוא חווה ומה"תפקיד" שהמטופל לוקח על עצמו עם אובדן אביו/אמו (לדאוג לאחרים). הנתונים מלמדים על מקרים רבים שבהם נפטר האב ועל מקרים מעטים שבהם האם נפטרה. ממצא זה, בצירוף הידיעה, כי בטיפול מדובר בגברים רבים יותר מנשים, אולי מאששים את ההנחה, כי המטופל לוקח אחריות ותפקיד לדאוג לחייו ואולי גם לחיי משפחתו, בעקבות פטירת ההורה. ממצא זה מנוגד לממצאים הקיימים בספרות, המדגישים את החשיבות בגדילה של המכור לצד ההורים (ברנע, טייכמן ורהב, 1987; Bandura, 1997).

*** טיפול במסגרת הקהילה** – גם בשלב סיום הטיפול באשפוזית, בדומה לשלב ההגעה, אנו רואים, כי לתושבי באר-שבע סיכוי טוב יותר לסיים את הגמילה הפיסיוולוגית באשפוזית ביחס לתושבי הפריפריה. זאת אומרת, שלא מדובר כאן רק ב"אפקט קלות ההגעה", כפי שראינו בתחנה 1, אלא גם ב"אפקט קלות-ההישארות" בשלב הגמילה הפיסיוולוגית.

תחנה 3

הנתונים מצביעים על כך, שמתוך קבוצת הנבדקים, אשר סיימה את הטיפול באישפוזית, 22% לא הגיעו אל הקל"ט, ולא ברור למעשה, מה עלה בגורלם. במעבר אל הקל"ט דרגת הסיכון להישרדות היא 0.31%. זאת אומרת, ששוב אנו רואים אובדן של מטופלים, אשר הייתה להם דריסת רגל בטיפול, והם נשרו במעבר בין היחידות. גם

מתחנה זו ניתן ללמוד על חשיבות בניית פונקצית מעקב, אשר תדאג לפקח על מעבר המטופלים בין היחידות. בחינת משתני הרקע לא הראתה גורמים, המנבאים באופן מובהק סיום תחנה זו.

תחנה 4

נתון מעודד נראה ביחס אל הקל"ט. מתוך 59 מטופלים, 51 מסיימים טיפול כשהם נקיים מסמים. אחוז הנשירה יחסית נמוך - 13.5%. דרגת הסיכון להישרדות בקל"ט היא 0.28%. ייתכן, כי ההצלחה נעוצה בקונספציה הטיפולית. בקל"ט, בניגוד לגישה המקובלת באישפוזית וביחידה לטו"ש, מתייחסים אל תופעת ההישנות (מעידה בסמים) בצורה סובלנית ביותר, כחלק מהתהליך הטבעי של הטיפול ומהתפתחותו של הפרט בתוך תהליך הגמילה. באישפוזית וביחידה לטו"ש המדיניות שונה. שימוש בסמים מוקצה, ויכול לגרור אחריו סנקציות שונות כגון השעיה מטיפול, הרחקה, סילוק מהאישפוזית וכדומה. השוני בתפיסות הללו יכול להסביר את הפערים באחוזי הנשירה בין הקל"ט לבין האישפוזית והיחידה לטו"ש.

בחינת משתני הרקע, המנבאים סיום טיפול בקל"ט, מלמדת, כי קשה לזהות פרמטרים המנבאים הישרדות. המשתנה "עולים מזרחיים" מרמז על קושי מסוים של קבוצה שבסיכון. קיימת אפשרות, שככל שאנו מתקדמים בתחנת הטיפול, ניתן משקל רב יותר וחשיבות לגורמים אישיותיים, פנימיים, הקשורים בפרט, ביכולותיו, במגבלותיו, במיומנויותיו וכיו"ב.

תחנה 5

מתוך 51 מטופלים אשר סיימו את הטיפול בקל"ט, 47 מטופלים מגיעים אל הטיפול ביחידה לטו"ש קיימים. 8% אחוזי נשירה. דרגת הסיכון להישרדות היא 0.16%. "יחסית" אל התחנות הקודמות, אין אובדן רב של מטופלים אלא נשירה אשר יכולה להתקבל כטבעית, מתוך החלטה של מטופל לצאת לעבודה בשוק החופשי וכיו"ב. כמו כן, את הגעת מרבית המטופלים מהקל"ט אל היחידה לטו"ש ניתן לזקוף לזכות המעקב השיטתי והמסודר, המתבצע בין עובדי היחידה לטו"ש לבין צוות העובדים בקל"ט. בידי צוות היחידה קיים רישום מדויק של מועדי כניסת המטופלים אל הקל"ט ומועדי הסיום המשוער. ימים ספורים בטרם המטופלים מסיימים את שהותם בקל"ט, היחידה מקבלת

דוח"ות מעובדי הקל"ט, ובהם חוות דעת לגבי המטופלים, אשר אמורים להגיע אליה. כמו כן, נעשים הסדרים הקשורים לקבלת המטופלים (תאריכי קבלה, דו"חות סיכום, ציון בקשות מיוחדות וכיו"ב). המעקב השיטתי מסייע, ככל הנראה, בצמצום אובדן המטופלים במעבר בין שתי התחנות. בחינת משתני הרקע לא הראתה גורמים המנבאים באופן מובהק סיום תחנה זו.

תחנה 6

אחוז הנשירה מהיחידה לטו"ש גבוה מאוד: מתוך 47 מטופלים אשר הגיעו אל היחידה לטו"ש, רק 24 מטופלים סיימו כשהם נקיים מסמים. 49% אחוזי נשירה. ממוצע ההישרדות בטו"ש הוא 0.05. ניתן להסביר נתונים אלו בשני גורמים מרכזיים: עם סיום הקל"ט, המטופל מגיע אל הטיפול ביחידה לטו"ש. על-פי הערכה ממוצעת, הוא אמור להיות נקי מסמים כחודשיים וחצי בערך (שלושה שבועות שהות באישפוזית + 45 ימי שהות בקל"ט). עם ההגעה אל היחידה לטו"ש, בדרך-כלל בנקודת זמן של שלושה חודשים, מתפוגג ה"ענן הוורוד" (אופוריה בעגת המכורים) שמאפיין את המכורים-ה"נקיים" בתחילת דרכם החדשה, והמכור מתחיל לחוות את המציאות כפי שהיא: חובות, עיקולים, בעיות עם בני המשפחה, קונפליקטים עם בן/בת הזוג, בעיות פרנסה, לחצים על יציאה לעבודה, הצפה של משקעים רגשיים מהעבר וכדומה. כל אלו, בנוסף לדרישות המשמעת הקשות ביחידה לטו"ש, עשויים להסביר סיכויי הישרדות נמוכים. בחינת משתני הרקע לא הראתה גורמים המנבאים באופן מובהק סיום תחנה זו.

עיון בממצאים אלה מלמד, כי למעשה, בתחנות הטיפול הראשונות עלינו לשים דגש מיוחד על משתנים דמוגרפיים כגון מוצא, עלייה, מגורים, וכיו"ב. הזרקור שלנו כמטופלים צריך להיות מכוון אל מתן מענה עבור אוכלוסיות בסיכון לנשירה, כאוכלוסיית העולים או כתושבי הפריפריה. ככל שאנו מתקדמים בתחנות הטיפול נראה, כי המשתנים המנבאים הישרדות קשורים יותר בגורמים אישיותיים, המצביעים על כשריו של המטופל: עד כמה הוא מורגל בשייכות למסגרת של עבודה, המושתתת על חוקים ועל משמעת. כאן לא מדובר בקבוצות בסיכון אלא בפרטים הקשורים במטופל, בכשריו, במגבלותיו ובבעיותיו הייחודיות. לפיכך, לדוגמא, ביחס למשתנה עבודה, המנבא הישרדות בשלבים המתקדמים של הטיפול, נוכל לשער, כי עבור מטופלים, אשר

נשרו בתחנות, המתקדמות, ושובו לניסיון גמילה נוסף, יהיה הניסיון הבא קל יותר, משום שהם כבר התוודעו לחוקי המסגרת ולדרישותיה, כבר התנסו בהשתייכות למסגרת טיפול, הדומה בעיקרה לעבודה, והם מגיעים אל ניסיון הגמילה השני חרדים פחות ומודעים יותר לתהליך העומד בפניהם.

בבדיקת משתני הרקע המנבאים הישרדות לאורך כל תהליך הטיפול, נראה, כי המשתנה **"טיפול במסגרת הקהילה"** נמצא קשור בהישרדות בטיפול. שוב מתחדד אלמנט "קלות ההגעה". בבדיקה אנו עדים לאישוש השערת המחקר, שלפיה סיכוייהם של מכורים, תושבי המקום, לשרוד בתהליך הגמילה גבוהים יותר מאשר מכורים תושבי הפריפריה (אברהמי, מילר וירמיהו, 1998). מכורים, תושבי באר-שבע, נהנים ממספר יתרונות בהשוואה למכורים המתגוררים בפריפריה: הם חשים לוקאליות למקום, מכירים את המוסדות הפועלים, וזוכים למימון חלקי של תשלום הגמילה מקרנות שונות הפועלות בעיר. בנוסף, מגוריהם הקרובים פיסית ועצם העובדה, שאינם צריכים לנסוע יום-יום אל מחוץ לעיר, מקלים על ההחלטה להשתתף בטיפול ארוך טווח. כמו כן, ההיכרות לעתים יחסי חברות עם מטופלים אחרים, העוברים אתם את מסלול הטיפול, עשויים להיות משמעותיים, בעיקר בשלבים המתקדמים של הגמילה. ההשתתפות יחד בקבוצות לעזרה עצמית, בשעות הערב, המתאפשרת למטופלים תושבי באר-שבע, ונוחה פחות לתושבי הפריפריה, מסייעת מאוד כמקור תמיכה אינטנסיבי. כל אלו יחד עשויים להסביר את השפעת משתנה זה על הישרדות המטופל בתהליך הגמילה.

מכורים עולים מברה"מ לשעבר ומכורים ממוצא מזרחי (בעיקר צפון אפריקה) הם בעלי סיכוי נמוך יותר לשרוד בכל תחנות השיקום. אין צורך להרחיב בתיאור העלייה כמשבר הכרוך באובדן ובסבל אישי ומשפחתי רב (מיכאלי, נאור 1993) יתכן, שביחס למזרחיים, משבר הקליטה נותן את אותותיו גם על הדור השני בארץ. בכל התחנות הטיפוליות קיימים הבדלים ברורים בין שתי הקבוצות, והפערים נשמרים לאורך כל מסלול הגמילה. משתנה נוסף המופיע כמשתנה המנבא הישרדות בכל תהליך הגמילה הוא שימוש בסמים נרקוטיים. התמכרות לסמים נרקוטיים נתפסת כשקיעת המטופל ל"תחתית" – הבור". פעמים רבות, ההידרדרות לשימוש בסמים נרקוטיים, המלווה בדרך כלל בזריקות, נתפסת כ"תחתית" המעוררת מוטיבציה לגמילה. בשימוש בסמים אחרים, הנתפסים כ"קלים יותר", ישנם בדרך-כלל פחות "מחירים", ולכן גם מידת ההנעה לגמילה נמוכה יותר. לפיכך, מטופלים, אשר דיווחו שהם משתמשים בסמים נרקוטיים,

סיכויי הישרדותם בכל תהליך הגמילה גבוהים יותר. ממצא זה מפרך את השערת המחקר ואת הנתונים הקיימים בספרות, שלפיהם מכורים המשתמשים בסמים הנחשבים כסמים "קשים", כהירואין, הם בעלי סבירות נמוכה להצלחה בגמילה (שופמן וויצטום 1992). עם זאת, חשוב שנסתכל גם על הניואנסים בתוך שלבי הגמילה: השימוש בסמים נרקוטיים מנבא הצלחה בשלב ההפניה, בכניסה אל הגמילה הפיסיולוגית ובסיום תהליך הגמילה. אך נראה, שככל שאנו מתקדמים בשלבי הטיפול, מצטמצם היתרון של המשתמשים בסמים נרקוטיים, וחשוב להתייחס אל נתון זה. למעשה, "אפקט הנרקוטיקה" מסייע למטופלים לשרוד בשלבים הראשונים, אשר נחשבים לשלבים הקריטיים של הגמילה, ולא ברור מדוע מצטמצם היתרון של קבוצה זו.

ביחס לאחוזי ההצלחה, מעיון בנתונים נראה, כי בסיום כל התהליך מדובר ב - 12% אחוזי הצלחה: 24 מטופלים סיימו את כל תהליך הגמילה נקיים מסמים, מתוך מאתיים מטופלים אשר הופנו לגמילה. ניתן להתייחס אל שיעור הצלחה זה בביטול, אך עם זאת, חשוב שנזכור מספר גורמים:

מסגרת זו מטפלת במכורים פיסיולוגית ונפשית לסמים קשים. מכורים צעירים בגילם, שהחלו להשתמש בסמים בגיל צעיר מאוד, וגדלו במשפחות שבהן ההתמכרות הנה דפוס בין-דורי. בתקופת הטיפול הם ממשיכים לשהות בסביבה עבריינית הצורכת סמים ובחיק משפחות, שלא אחת מחזקות את השימוש בסמים. כלומר, מכורים, אשר לפי הספרות מאופיינים בכל משתני הרקע המנבאים כישלון, ובכל זאת אנו מצליחים עם 12% אחוזים מהם. לפיכך, קיימת, אמנם, אפשרות "לקטול" את השיטה ואת יחידות המערך, אך ישנה גם אפשרות להתבונן על הנתונים מנקודת מבט שונה לחלוטין, ולהכיר בהם כ"נתון הפתיחה". כבסיס שממנו עלינו להמשיך לבדוק את העשייה שלנו, לתקן את הדרוש תיקון ושוב להעריך, כעבור פרק זמן מסוים, האם חל שיפור בהישגים. כמו כן, חשוב שנזכור, כי מאחורי כל מכור, שיצא מעולם הפשע והסמים ונגמל, בדרך-כלל עומדת משפחה, ובה הורים, אחים, אישה וילדים. הם גם נמנים עם מניין הנפשות הזוכות ל"גאולה".

המערך בבאר-שבע הנו מערך ייחודי ואין לו מקבילות בארץ. לפיכך, לא ניתן לבצע השוואה למסגרות אחרות או ללמוד מהן באופן ישיר. אין אפשרות לבחון מערכים אחרים ולבדוק, האם מסלול המתחיל במסגרת נוקשה יחסית - האישפוזית, מתקדם

אל מסגרת מאפשרת יותר – קל"ט, ולבסוף מגיע שוב אל מסגרת "מכופתרת" – היחידה לטו"ש-הוא "נכון" למטופל.

בהתבוננות בשיעורי ההצלחה הללו בל נשכח, כי מדובר בהסתברויות לסיים תחנות טיפול. מכיוון שמדובר בקבוצת מטופלים, הכוללת מאתיים נבדקים, וככל שהתקדמנו בתחנות הטיפול כמות המטופלים קטנה, יש להתייחס אל הממצאים בזירות ואל המסקנות ככיווני חשיבה בלבד.

למרות כל הגורמים הללו, ישנם תחומי פעילות, אשר נמצאים "בידינו". לאור שיעורי ההצלחה הללו, יתכן, כי עלינו לבחון מחדש את הגישות הטיפוליות המקובלות אצלנו, ולדון בשאלות שונות (האם עלינו להתייחס אל מעידות המטופל בסמים בנוקשות או שלמעשה, הגישה כלפי תופעת ההישנות צריכה להיות סובלנית כפי שנהוג בקל"ט?).

כיצד ניתן להימנע מאובדן מטופלים, שכבר נמצאים במעגל הטיפול ונושרים בשלבי המעבר? ניתן לחשוב, לדוגמא, על הגדרת פונקציות, אשר תפקידן יהיה ללוות את המטופלים במעבר בין יחידה אחת לבאה אחריה במסלול הגמילה. פעולות אלו אינן דורשות משאבים רבים, ועשויות לצמצם את נשירת המטופלים.

הדבר הבולט מנתונים אלו הוא אובדן הקשר עם המטופלים. פונקציית המעקב אחר מטופלים, אשר סיימו את הטיפול, היא חלשה, אינה רציפה ואינה שיטתית. לא ידוע בוודאות מה עלה בגורלו של כל מטופל. הממצאים מתבססים על התשובות של העובדים, אשר מקורן, על פי-רוב, מאינפורמציה לא מוחלטת – שמועות, ביקורים של המטופלים במפגשי N.A., והגעה לשיחות בעת הצורך. רצוי מאוד ליישם ביחידות שלנו מעקב, כפי שמקובל במסגרות טיפוליות אחרות (מרפאות חוץ), שבהן למטופל ניתן "פנקס מעקב", שלפיו יוכל להגיע לביקור לפחות פעם בשנה או מספר פעמים בשנה, על-פי הצורך, כחלק מתכנית המעקב לגביו.

למעשה, אפשר לומר, שלא קיימת במסגרת המערך העירוני מדיניות ברורה לגבי דרכי האבחון. לא נעשות אבחנות משמעותיות, והמטופל נדרש להתאים את עצמו אל ההתערבות ולא להיפך. בחינת משתני הרקע, אשר עשויים להשפיע על הישרדות בטיפול, מעלה למודעות פרמטרים, אשר לא יוחסה להם חשיבות עד כה בתהליך האבחון. ניתן להיעזר בממצאים על מנת להתייחס בטיפול לגורמים שמסייעים לגמילה, ולהעלות את הסבירות שהמכורים יצליחו בתהליך הגמילה.

ביבליוגרפיה

- אברהמי ב., מילר י., ירמיהו א. (1998), קשיים ובעיות בהעסקת עובדים מכורים לשעבר כעובדים במרכזי גמילה מסמים, חברה ורווחה, רבעון לעבודה סוציאלית, כרך י"ח, עמ' 471-481.
- אנאיי קבוצת תל-אביב (ללא שנה).
- אפלכאום ר. (1994), אמביוולנטיות של מכורים להירואין כלפי הירואין וגמילה, אוניברסיטת תל-אביב.
- בורגנסקי איתי (1994), מיקוד, שליטה, דימוי עצמי, נזירות וקטרוברטיות בקרב מתמכרים לסמים בישראל, אוניברסיטת בר-אילן, המחלקה לקרימינולוגיה.
- בנבנישתי רמי (1993), מערכות מידע בשירותי אנוש, פרסומי בתי-הספר לעבודה סוציאלית בישראל, הוצאת מגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים.
- ברנע צ. (1985), סמים ואלכוהול בקרב מתבגרים: השפעות הגומלין בין גורמי אישיות תהליכים חברתיים. עמדות וידע לבין השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים, עבודת דוקטוראט, אוניברסיטת תל אביב.
- ברנע צ., טייכמן מ., רהב ג. (1987), אלכוהול וסמים בקרב מתבגרים: השפעות הגומלין בין גורמים אישיותיים, קוגניטיביים וחברתיים לאורך זמן (דו"ח מסכם), אוניברסיטת תל-אביב.
- ברק י. (1990), הסמים הנפוצים בישראל, הרשות למלחמה בסמים.
- גרינ ד. (1995), סמים עובדות, שאלות ובעיות, משרד הביטחון - ההוצאה לאור.
- דורון י. (1996), בדיקת המודל הטראנסאקטיאורי באוכלוסיית מכורים להירואין המטופלים באחזקת מתאדון: שלבי השינוי, תהליכי השינוי ומאזני ההחלטה, המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת תל - אביב.
- טייכמן מ. (1989), לחיות בעולם אחר - אלכוהול סמים והתנהגות אנושית, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל - אביב.
- טייכמן מ., קידר ת. (1998), הטיפול בהתמכרות לחומרים פסיכו-אקטיביים, מכון הנרייטה סאלד, המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות.
- יחזקאלי פ., שלו א. (1995), השפעת החברות בקבוצת התמיכה העצמית N.A. (נרקומנים אנונימיים) על דפוסי פשיעה של עבריינים מכורים, באר-שבע.

- ישראלוביץ ר., טליאס ד., טאבו נ. (1996), השירותים הקשורים במלחמה נגד סמים בנגב: בעיות וצרכים ארגוניים, הכשרת כוח אדם וסוגיות בטיפול, דו"ח מחקר, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן - גוריון בנגב, הרשות לפיתוח הנגב.
- לוונטל א. (1991), טיפול ושיקום באמצעות מתאדון, כנס ארצי בנושא גורמי הצלחה וכישלון בטיפול בנפגעי סמים, הרשות העירונית למלחמה בסמים, עריית תל-אביב - יפו.
- לוינסון ד. (1998), גמילה בשלוש שיטות דטוקסיפיקציה ובדיקת תוצאות כעבור שנה, חברה ורווחה, רבעון לעבודה סוציאלית, משרד העבודה והרווחה, כך י"ח, מס' 1, עמ' 141-161.
- מיכאלי נ. נאור, א. (1993). יחידה קולטת עלייה; קליטת אלוהוליסטיים עולים במרכזי טיפול. חברה ורווחה, ט"ו, 3-2, עמ' 259-298.
- סוויפר ס. (1999), ריאיון מיום 12 באפריל, התקיים ביחידה לטיפול בנפגעי סמים בבאר - שבע, בכתובים אצל המחברים.
- שופמן א.ג., ויצטום א. (1992). הטיפול במכורים לסמים-שאלת קיום מדדים להצלחה וכישלון. הרפואה, כך 123, חוברת א-ב. עמ' 203-209.
- תע"ס (1998), מרכז יום סוציאלי אמבולטורי לטיפול בנפגעי סמים, משרד העבודה והרווחה המחלקה לטיפול בנפגעי -סמים.

Bandura A. (1997), Self - efficacy : The exercise of control, NY : Freeman.

Geandru P.& Geandru L. (1970), The addiction prone personality: A study of Canadian heroin addicts, Canadian Journal of Behavioral Science, no. 2, pp. 18 - 25.

Joe G.W., Chastain R.L., March K.L., Simpson D.D. (1990), Relapse. In : D. D. Simpson, S. B. Sells (Eds), Opioid addiction and treatment : A 12 - year follow — up, Florida : Krieger Publishing Company.

Kandel D.B., Andrews K.(1987), Processes of adolescent socialization by parents and peers, International Journal of the Addictions, no. 22, pp. 319 - 342.

Khantzian E. J. (1985), The self medication hypothesis of addictive disorders: Focus on heroin and cocaine dependence. American Journal of Psychiatry, no. 131, pp. 160 - 164.

Marlatt, G.A. (1982), Relapse prevention: A self - control program for the treatment of addictive behaviors. In R. B. Stuart (Ed.) Adherence, compliance and generalization in behavioral medicine. NY: Brunner/Mazel.

Milkman, H. (1991), Remedies for alcoholism and substance abuse: An Overview, Drug and Alcohol Review, no. 10, pp. 63-74.

Napier T. L., Bachtel, D. C., Carter, M. V. (1983), Factors associated with illegal drug use un rural Georgia, Journal of Drug Education, no. 13, pp. 119-140.

Robins L.N., Helzer J.E., Hesselbrock M., Wish E. (1980), Vietnam veterans three years after Vietnam: How our study change our view of heroin, In Brill L., Winick C. (Eds.) The tear book of substance use and abuse, Vol 2. NY: Human Sciences Press.

Sall J., Lehman A. (1996), Jmp start statistic, SAS Institute Inc.

Serban G. (1984), Social stress and drug abuse, In; Surban G. (Ed.), The social and medical aspects of drug abuse. NY: Spectrum.

Simpson D. D., Freind J. (1988), Legal status and long term outcomes for addicts un the DARP follow up project, In: Times F. M., Ludford J. P. (Eds.), Drug Abuse Treatment Evaluation Strategies Process and Prospects, NIDA Research Monograph, 51, Rockville MD: National Institute on Drug Abuse, pp. 29-41.

Slonim-Nevo V., Clark V.A. (1989), An illustration of survival analysis: Factors affecting contraceptive discontinuation among American teenagers, Social Work Research & Abstracts, no. 25 (2) pp. 7- 14.

Smart R. G. (1980), An availability - prognoses theory of illicit drug abuse. In: Lettieri O. J., Sayers M., Pearson H. W. (Eds), Theories on drug abuse: selected contemporary perspective, Research Monograph, No. 30, Rockville, MD; NIDA.

Wurmser L. (1984), The role of super ego in substance abuse and their treatment. Internatiomnal Journal of Psychotherapy, no. 10, pp. 227 - 240.

Westermeyer, J. (1989), Nontreatment factors affecting outcomes in substance abuse. American Journal of Drug and Alcohol Abuse, no. 15, pp. 13-29.

Zuckerman M. (1984), Sensation seeking: A Comparative approach to human trait, The Behavioral & Brain Sciences, no. 7, pp. 413 - 420.

"הגיוס הרב-שכבתי" במשטרה-ישראל

גבריאל נובל*

* רב-פקד (אמאי), מוסמך לקריאת ולגייה אאוטריטט בר-אילן
(התקבל במערכת בנובמבר 1998, אושר לדפוס ביולי 1999)

איכות כוח האדם במשטרה-ישראל, מאפייניו וכישוריו היה אחד הנושאים, שהעסיקו את המשטרה מיום הקמתה. דימויה של משטרה-ישראל הושפע, לא אחת, מדימויים של המשרתים בה. המאמר מציג את הרקע ההיסטורי בעת הקמת משטרה-ישראל, שהשפיע על מאפייני כוח האדם במשטרה. המאמר בוחן נקודת מפנה בתחום כוח האדם במשטרה – תכנית "הגיוס הרב שכבתי" (גר"ש) שהגה המפכ"ל החמישי, שאול רחוליו, במחצית שנות ה-70. תכנית זו נועדה להשיב את איכות כוח האדם המשרת במשטרה, על מנת שתוכל להתמודד עם האתגרים העומדים בפניה.

מילות מפתח: משטרה, כוח אדם, גיוס, גיוס רב שכבתי – גר"ש.

מבוא

תכנית הגיוס-הרב שכבתי (גר"ש) הייתה תכנית לקליטת כוח אדם ולהצבתו האופקית ישירות לשכבה, התואמת את כישורי המועמד. ייחודה של התכנית היה בכך, שהיא איפשרה לקלוט כוח אדם איכותי מחד, ומקצועי ומנוסה בתחומו, מאידך, בלא לעבור מסלול קליטה, הכשרה וקידום אנכי וקשיח כפי שהיה נהוג עד אז. התכנית הביאה להשבחת איכות כוח האדם במשטרה, וכתוצאה מכך, הלך והשתפר דימויה בציבור. בד בבד עם שיפור איכות כוח האדם, עלתה רמת ביצוע המשימות ומקצועיות המשטרה.

כל אלה העלו בהדרגה גם את רמת הציפיות מהמשטרה.

שנים רבות דבק במשטרה הדימוי של "השוטר אזולאי", שביטא את ההערכה הנמוכה על איכות אנשיה, וכתוצאה מכך גם על אופן תפקודה ומקצועיותה. ההערכה הנמוכה שלה זכתה המשטרה והדימוי הציבורי הירוד, לא היו נחלת הציבור בלבד אלא גם נחלתם של מקבלי ההחלטות בממשלה, שהשאירו אותה הרחק מאחור בהקצאת המשאבים (לעומת הצבא ושירותי הביטחון, אשר זכו לפיתוח מואץ, לאור בניית העוצמה הבטחונית): הדבר בא לידי ביטוי בעיקר

בתקציב הנמוך, שבעשורים הראשונים למדינה לא עלה על 1.5% מתקציב המדינה, ולרוב לא הגיעו אפילו ל- 1%. תקציב נמוך זה לא אפשר לגייס כוח אדם איכותי ומשכיל ואף לא הצטיידות ראויה.

דוקטרינת ניהול נוקשה, ששורשיה במורשת הבריטית, דרשה מהשוטרים המקומיים משמעת במקום לויאליות, וציות עיוור לנהלים במקום יוזמה. דוקטרינה זו אומצה ע"י המשטרה בראשית דרכה, ונתנה את אותותיה בארגון ובמנהל נוקשים. בכך עיכבה את היוזמה, את המעוף ואת היצירתיות. השיטה העדיפה את דמות השוטר מהדגם הבריטי (ה-Yes-man) על-פני דמות הצבר המאלתר. תפיסת עולם זו הייתה טבועה כה עמוק במשטרה הצעירה, עד אשר טבעה את דימויה בעשורים הראשונים.

את השינוי בדימוי המשטרה חולל המפכ"ל החמישי של משטרת-ישראל, שאול רוזוליו ז"ל, במחצית הראשונה של שנות השבעים.

המאמר יציג את תכנית הגר"ש כנקודת מפנה בדימויה של המשטרה בעיני עצמה ובעיני הציבור, יציג את הרקע ההיסטורי שקדם לתכנית, שבלעדיו לא ניתן יהיה להבינה, יבחן כיצד היא נולדה וכיצד יושמה, ידון בקשיים שהוערמו במהלך יישומה, בהשלכות שיש לה היום ובאלה היכולות להיות לה בעתיד על משטרת-ישראל.

רקע היסטורי

משטרת-ישראל נוסדה בסערת מלחמת העצמאות, כשכל מעייני השלטון היו נתונים לביטחון ולבניית העוצמה הצבאית. מאחורי גלי הגיוס הראשונים עמדו, מלבד הצורך בשכבת פיקוד על המשטרה החדשה, גם שיקולים פוליטיים פנימיים, ואין זה מקרה, שלא הוצעה משרה בכירה במשטרה אף לא ליוצא אצ"ל או לח"י אחד.

עם היווסדה, נבנתה המשטרה על תשתית כוח אדם לקויה ובלתי מספקת להשגת המטרה המוצהרת - בניית משטרה מערבית, מודרנית ומתקדמת. בעיות כוח האדם החריפו עם השנים, והושפעו מהתמורות החברתיות בחברה הצעירה והמתגבשת.

ראובן מינקובסקי (וייס, 1989) מציין את גל הגיוס הראשון למשטרה בשנים 47-1946, כאשר קומץ קצינים וסמלים, ששוחררו מהצבא הבריטי אחרי מלחמת העולם השנייה, מונו לתפקידי פיקוד במגזר המנהלי, בעיקר. הגל הבא התרחש אחרי הקמת המשטרה

בשנים 49-1948. מסמכים מתקופת המנדט (ששון, 1988) מלמדים, כי רק 10% מקציני משטרת המנדט היו יהודים. זוהי מגמה מוכרת של שלטון קולוניאלי, שנתנה את אותותיה עם עזיבת הבריטים את הארץ לקראת 15.5.1948. עמוס בן-גוריון (וייס, 1989) מצביע על עובדה זו, ומאפיין את גל הגיוס בשנים 49-1948. הוא מציין, כי עם עזיבת הבריטים, נותרו מאות בודדות בלבד של שוטרים וקצינים. הנותרים היו חסרי ניסיון.

עמוס בן גוריון גם דן בבעיית מהימנותם של שוטרי המנדט ובמחלוקות שהתגלעו בינם לבין המגויסים החדשים. שוטרי המנדט טענו, כי המגויסים החדשים אינם מקצועיים, ולעומתם, המגויסים החדשים הטיחו בוותיקים, כי הם שיתפו פעולה עם הבריטים. שאול רוזוליו (וייס, 1989) ומינקובסקי סבורים, כעמוס בן-גוריון, כי עם הקמת המדינה, היה צורך בקצינים ובמפקדים שיקימו את המשטרה וינהלו אותה.. הדו"ח השנתי הראשון של משטרת-ישראל (אלירם, 1988) מלמד על התוהו ובוהו שנוצר על-ידי ממשלת המנדט, שמנעה במתכוון מאנשי משטרה יהודים את האפשרות ללמוד את שיטת עבודת המשטרה כ"מכונה אדמיניסטרטיבית". לפי הדו"ח, ימים מספר אחרי ה- 29 לנובמבר 1947, הוצאו מהתחנות כל השוטרים הלא-יהודים, ונותרו בתחנות כעשרה שוטרים בממוצע, והם לא יכלו לבצע את כל התפקידים ההכרחיים. מהתחנות הוצאו כלי-הנשק (כולל מוצגים משפטיים), כלי-הרכב, הרשומות והתיקים, ציוד ומכשירים (כולל ציוד לזיהוי פלילי). אסירים (פושעים מסוכנים) שוחררו מבתי הסוהר או ברחו, וממילא לא נמצאו מתקני כליאה ראויים.

על נסיבות הקמת משטרת-ישראל ניתן ללמוד מאותו הדו"ח וממסמכים אחרים (אלירם, 1988). בדצמבר 1947 נקרא יחזקאל סהר, לימים המפכ"ל הראשון, אז קצין קישור של הסוכנות לממשלת המנדט, אל זאב שרף, מזכיר ועדת המצב, והוטל עליו להכין תכניות להקמת משטרת-ישראל. סהר נעזר ביוסף נחמיאס, לימים המפכ"ל השני, עוזרו בסוכנות בעל רקע מודיעיני מ"ההגנה", ויחד הכינו תכנית, שכללה תקנות, פריסה במחוזות, בנפות ובתחנות ומסגרת תקציבית, שהתבססה על שיחות ועל דיונים עם בעלי זיקה לעבודת המשטרה ועל עיון בחומר שהוגש להם ובפקודות קבע מנדטוריות. ב- 26.3.1948 שיגר דוד בן-גוריון מכתב מינוי ליחזקאל סהר (אלירם, 1988), ובו הטיל עליו לארגן את המשטרה בכל שטחה של "המדינה היהודית". כמו כן ציין, כי המשטרה תהווה חלק מכוחות הביטחון תחת פיקודו של המטה הכללי, בו סהר יהיה חבר, וכן, המטה הכללי יעמיד לרשות המשטרה 1200 מגויסים, שיחד עם כ- 700

השוטרים המנדטוריים יוכפפו לפיקודו של סהר.

לדברי עמוס בן-גוריון, סהר ונחמיאס אספו קבוצת אנשים משכילים שהופנו מצה"ל למשטרה, כמו אלי דקל (לימים ניצב במשטרה), עמנואל ידידיה (לימים תת-ניצב), וכן הועברו מפקדים מבוגרים מ"ההגנה" (וייס, 1989). לדברי מינקובסקי (וייס, 1989) לתפקידי מפקדי מחוזות וראשי אגפים מונו קצינים לשעבר בצבא הבריטי, מ"ההגנה" ומהסוכנות. מינקובסקי טוען, כי ברמת מפקדי נפות ומפקדי תחנות, רוב המינויים היו של אנשי "ההגנה", בעיקר מקיבוצים, ללא כל ניסיון צבאי מסודר, ללא מושג כלשהו בעבודת משטרה. הנזק שהם גרמו היה רב, בעיקר בתחום המשמעת והידע המקצועי. לדברי רוזוליו (וייס, 1989), לצבא הייתה דומיננטיות מוחלטת בסערת מלחמת העצמאות, ועל אף שסהר הגיש לדוד בן-גוריון רשימה של 40 קציני צבא שביקש להעבירם למשטרה, רובם לא רצו לעבור, והעדיפו להישאר בצבא. מי שעברו, עשו זאת על-פי הוראה של דוד בן-גוריון. רוזוליו שופך אור על פן נוסף, שנראה בעל חשיבות מרובה. לטענתו, דוד בן-גוריון ידע שעניין הקמת המשטרה הוא עדין, ומכיוון שהוא לא היה פנוי לעסוק בענייני פנים, חשוב היה לו שבעניינים אלה יעסקו אנשים, שהוא יכול לסמוך עליהם והם קרובים לשלטון בהשקפת עולמם.

הדגש בבחירת הקצונה הבכירה היה על הכרתם את הארץ ואת אוכלוסייתה ועל נאמנות לשלטון. לדברי רוזוליו, אולי לכך התכוון מינקובסקי בדברו על אנשי "ההגנה" ועל אנשי הקיבוצים שמונו לתפקידי הפיקוד.

פרק הארגון בדו"ח השנתי 1948 מציין, כי צוות משטרתי פעל בקלט הצבאי המרכזי, אך הורשה לגייס רק מועמדים מעל גיל 35, כי הצעירים יותר הופנו ליחידות הלוחמות. בשל כך נשללו מהמשטרה המרץ והפעילות הטמונים באנשים צעירים. כן ניתן ללמוד מהדו"ח על קשיי הגיוס הנובעים מאיכות ירודה של כוח אדם (למשטרה הגיעו אנשים שהצבא ויתר עליהם). מחברי הדו"ח מוצאים לנכון לציין עוד, כי המתגייסים כיום אינם משביעים רצון ברובם, ומן ההכרח לעשות עבודת בחירה רבה וקפדנית. על בעיית איכות כוח האדם ניתן ללמוד מסיכום הדו"ח השנתי 1948, בהנחה, כי אם הדברים מופיעים בדו"ח, משמע שהעסיקו את מחבריו. בין הקשיים והמכשולים הרבים, אשר עמדו בדרכה של משטרת-ישראל הצעירה, מציין הדו"ח את המחסור בכוח אדם.

בעיית איכות כוח האדם לא השתפרה בשנתה השנייה של משטרת-ישראל. מתוך לשונו העדינה של הדו"ח לשנת 1949 עולה, כי איכות המתגייסים השתפרה במידת מה. ברם, העלייה באיכות, מידתה הייתה זעומה באופן יחסי, ועדיין לא היה בה כדי לספק את

הצרכים. דו"ח 1949 התמודד עם בעיית כוח האדם, והוא מונה את הקשיים ואת הבעיות ומנתח אותם. לפי הדו"ח, רבים מהמתגייסים בשנתה הראשונה של המשטרה (במהלך המלחמה), פרשו מיד עם 'שינוי התנאים החיצוניים'. תקוותיה של המשטרה לקלוט משוחררי צבא אחרי המלחמה – נתבדו. מחברי הדו"ח מונים לכך את הגורמים הבאים: משכורת שאינה אטרקטיבית דיה, חוסר הרצון של משוחררי הצבא לחזור למסגרת של משמעת וקושי בהצבת אנשים בעלי משפחות ליחידות מרוחקות בגלל היעדר תנאי דיור הולמים, ורווקים – בשל היעדר מקומות בילוי. מספר ההתפטרויות הגבוה גרם לברירת ניסיון וידע מקצועי, ואילץ את הנותרים לעבוד קשה יותר. הדו"ח מאפיין את המתגייסים החדשים בצורה לא מחמיאה, כאנשים שלא היו להם מקומות עבודה לחזור אליהם או שלא היו להוטים אחר חזרתם לעבודתם הקודמת. מספר ניכר מהם גויסו לצבא סמוך אחרי עלייתם ארצה, וטרם הספיקו להיקלט במקומות עבודה. מתגייסים, עולים חדשים, שהגיעו אחרי המלחמה, אינם מעורים דיים בהווי הארץ, ולא שולטים בשפה במידה מספקת. לנושא המשכורת שאינה מספיקה, מוקדש פרק שלם, שמסקנתו, כי עניין המשכורות הוא אבן נגף, מן הקשות שבדרך התפתחותה של המשטרה, ושבה נעוצות הסיבות לקשיי הגיוס ולריבוי ההתפטרויות. מהפרק דו"ח 1949 הדן בהדרכה, ניתן ללמוד על הנחת היסודות למבנה הקשיח של מסלול ההכשרה והקידום, כשהמגמה היא להכשיר את כולם, במוקדם או במאוחר, בבסיס האימונים המרכזי בשפרעם.

על מנת להסיק מסקנות בפרקים הבאים, לא ניתן להתעלם מדיון בהתהוות הרכבה האנושי של המשטרה, לאור התפתחויות לאומיות בעלות השלכות. עיון ברשימה שמית של 653 שוטרים וקצינים מיום 1.3.1945 (ששון, 1988) מראה, כי מרביתם המכריע, מלבד בודדים, היו ממוצא אירופי, לפחות על פי שמות משפחותיהם. נתון זה תואם את העובדה ההיסטורית, שרובו של הישוב היהודי בארץ היה ממוצא אירופי (האנציקלופדיה העברית, תשי"ז). בשנים 48-1946 הגיעו לארץ גלי העלייה של העקורים ושארית הפליטה מאירופה, שמהם, כנראה, התגייסו למשטרה מרצון או הופנו לגיוס בקלט הצבאי, ולא תמיד מהאיכות הרצויה, כפי שראינו לעיל. תימוכין לכך נמצא בדו"ח השנתי 1949, בטבלאות, המראות נתונים סטטיסטיים של מחזור האימונים הראשון:

● 72.3% הינם יוצאי אירופה ורק 8.8% יוצאי אסיה ואפריקה.

● 60% מהם פחות מחמש שנים בארץ.

● הגיל הממוצע שלהם הוא 26.6 .

משמעות הדבר, כי מגויסי 1949, ברובם, שעברו הכשרה בסיסית בשפרעם, באו מקרב גלי עליית העקורים מאירופה. לגבי השכלתם יש לקחת בחשבון שני גורמים: ראשית, המבוגרים יותר לא יכלו לרכוש השכלה בגלל חוקי הפליית היהודים בארצות מוצאם. שנית, הצעירים יותר לא רכשו השכלה, כי השנים המכריעות לרכישתה עברו עליהם במאורעות מלחמת העולם השנייה (והשואה בכללם).

מכאן, שרובם, כנראה, היו חסרי השכלה תיכונית או גבוהה, וודאי שלא עלה בידיהם להציג תעודות המעידות על השכלתם (אם היו, סביר שאבדו במלחמה). רישום ההשכלה שלהם התבסס על דיווחיהם בלבד (ויש לזכור את המניע החזק שלהם לקבלתם לעבודה).

ממחצית 1948 התחילו להגיע לארץ גלי העלייה מארצות ערב ומאירופה. העלייה מאירופה דמתה במאפייניה לגל העקורים של 48-1946, ואילו העלייה מארצות ערב אופיינה ברקע מסורתי-דתי עם חינוך תואם ובהתייחסות מנטלית-תרבותית שונה לשלטון ולמסד. המשמעות הרלוונטית לענייננו בתקופה שבין 51-1948, היא מיעוט המתגייסים מקרב עליות בני עדות המזרח, אם מפאת חוסר התאמה ואם מסיבות תרבותיות.

המאורע הלאומי שהשאיר את חותמו על התמונה הדמוגרפית של משטרת-ישראל הוא התחלת תשלום הפיצויים מגרמניה בשנת 1953. הטבלה "שוטרים ואוכלוסייה 1948-1957" בדו"ח השנתי 1957, מראה עלייה מ- 2.1 שוטרים לכל 1000 תושבים ב- 1948, לשיא של 3.6 ב- 1953, וירידה, אמנם מתונה אך קבועה: 3.4 ב- 1954; 3.3 ב- 1955; 3.1 ב- 1956; 2.9 ב- 1957.

לתופעת ירידת מספר השוטרים בין 1953 ל-1957 ניתן להציע שני הסברים הגיוניים: ● שוטרים רבים ממוצא אירופי, פליטי השואה, קיבלו פיצויים מגרמניה, והתפטרו מהשירות עם שיפור מצבם הכלכלי.

● זרימת כספי הפיצויים גרמה להאצה כלכלית במשק, שמשכה שוטרים רבים, בני כל העדות, לנסות את מזלם מחוץ למשטרה.

את מקומם של יוצאי אירופה שהתפטרו, החל משנת 1953 ואילך, תפסו מתגייסים

חדשים מקרב בני העליות של 1948 ו-1951, אשר החלו להיות מעורים יותר בהווי הארץ. תימוכין לכך נמצא בדו"ח השנתי 1957, לפיו משנה חשיבות נודע להכשרה במשטרה - ישראל, הן מחמת משימותיה המיוחדות והן משום שאנשיה, ברובם המכריע, חדשים לא רק במשטרה, אלא גם בישוב.

מסיכומי העשור הראשון (אלירם, 1988) ניתן ללמוד על בעיות תשתית כוח האדם, שהתהווה במשטרה. במאמר ב"רבעון משטרה-ישראל", עיתון שוטרי ישראל דאז, מציין המחבר האלמוני, כי על המשטרה להעלות במידה נכרת את רמתו המקצועית של השוטור ואת השכלתו, ובדו"ח השנתי 1957 נכתב, כי יש צורך דחוף להרים את רמת ההשכלה של השוטרים ושל הסמלים המשרתים בתפקידי משטרה רגילים.

ממחצית שנות החמישים, התמונה הדמוגרפית הייתה כדלהלן:

- שכבת פיקוד, שמקורה במשטרת המנדט, ובגל הגיוס של 1948-1949, ברובם המכריע ממוצא אירופי, שרק חלקו הקטן בעל השכלה (וייס, 1989).
- שכבת מסד של שוטרים ושל סמלים, מרביתם חדשים בארץ (הדו"ח השנתי 1957).

"הגיוס הרב-שכבתי"

גל הגיוס של 1948-1949 הסתיים בהחלטת סגל הפיקוד של המשטרה מיום 22.5.1949, שעיקרה - הקפאת גיוס קצינים מבחון, אלא אם כן המועמד הוא איש "מבטיח".

הנימה המינורית, שאפיינה את סיום גל הגיוס הראשון, באה לידי ביטוי במכתבו של המפקד ל סהר לראש הממשלה, על המצב החמור במשטרה, בעקבות ההתפטרויות הרבות באוקטובר 1951. סהר כתב, כי המשטרה עשתה ניסיון לקבל מבחון מועמדים לקורס קצינים, שנפתח באותם ימים, ולא נמצא אף מועמד אחד, למרות הפרסום הרב שנתנו לאפשרות זו. מכאן ניתן ללמוד, כי על אף שסגל הפיקוד דאז השאיר בהחלטתו ממאי 1949 פתח לקליטת "כוח אדם מבטיח", באוקטובר 1951 כבר לא היה אף מועמד אחד.

במהלך השנים שלאחר מכן, גייסה המשטרה בעלי מקצוע מיוחדים וקציני צבא משוחררים באופן אקראי בלבד, ולא במסגרת מדיניות מוצהרת וברורה. רבים מביניהם נקלטו היטב, ואחדים מהם אף הגיעו לדרגות בכירות, כמו יגאל מרכוס, מפקד מחוז

ת"א לשעבר, שהשתחרר מסיירת גולני בדרגת סרן בשנת 1960, והתגייס למשטרה לתפקיד מפקד יחידת סיור.

אבי תוכנית גר"ש, שאול רוזוליו, מונה למפק"ל החמישי של משטרת-ישראל באוקטובר 1972. נראה, שכתוצאה מסגנון עבודתו, אין בנמצא בארכיון המשטרה פרוטוקולים של דיונים משנות כהונתו הראשונות, הניתנים לעיון וללימוד על דרכי קבלת ההחלטות וקביעת המדיניות. לא נותר אלא להסתמך על דבריו, על תיאוריו ועל התבטאויותיו בכתובים ובריאיונות, כמקבל ההחלטות וכקובע המדיניות. לטענת רוזוליו, התחדדות המחשבה האנושית והעמקתה בתחומים רבים, גרמה לתהליכי השתכללות בפשע מבחינת התכנון ומבחינת דרכי הבצוע. רוזוליו תיאר את התעוזה ואת השינויים שאפיינו את הפשיעה בראשית שנות ה-70 - נפח הפשיעה עלה, ובתוך זה צמחו תופעות שלא בלטו קודם, כמו אלימות ובריונות, שימוש בסמים קשים, עבריינות נוער ועבירות כלכליות, שהביאו, בסופו של דבר, להקמת ועדת שימרון לבדיקת הפשע המאורגן בישראל.

רוזוליו (וייס, 1989) ראה סכנה גדולה ביותר בתהליך של התמקצעות במערכות המשיקות למשטרה בשירות הציבורי-ממשלתי. לטענתו, סביב המשטרה התחילו להיווצר מחלקות ממשלתיות מקצועיות (בפרקליטות, באוצר, בתחבורה). הוא פחד, שהגופים המקצועיים סביבו ינגסו בתחומי אחריותה של המשטרה. (קרוב היה מאוד מצב, שבו הפרקליטות הייתה לוקחת מהמשטרה את גופי התביעה, והייתה ממנה יו"ר לכל צוות חקירה; האוצר היה לוקח מהמשטרה את החקירות הכלכליות, כי לא שירתו בה רואי חשבון; השב"כ היה לוקח ממנה כל חקירה הנוגעת לממשלה, כי לא היו בה בעלי יכולת לחקירות עדינות כאלה).

עיון בדין וחשבון 25 של נציבות שירות המדינה (1974) מאשש את תיאורו של רוזוליו. במשרד האוצר היה גידול של 8%, תוספת של 253 עובדים למס הכנסה ומס רכוש, ובמשרד המשפטים היה גידול של 5% - 39 עובדים, רובם פרקליטים. במרבית המשרדים חלה עלייה בקבלת עובדים חדשים.

במישור מצאי כוח האדם, זיהה רוזוליו את בעייתו הגדולה: חוקרים וסיירים ותיקים, מתקופת המנדט, החלו להגיע לגיל 55-60, והחלו לצאת לגמלאות. לדרגות הקצונה הבכירות הגיעה שכבה שגויסה ב-1948-1949. הזמן עושה את שלו, והם התקרבו לדרגות הבכירות ביותר, ולא היו בעלי רמה ויכולת להתמודד עם השינויים ועם ההתפתחויות מסביב בשירות הממשלתי. לטענת רוזוליו, היו לו מפקדים רבים, שהיו

בעלי ידע וניסיון רב, אך כישוריהם היו נמוכים, ומצד שני עמדו בפניו אתגרים חיצוניים (וייס, 1989). לטענתו זו נתן ביטוי גם בדיון סגל הפיקוד ב- 28.8.1974 (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 12/74). בעניין היציאה לגמלאות די בחשבון פשוט – שוטרי המנדט, בעת הצטרפותם למשטרת ישראל ב- 1948, היו בעלי ותק של מספר שנים, כך שב- 1972 עברו את גיל 50, ואילו מגויסי 1948-1949, שהיו בני 35 ומעלה בעת גיוסם, על-פי הדו"ח השנתי 1948, הגיעו לגיל 58-59 ויותר.

בעניין כישורי המפקדים, המשתנה שניתן לטפל בו היה ההשכלה. די להזכיר, כי מלבד מפקדים משכילים בודדים, שאותם מציין עמוס בן-גוריון (וייס, 1989), רובם של המגויסים היו בעלי השכלה עממית לכל היותר. כך גם בני העליות שאחרי קום המדינה. במהלך שנות ה-50 וה-60, המצב לא השתפר, והשכלת השוטרים הייתה הבעיה השנייה בכוח האדם של המשטרה, כפי שעולה מדיון סגל הפיקוד 15/74 מיום 13.11.1974. הבעיה הראשונה הייתה מאז ומתמיד גלי ההתפטרויות. נתונים מדו"ח השנתי 1972 ממחישים זאת: ב- 1972 גויסו 1958 שוטרים, מהם – 57 (2.9%) בעלי 11 שנות לימוד, 15 שוטרים (0.7%) בעלי השכלה תיכונית ו- 23 שוטרים (1.1%) אקדמאים. משמע, שגם ב- 1972 מרבית המגויסים (כ- 95%) עדיין היו בעלי השכלה עממית בלבד.

לוח מספר 1 מציג את התפלגות ההשכלה של קצינים במשטרה, בחלוקה לדרגות:

לוח מספר 1: התפלגות השכלת קציני משטרת-ישראל בחלוקה לדרגות, נכון לתאריך 31.3.73.

דרגה	8	9	10	11	12	13	אחר
שנות לימוד	שנות לימוד	שנות לימוד	שנות לימוד	שנות לימוד	שנות לימוד	שנות לימוד	
ניצב	0	0	0	0	1	0	0
תנ"ץ	1	0	0	0	0	0	0
נצ"ם	5	0	0	0	2	0	2
סנ"ץ	6	0	1	0	10	0	0
רפ"ק	8	1	1	0	10	0	0
פקד	110	4	24	21	324	1	14
סיכום	130	5	26	21	347	1	16

(הטבלה הופקה במרכז לעיבוד נתונים אוטומטי של משטרת-ישראל לבקשת כותב המאמר).

הטבלה מלמדת, כי יש בסיס לתחושותיו של רוזוליו, מה עוד שהיא משקפת רק כמחצית מקצונת משטרת-ישראל (1).

באשר לאתגרים החיצוניים נראה, שרוזוליו התכוון לפרשיות הכלכליות (מוטי פרידמן, אשר ידלין ועוד), שצמחו על רקע ההתעשרויות של קבלני "קו בר-לב", ופתיחת האפשרויות הכלכליות שבאו בעקבות מלחמת ששת הימים ואילך (עבודה ערבית זולה, בנייה מואצת בשטחים, חיפושי נפט בסיני וכו'), חוקרי המשטרה המנוסים ידעו לפענח פשעים מסובכים ביותר, אך מעולם לפני כן לא התנסו בחקירות כלכליות בעלות היקף רחב, ולא התמודדו עם חשודים, שהם אנשי ציבור ומקורבים לשלטון.

רוזוליו הבין, שאם לא ינקוט במהלך מתאים, תטפח על פניו מציאות הרת סכנות למשטרה, שאותה ביקש למנוע בכל מאודו. לפי תיאורו (וייס, 1989), המערכות המשיקות לעבודת המשטרה ינגסו בתחומי אחריותה בטענה, כי היא לא טובה דיה באותו תחום, כפי שבעבר כבר נלקח ממנה המכון לרפואה משפטית לטובת משרד הבריאות. הדבר היה מסיג את המשטרה לאחור, והיה הופך אותה לחבורה של סיירים ושל גובי עדויות, ובמערכת המשפט יזלזלו במשטרה ובנציגיה. קצינים בעלי כישורים נמוכים, היודעים את המלאכה אך לא ברמות הגבוהות, יסתמו את כל הדרגות הבכירות, ויתקשו להתמודד עם האתגרים החיצוניים. במגזרי החקירות והפיקוד תיעלם שכבה שלמה של אנשים, וטיפול מגויסים חדשים טובים יימשך כעשרים שנה, עד שיהיו מפקדים טובים. המהפכה הטכנולוגית משפיעה בכל התחומים - בקשר, במחשבים, בתפיסת הבקרה והשליטה, ביכולת המדעית במז"פ, בסוציולוגיה, בטיפול בכוח אדם ובתחומים נוספים. המשטרה פועלת תחת אילוצים, ויש צורך מיידי להשתלב בהתפתחות שמסביב. התעלמות מכך תגרום לניטרולה ולעקיפתה. הפתרון של רוזוליו ברור. הוא אינו מתלבט, ומציב לעצמו את המטרות הבאות: לצרף כוח אדם למשטרה ישירות לדרגות המתאימות; להציב כוח אדם ברמה המתאימה מול המנגנון הממשלתי-ציבורי-צבאי המשתכלל (עורכי-דין ומשפטנים בתחום החקירות והתביעות; מדענים שיגבירו את היכולת המדעית וגיבוי מערכת הפיקוד); רענון השורות באנשים חדשים בתחנות, צעירים יותר, משכילים יותר ונמרצים יותר; השתחררות מסטריאוטיפים והפריה חיובית בין הקצונה החדשה לזו הוותיקה והתמקצעות כל ענף בתחומו. רוזוליו העיד על עצמו שהוא אוטוקרט, מצבו היה נוח, כי לא היה מזוהה עם מחנה מסוים, לא

עם שוטרי המנדט, לא עם יוצאי הצבא הבריטי ולא עם יוצאי "ההגנה". הדבר הקל עליו את התוויית המדיניות ואת ביצועה. משגיבש את תכניתו לכדי מדיניות, יצאה זו לדרך. בדו"ח השנתי 1972 כתב רוזוליו לשר המשטרה, כי המשטרה מתרחקת מרחק גדל והולך מן האוניברסליות של כוח האדם, שהורגלה לה בשורותיה. השוטר מסתגל לקליטה הרב שכבתית, המתבטאת בגיוס ישיר של אנשים, שלהם כישורים מתאימים לתפקידים ייחודיים, והמשטרה נמצאת בתהליך של העלאת רמת ההשכלה של השוטרים, של הסגנון וההבעה ושל הכשרת כוח עלית מקצועי. זוהי, בעצם, ההצהרה הפותחת את שורות המשטרה למתגייסי הגר"ש בראשית 1973.

הסלמת פיגועי הטרור והחרפתם בשלהי 1974, זעזעו את דעת הקהל, והביאו ליצירת לחץ חזק על הממשלה לפתור את הבעיה. באפריל 1974 סיכמה הממשלה, כי משטרת-ישראל תהיה אחראית על בטחון הפנים, ובכך תישא גם היא בחלק מן העול הבטחוני (בטחון פנים - חוברת יסוד, 1981). ב- 9.6.1974 אימצה הממשלה את החלטה מספר ב/5 של ועדת השרים לענייני בטחון פנים מיום 20.5.1974, ובהחלטת ממשלה מספר 639 אישרה את הקמת המשמר האזרחי (משא"ז, 1989). החלטת הממשלה להטיל על משטרת-ישראל את האחריות הישירה על בטחון הנפש והרכוש בפנים המדינה מעוגנת, למעשה, בסעיף 3 לפקודת המשטרה, המשמש בסיס חוקי להחלטה, ומתייחסת לטיפול באירועים בעלי רקע בטחוני, כמו פיגועים וחתרנות, שעד אז היו מנת חלקם של צה"ל ושל השב"כ. החלטה זו שינתה את פני המשטרה. עליה היה להפוך ל"משטרה דו תכליתית" (2). חלק ממאמצי הארגון מחדש הופנו למישור כוח האדם. המצב תאם את תפיסתו של רוזוליו, והגיוס הרב שכבתי זכה לתנופה בממדים חסרי תקדים (3). את ההתארגנות לקראת הגיוס הרב שכבתי ואת מהלכו ניתן לאפיין על-ידי הפעולות והאמצעים שנקטו במישורים שונים. המשטרה כארגון בירוקרטי, ראתה את עצמה מחויבת לעבודה במסגרת נהלים מסודרים. בתחילת ביצוע מדיניות הגר"ש, מצאה המשטרה את עצמה בלתי מוכנה מבחינת נהלים קיימים, המסדירים את הליכי הגיוס והקליטה. נראה, שתחום זה היה פרוץ עד כדי כך, שבתקופה הראשונה גויסו מועמדים בכל הרמות, ללא כל קריטריונים ברורים וקבועים. הניסיון הראשון לקבוע נהלים עלה ממכתבו של ראש מינהל כוח אדם למפקדים, באפריל 1975. לטענתו, כדי לאפשר סדרי קבלה וקליטה נאותים, המשטרה חייבת לקבוע נהלים, ובכך למנוע אי-נעימויות מהמועמד לקליטה וכמובן מעצמה (שבנק, 1975).

המערך הלוגיסטי של המשטרה ליווה את ההיערכות, ופתר בעיות מקומיות ביחידות. לביצוע התכנית לא נדרשה היערכות לוגיסטית מיוחדת, פרט לשיפוף לשכות הגיוס, כדי להוסיף אטרקטיביות למגע הראשוני בין המגויס לבין המשטרה (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/74), ופתרון בעיית המשרדים לבעלי הפונקציות החדשות בארגון מחדש באפריל 1975 (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 5/75).

הבעיות במישור ההדרכה וההכשרה התעוררו מיד בתחילה, והפתרונות היו מקומיים (איתן, 1974). מאוחר יותר התעורר הצורך לשנות את מסלולי הקורסים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/74). מגמות השינוי היו קיצור קורס הקצינים והעלאת רמתו הבסיסית, כי רמת המועמדים גבוהה יותר ואורכו של הקורס שימש גורם מרתיע (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 18/74). מגויסים בכירים זכו לחניכה של מספר חודשים בחסותו של קצין בכיר אחר (ישיבת ראשי אגפים 12/75).

ניהול המו"מ עם המועמדים היה נקודת התורפה. בעלי תפקידים שונים דיברו בקולות שונים, ולמועמדים ניתנו הבטחות, שהמערכת לא יכלה לעמוד בהן, עד כדי כך, שבינוי 1975 הורה המפכ"ל בישיבת סגל המטה, להכין נוהל, שיפרט את דרכי המגעים, את דרכי המשא ומתן ואת שלבי הקליטה (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/75). בעיה מיוחדת הייתה במשמר האזרחי. ביולי 1974, בדיון סגל המטה, סוכם לגבש נוהל גיוס למנגנון הקבע של המשמר האזרחי (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 14/74), ואילו באוגוסט 1975 התלונן ראש המשמר האזרחי, בדיון ראשי האגפים, כי אין למשטרה כל נוהל גיוס נאות למשא"ז (ישיבת ראשי אגפים 10/75). מצב זה נוצר כתוצאה מאופיים המגוון של המגויסים, שדרש פתרונות ייחודיים. למשל, מקרה של טייס שביקש להצטרף למשא"ז ולהמשיך בלימודי הנדסה. המקרה היה כה חריג, עד שראש משא"ז מצא לנכון להביאו לדיון סגל המטה. החלטת המפכ"ל הייתה להכין מסמך הנחיה לקליטת מועמדים מסוג זה ודומיהם (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 19/74). בנוהל שהתגבש בסופו של דבר הסתמנו המגמות הבאות:

- איתור המועמד ובחינת התאמתו המקצועית לתפקיד המיועד, ייעשו על-ידי מפקדי היחידות בהתאמה למהותו (בכיר, זוטרי).
- כל הטיפול האדמיניסטרטיבי, קביעת תנאי שירות, הבהרת ההכשרה המשטרית הדרושה וכו', ייעשו על-ידי גורמי מינהל כוח אדם (שבנק, 1975; פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד, 6/75; פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/75; ישיבת ראשי אגפים 6/75).

בהליך הגיוס נוצר קושי נוסף. ריבוי המועמדים לגיוס מצא את המשטרה בלתי ערוכה מבחינת ביצוע הבדיקות הביטחוניות, הבדיקות הרפואיות והבדיקות הפסיכומטריות שעל המועמד לעבור. ההמתנה לתוצאות הבדיקות הרתיעה מועמדים רבים. הפתרון שניתן היה בהחלטת המפכ"ל, להנהיג העסקת מועמדים על בסיס זמני עד גמר הבדיקות (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 18/74; פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 6/75).

מכשול נוסף היה קשור לתקנים פנויים ביחידות. הפתרונות לבעיה היו מקומיים, כמו החלטת המפכ"ל להמשיך לגייס בעלי מקצועות חיוניים לאגף החקירות, באישורו האישי של ראש האגף, כשפניו התקנים התפוסים ייעשה בידי מינהל כוח אדם (ישיבת ראשי אגפים 6/75).

גם במישור הגדרת התפקידים והסמכויות נמצאה המשטרה בלתי ערוכה. הגדרת התפקידים נעשתה תוך כדי תהליך הגיוס, כפי שניתן ללמוד מדיווחו של ראש מחלקת כוח אדם בדיון סגל המטה, בעניין תפקידו של פסיכולוג, שיכלול גם יעוץ למפקדים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 16/74). לעתים, גויסו תחילה מועמדים, ורק אחרי גיוסם הוגדרו תפקידיהם, כמו מקרהו של קצין אימון גופני ראשי, שרק לאחר גיוסו החלה מחלקת ההדרכה לרכז את נושא הספורט והאימון הגופני (עמית, 1975).

תחום בעייתי נוסף היה בהתקשרות עם מומחים בכירים. גיוסם למשטרה היה כרוך בהענקת דרגה בכירה ותואמת לכישוריהם, והדבר גרם לניפוח התקנים הבכירים. הפתרון שהסתמן היה בהגדרתם כעובדים אזרחיים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 6/75). פתרון זה יצר בעיה אחרת: מה יהיו הסמכויות הדרושות לביצוע התפקיד בידי אותם מומחים בכירים. הבעיה התעוררה בחריפותה במקרים של רואי חשבון, שגויסו על-פי חוזה מיוחד לצורכי חקירות כלכליות קיימות וצפויות. בישיבת סגל המטה באוקטובר 1974 הורה המפכ"ל לבדוק את נושא הענקת סמכויות חקירה לרואי החשבון (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 17/74).

בין המגויסים הרבים היו אנשים בעלי איכויות וכישורים גבוהים, שציפו לקידום מהיר ולבניית קריירה. זמן מה אחרי גיוס הגלים הראשונים, כבר החל להיווצר בקרבם לחץ לקידום. הבעיה שעמדה בפני הפיקוד הייתה, כיצד לאפשר להם קידום מהיר בהתאם לכישוריהם, מחד גיסא, אולם לא לקפח את קידומם של הוותיקים, מאידך גיסא. הבעיה התמקדה בקביעת קריטריונים לקידום – האם לכלול רף השכלה, שהיה מנת חלקם של מגויסי הגר"ש וחסר בקרב הוותיקים? באוגוסט 1974 התקיים דיון בישיבת סגל הפיקוד בנושא. אחת ההחלטות החשובות סייעה לוותיקים בהתמודדותם מול

האקדמאים - הענקת אפשרות לרכישת השכלה ועידודה ב"ייצור עצמי" (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 12/74). מחלקת כוח האדם הפיצה "תזכיר מטה בנושא הקידום במשטרת-ישראל", שעיקרו היה הקידום על-פי קריטריונים שנקבעו במגזרים השונים (בליימן, 1974). בנובמבר 1974 דן סגל הפיקוד שוב בקידום כוח אדם במשטרת-ישראל (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 16/74), והתקבלו ההחלטות הבאות:

- קידום מיוחד לבעלי תואר אקדמי אחרי עשר שנות שירות.
- אפשרות העלאה בדרגה גבוהה מהתקן לבעלי תואר אקדמי שני.
- הפרדת הדרגה מהשכר (עבור אקדמאים הנהנים מסולם שכר אקדמי).
- במחצית 1975 הלך וגבר לחץ המגויסים הבכירים לקידום. ביולי 1975 הפיץ ראש מינהל כוח אדם נייר מטה המפרט את הבעיות (שבנק, 1975):
- באילו תנאים ניתן מינוי לתפקיד בכיר יותר מדרגת הגיוס.
- מה הם התנאים להעלאה בדרגה.
- הפתרונות שהוצעו הם תקופות ניסיון שונות. בדיון סגל הפיקוד, אישר המפכ"ל את נייר המטה. ההחלטה הייתה, כי קצין בכיר מדרגת רב-פקד ומעלה יקבל מינוי עם גיוסו, יעלה בדרגה רק בתום שנה, ולאחר מכן יתקדם על-פי הפקודות הקיימות, כשהדגש הוא על ההיכרות ההדדית - המערכת את איש המשטרה והוא את המערכת (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 14/75). באוקטובר 1979 התפרסמה הודעת מינהל כוח אדם 88/89 (רוזנפלד, 1979), שקבעה קריטריונים לקביעת דרגת גיוס. עיקריה היו:
- ככלל, דרגת הגיוס למשטרה היא "שוטר".
- הגיוס בדרגה גבוה יותר ייקבע על-פי התפקיד המיועד, בהתאם לעקרונות קבועים.

בעקבות הטלת האחריות על בטחון הפנים על כתפיה של המשטרה, היא נדרשה גם להיערכות ארגונית לקראת מילוי המשימה. מפרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד במרץ 1975 אנו למדים, שקדמה לדיון זה פעילות צוות בראשות סגן המפכ"ל, שהכין טיוטת פקודת ארגון (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 4/75). בדיון סוכם על מבנה ארגוני בין שלושה אנשים - אג"מ, אח"ק ואמ"ן (אגף מנהלה) ושני מנהלים - מנכ"א, ומנת"א. השלכות הארגון מחדש על נושאי כוח אדם ניכרו היטב כבר בדיון סגל הפיקוד, באפריל 1975, בו סיכם המפכ"ל את היבט כוח האדם, וטען, כי מצאי המשטרה בקצינים לאיוש פונקציות אג"מ (האגף החדש) מוגבל. הפתרון הנראה לעיין היה גיוס מבחוצ. הוחלט,

כי יגויסו ישירות בעלי כישורים לתפקידים השונים וברמות השונות (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 5/75).

מגמת הגיוס הרב-שכבתי הייתה לקלוט כוח אדם איכותי, מקצועי ובעל כישורים, ולפיכך נבחרו אוכלוסיות יעד. באפריל 1974 דיווח ראש מחלקת כוח אדם בדיון סגל המטה, כי הוזמן חומר תעמולה להפצה למשוחררי צה"ל (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/74), וביולי הוא דיווח שוב, כי התעמולה נמשכת, והוקצו קצינים מצה"ל ומהג"א למשטרת-ישראל (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 14/74). פתרון ההקצאה הועלה בפגישות עם נציגי צה"ל, בעקבות דיון שנערך אצל ראש הממשלה. לאחר הפגישה בין ראש מחלקת כוח אדם של המשטרה לבין ראש אכ"א של צה"ל, לא מוזכרת יותר הקצאה זו.

בנובמבר 1974 בישיבת סגל המטה, דנו בנושא אפשרויות הצטרפות קציני צה"ל בכירים במילואים. המפכ"ל הורה לבדוק את היחס של צה"ל לשימוש בתארים צבאיים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 19/74). בדיון סגל המטה בדצמבר 1974, הועלתה בעיה של מחסור בקצינים לבטחון פנים. המפכ"ל הורה על גיוס קציני צה"ל לשעבר בדרגה משטרתית מקבילה לדרגתם הצבאית (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 20/74). בדיון סגל הפיקוד באפריל 1975 בנושא אגף המבצעים, כל המשתתפים הביעו דעתם בעד הגיוס מצה"ל (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 5/75). ביוני 1975 בישיבת סגל המטה, ראש מינהל כוח אדם דיווח על מגעים עם קצינים בכירים מצה"ל, המעוניינים לעבור למשטרה (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/75). מגמת המעבר של קציני צבא בכירים למשטרה לא פסקה עד היום, והמפורסמים שביניהם הם הרצל שפיר, יעקב טרנר ואסף חפץ שהיו למפכ"לים.

קטגוריה נוספת היו כל המומחים ובעלי המקצוע הדרושים למשטרה. באוקטובר 1974 בדיון סגל המטה, הורה המפכ"ל לגייס ארבעה רואי חשבון נוספים לביצוע חקירות כלכליות, תוך הצבעה על מקור כוח אדם ספציפי - משרדי ממשלה שונים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 17/74). בדצמבר 1974 בישיבת סגל המטה, דווח על גיוס שלושה רואי חשבון נוספים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 20/74). באוקטובר 1974 בישיבת סגל הפיקוד, הורה המפכ"ל לבדוק אפשרות להקל על גיוס נהגים למשמר האזרחי (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 13/74). ביולי 1975 נערך דיון בישיבת סגל המטה על

העסקת מומחים בעלי כישורים גבוהים כעובדים אזרחיים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 6/75).

בין אוכלוסיות היעד המוגדרות, קציני צה"ל ובעלי מקצוע ספציפיים מנהגים ועד רואי חשבון, ניתן להבחין במגמה של איתור אנשים בודדים בעלי איכויות מיוחדות, שנבחרו כיעדים לגיוס. המגמה התחילה עם קציני צה"ל לשעבר, שאפשר לגייסם במתכונת מיוחדת בשכר לשם הקמת המשמר האזרחי. בינואר 1975 דן סגל הפיקוד בהרחבת הגיוס ובהעלאת רמת המתגייסים. המגמה של גיוס בודדים הגיעה לאחד משיאיה באפריל 1975, כשראש מינהל כוח אדם פנה אל המפקדים, מתוך הנחה, כי כל אחד במקומו מכיר מספר אנשים בעלי רמה נאותה, שיהיו מתאימים לשרת במשטרה. ביוני 1975 דן סגל המטה בגיוס קצינים זוטרים אקדמאים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/75) אולם, המגמה הגיעה לשיאה בישיבת ראשי האגפים בספטמבר 1975, כשצמרת המשטרה דנה בכובד ראש כיצד להפעיל לחץ, ולהביא לגיוסו של מועמד מסוים לתפקיד בכיר במשמר האזרחי (ישיבת ראשי אגפים 12/75).

עיון במסמכים מעלה שיטות ואמצעים מגוונים לעידוד גיוס מועמדים מקרב אוכלוסיות היעד, ודי אם נמנה אחדים מהם:

- הפצת עלוני תעמולה בקרב משוחררי צה"ל (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/74; פרוטוקול ישיבת סגל המטה 14/74).
- ביקור קציני משטרה בדרגות מפקח - סגן ניצב ביחידות שדה קטנות בצה"ל, ותיאור עבודת המשטרה בפני החיילים (מתוך "מהמתרחש בעולם המשטרה" מספר 252, מרץ 1974).
- גיוס ניסיוני ליחידות סיור בלבוש אזרחי (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 14/74).
- הצעת תנאי שכר מיוחדים וחוזים מיוחדים (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 17/74; פרוטוקול ישיבת סגל המטה 6/75).
- גיוס ישיר לקורס קצינים (פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 6/75).
- התרת השימוש בתארים צבאיים, לשם עידוד אנשי צבא לשעבר והענקת דרגה צבאית מקבילה (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 19/74; פרוטוקול ישיבת סגל המטה 20/74; פרוטוקול ישיבת סגל הפקוד 6/75).
- היכרות אישית עם איש משטרה הנמצא בשירות (שבנק, 1975).
- איתור על פי כישורים מיוחדים, שכנוע וגיוס, כפי שנעשה עם יעקב קדמי (5) שגויס

לתפקיד ראש אגף החקירות, והוצג בפני סגל הפיקוד באפריל 1975 (ישיבת ראשי אגפים 12/75)

מעורבות המפכ"ל וסגל הפיקוד בביצוע התכנית בשנותיה הראשונות הייתה גבוהה. ניתן לראות זאת באמצעות הנושאים שנדונו בישיבות סגל הפיקוד וסגל המטה, ומהאופן שההחלטות שהתקבלו התגבשו לכדי נהלים ופקודות קבע. המעורבות האישית הייתה מעבר לקבלת דיווחים, בעיקר באשר לאוכלוסיות יעד ייחודיות או בעייתיות. מעורבותו האישית של המפכ"ל באה לידי ביטוי גם בטיפול בבעיות אישיות. בספטמבר 1975 התלונן אחד הניצבים, בעצמו מגויס, כי הגיעו לאוזניו דברי 'לשון הרע' בהקשר אישי אליו, בכל הקשור להתנהגותו במסגרת השירות. לטענתו, יתכן שהדבר נובע מדברי להג של נהגים, אך יתכן שהדברים מודלפים מדרגים אחרים, רמז אולי למי מחברי סגל הפיקוד. המפכ"ל השיב באריכות ועיקרי תשובתו היו, שעם ההחלטה על הגיוס הרב שכבתי, נפרצה גדר ההסתגרות המשפחתית, אולם, יש לשמור על חזית אחידה של דרג הפיקוד (ישיבת ראשי אגפים 11/75).

מנובמבר 1974 ניתן להבחין בהאצלה מסוימת של מעורבות המפכ"ל בגיוס אוכלוסיות היעד. המפכ"ל הורה לסגל הפיקוד ליידע את מחלקת כוח האדם בכל מקרה של משא ומתן עם מגויס (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 19/74). המעורבות הואצלה באופן כללי לראש מינהל כוח אדם ולראש אגף החקירות, בעניין מועמדים בכירים בתחום החקירות (פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/75). המעורבות מוסדה, בסופו של דבר, בנוהל שהתפרסם בהודעת כ"א 88/79 שפירטה את הקריטריונים לקביעת דרגת גיוס. המיסוד הסופי הינו פקודת הקבע 07.05.12, המסדירה את גיוסם של קצינים למשטרת-ישראל, את הכשרתם ואת קידומם, הנוהגת עד היום.

לסיכום ניתן לומר, כי על אף שהמשטרה נמצאה בלתי ערוכה ומאורגנת לקליטת הגיוס הרב-שכבתי, ועל אף התקלות הרבות, היא התגברה, בסופו של דבר, על המכשולים הרבים, ביניהם מכשולים פסיכולוגיים, מכשולים ארגוניים ומכשולים אחרים, התעשתה במהירות, והגיבה להתפתחויות המואצות באופן בריא, ענייני ובתושייה רבה במקום שנדרש, ואף פתרה את מרבית הבעיות תוך כדי העשייה.

סיכום ומסקנות

במדעי הרוח, ובעיקר בהיסטוריה, קיימת שאלה נצחית בקשר למנהיגים ולדמויות מפתח – האם הם משפיעים על תקופתם או התקופה משפיעה עליהם ומעצבת אותם?

בתולדותיה של משטרת-ישראל נדמה, שהתשובה היא חד-משמעית. איש אינו יכול להטיל ספק בכך, שהמפכ"ל החמישי, שאול רוזוליו, השאיר את חותמו, ושינה את פניה של משטרת-ישראל ללא היכר. מאחר שמטרות הארגון, קרי, מטרות המשטרה, קבועות ומוכרות, ואין לקברניט אפשרות לשנותן, עליו לשאוף להשיגן ביעילות המירבית. נראה, שרוזוליו זיהה את גורמי הפער, שבין השגתן היעילה של המטרות החרותות בחוק לבין המציאות הקיימת.

רוזוליו פעל אינטואיטיבית. הוא לא השכיל להפעיל את מטהו בדיונים ובניתוחים של יתרונות וחסרונות, השלכות לטווח ארוך ולטווח קצר ובעבודת מטה מייגעת. נראה, שהוא הבין את המשמעות ההיסטורית של תכניתו, פעל בסגנון אוטוקרטי, ונטל את מלוא האחריות, לתהילה או לכישלון, על כתפיו. בראייה רטרוספקטיבית, הערכת המצב שלו, שבבסיסה הקונספציה להפוך את המשטרה לארגון מקצועי ומרכזי בחברה הישראלית, התגלתה כנכונה ביותר, והיא בחזקת נבואה שהתגשמה. האמצעי שדרכו ביקש להשפיע ולהשיג את המטרה היה איכות כוח האדם והשבחתו.

בחירת אוכלוסיות היעד הייתה טבעית ופרגמטית. נראה, שהפנייה אל משוחררי צה"ל ואל קציני צבא הייתה נכונה, והוכיחה את עצמה. מקורות נוספים לאוכלוסיות יעד צוינו על-ידי המפכ"ל, (כגון משרדי ממשלה), אולם בולטת בהיעדרה הפנייה לאוניברסיטאות. איננו רואים ניסיון לפנות לבוגרי מקצועות כמו קרימינולוגיה, סוציולוגיה, עבודה סוציאלית וכדומה.

במהלך ביצוע התכנית ניתן לזהות מספר תקלות:

- לא הייתה היערכות להתחלת הביצוע, לא בנהלים, לא בהגדרת תפקידים ולא במישור הלוגיסטי. במהלך הביצוע נוצרו עיוותים, ולמעשה, דרגתו של כל מועמד נקבעה על-פי כושר המיקוח שלו, לפחות בראשית התהליך.
- לא נקבעו קריטריונים אחידים וברורים, ולא הוגדרו קונקרטיים התפקידים, שאותם יש לאייש ומהם הכישורים הדרושים למילויים.
- ההתפתחות וההתרחבות המואצות אילצו את המשטרה לרוץ אחרי האירועים,

ולחפש מענה למצבים החדשים שנוצרו, במקום לנתח את הצרכים, להגדיר את היעדים וליזום את העשייה הנדרשת.

- הגורם הפסיכולוגי-קולקטיבי של צמרת המשטרה השפיע על המהלכים באופן לא מבוטל. קציני המשטרה בעלי דימוי עצמי נמוך מצאו את עצמם קולטים מגויסים חדשים - קציני צבא בכירים, עורכי-דין, רואי-חשבון ובעלי מקצוע יוקרתיים אחרים. ההתרשמות מהדמויות האטרקטיביות ומהמועמדים בעלי האיכויות הייתה רבה, והשפיעה על קבלת ההחלטות של מפקדים רבים.

המעורבות העמוקה של המפכ"ל ושל צמרת המשטרה הייתה משמעותית. הדיווחים לפיקוד הבכיר ביותר על גיוסים בודדים, שימשו מנגנון בקרה והערכה לביצוע התכנית ולתיקון סטיות ועיוותים. איתור נקודת ההשפעה של התכנית על המערכת היא סוגייה סבוכה. מגמת המדיניות הייתה השבחה, העלאת רמה ויצירת סטנדרטים גבוהים, כדי לעמוד בהתמודדות עם המערכות המשיקות ועם אתגרים חיצוניים, ההולכים ונעשים קשים להשגה יותר ויותר. המפתח ליישום המגמות הללו הוא תדמיתו של הארגון בעיני הציבור בכלל, ובעיני המערכות האחרות בפרט, לצד הדימוי העצמי הקולקטיבי של המשרתים בו. קשה לאתר את הנקודה המדויקת, שבה חלו השינויים בתדמית ובדימוי האישי, אך ברור, שהדבר נעשה בתהליך רצוף עליות וירידות, עד שהפך למציאות. כראיה לכך יכולים לשמש המפכ"לים רפי פלד, יעקב טרנר, אסף חפץ והמפכ"ל הנוכחי, יהודה וילק וכן סגל הפיקוד הבכיר, המורכב רובו ככולו ממגויסי הגר"ש של שנות ה-70. באשר לעתיד, אולי לא ירחק היום, שבו רף הכניסה למשטרה יהיו השכלה אקדמית לפחות, כפי שהדבר נהוג במשטרות מערביות אחדות, ודימוי המשטרה בעיני הציבור ובעיני עצמה יהא בהתאם, ו"השוטר אזולאי" ישאר רק סרט...

הערות

- (1) הדו"ח הופק על-פי השאלות הבאות:
 כל קציני משטרת-ישראל מדרגת פקד עד דרגת רב-ניצב, ששירתו במשטרה ביום 31.3.1973, כולל קצינים מלפני קום המדינה.
 מחשב המשטרה פלט התפלגות שנות לימוד של 541 קצינים בלבד, כאשר על-פי הדו"ח השנתי 1973, שירתו באותה שנה 1090 קצינים. זו איננה הבעיה היחידה. בפלט מופיעים 498 קצינים בדרגת פקד, שמתוכם 324 הינם בעלי השכלה של 12 שנות לימוד, כשעל-פי הדו"ח היו רק 250 קצינים בדרגת פקד בלבד. לדברי אנשי המחשב, השכלה תיכונית חלקית וקורסים שונים בדרגת פקד הוכרו כ-12 שנות לימוד, וזיכו בשכר הגבוה ביותר, ולכן קצינים רבים הושמו בתקן הזה משיקולי שכר. באשר לקצינים שאינם מופיעה בפלט, אנשי המחשב מסבירים, כי תיקי כוח האדם של המשרתים, הכוללים את נתוני שנות הלימוד, הוסבו למחשב בראשית שנות ה-80. למחשב הוזנו נתונים מוכחים בלבד כגון הצגת תעודות. כאמור בפרק "רקע היסטורי", מגויסים רבים בשנים 1948-1949 וגם של בשנות ה-50, בעיקר מקרב העולים, לא יכלו להציג תעודות ולכן פרטי השכלתם לא הוזנו למחשב.
- (2) המונח "משטרה דו-תכליתית" הוטבע על-ידי פיקוד המשטרה, והוא מתאר את המצב החדש שבפניו ניצבת משטרת-ישראל. בדו"ח השנתי 1974, עמ' 7, המונח כבר רשמי, ממוסד, מוכר ומבטא היטב את התארגנותה של המשטרה אחרי החלטת הממשלה.
- (3) לתכנית הגר"ש היו מתנגדים רבים לאורך כל שלביה וצורותיה בקרב השוטרים והקצינים הוותיקים. עיקר הוויכוח התנהל מעל דפי עיתון המשטרה דאז, "מהמתרחש בעולם המשטרה".
- (4) מתוך קביעה מקדמית, שביצוע תכנית הגר"ש ייבחן בתקופת השיא - לאחר החלטת הממשלה להטיל את האחריות על בטחון הפנים על המשטרה - נסרקו כל הפרוטוקולים של ישיבות סגל הפיקוד, סגל המטה וראשי האגפים, כל ניירות המטה של אגף כוח אדם (מחלקת כוח אדם תחילה ומינהל מאוחר יותר), בשנים 1975-1974, ומתוכם נאספו המסמכים ששימשו בסיס לניתוח.

(5) יעקב קדמי, כיום שופט עליון, שימש אז פרקליט מחוז תל-אביב. בריאיון עמו מספר רוזוליו כיצד החליט לגייסו. לדבריו, יצר פרמטרים של הכישורים של האיש שצריך להיות בתפקיד, התייעץ עם עוזריו לפי השיטה, שבה הניחו, כי צריך להקים משטרה בארץ דמונית, ואז נבדקו הכישורים הנדרשים של ראש אגף החקירות באותה משטרה. כך קבע את הכישורים, ולפי זה מצא את האדם.

ביבליוגרפיה

איתן א. (17.3.74), השתלמות בתפקידי משטרה - אנשי מטא"ר, משטרת-ישראל, המטה הארצי/אגף המנהלה, הודעות מדור שירותי המטה, ת"א/יפו, ללא סימוכין.

אלירם י. (עורך) (1988), "הדו"ח השנתי 1948", מקורות נבחרים בהתפתחות מ"י בשנים 1948-58 - חומר רקע לנבחן במורשת משטרת ישראל, משטרת-ישראל, אכ"א/היסטוריה, ירושלים, עמ' 1 - 28.

אלירם י. (עורך) (1988), "הדו"ח השנתי תש"ט-תש"י", מקורות נבחרים בהתפתחות מ"י בשנים 1948-58 - חומר רקע לנבחן במורשת משטרת-ישראל, משטרת-ישראל, אכ"א/היסטוריה, ירושלים, עמ' 29 - 55.

אלירם י. (עורך) (1988), התפתחות השיטור העברי ומשטרת-ישראל, משטרת-ישראל, אכ"א/היסטוריה, ירושלים.

אלירם י. (עורך) (1988), "1913 - 1958 - התמחות והתמקצעות", התפתחות השיטור העברי ומשטרת-ישראל, משטרת-ישראל, אכ"א/היסטוריה, ירושלים, עמ' 83 - 85.

בטחון פנים - חוברת יסוד (1981), משטרת-ישראל, אגף כח אדם, המכללה לקציני משטרה, נעורים.

בליימן פ. (28.10.74), הקידום במשטרת-ישראל תזכיר מטה, מטא"ר/מכ"א, ירושלים,

סימוכין רא / 01 - 111167.

דו"ח שנתי של משטרת-ישראל, דו"ח העשור - (1957-1958), משטרת-ישראל, המטה הארצי, ירושלים.

דו"ח שנתי של משטרת-ישראל - (1972-1973), משטרת-ישראל, המטה הארצי, ירושלים.

דו"ח שנתי של משטרת-ישראל - (1974-1975), משטרת-ישראל, המטה הארצי, ירושלים.

דין וחשבון 25 של נציבות שירות המדינה - (1974-1975), משטרת-ישראל, המטה הארצי, ירושלים.

האנציקלופדיה העברית כרך שישי (תשי"ז), החברה להוצאת אנציקלופדיות.

וייס, א. (1989), פרויקט בקורס פיקוד ומטה מחזור ל"ה, משטרת-ישראל, המכללה לקצינים בכירים, נעורים.

- ישיבת ראשי אנפים 6/75 (13.7.75), משטרת-ישראל, ללא סימוכין.
- ישיבת ראשי אנפים 10/75 (30.8.75), משטרת-ישראל, ללא סימוכין.
- ישיבת ראשי אנפים 11/75 (21.9.75), משטרת-ישראל, ללא סימוכין.
- ישיבת ראשי אנפים 12/75 (28.9.75), משטרת-ישראל, ללא סימוכין.
- "מהמתרחש בעולם המשטרה" (מרץ 1974), משטרת-ישראל, פרסום אגף הארגון, מחלקת ההדרכה, המטה הארצי, ירושלים, מס' 252, עמ' 1.
- משא"ז/מטא"ר. המשמר האזרחי - מקראה (1989), משטרת-ישראל, המכללה לקצינים בכירים, נעורים.
- "עשר שנים" (דבר המערכת). רבעון משטרת-ישראל (אפריל 1958), מספר 7-8, אגף הארגון, מח' ההדרכה, עמ' 129 - 130.
- עמית מ. (12.11.75), קצין אימון גופני ראשי במה"ד, משטרת-ישראל, המטה הארצי/אגף המבצעים מחלקת הדרכה, סימוכין הס' / 01 - 109322.
- פקודת הקבע (פה"ק) 07.05.12, משטרת-ישראל.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/74 (5.4.74-3.4.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 49949.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 14/74 (23.7.74-17.7.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0102 - 72219.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 16/74 (8.9.74-4.9.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 95061.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 17/74 (12.10.74-9.10.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 107607.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 18/74 (27.10.74-23.10.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 107616.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 19/74 (8.11.74-6.11.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 117673.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 20/74 (6.12.74-4.12.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 117686.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 6/75 (8.6.75-4.6.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 4400.
- פרוטוקול ישיבת סגל המטה 7/75 (22.6.75-18.6.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 56861.

- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 12/74 (2.9.74-28.8.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 95059.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 13/74 (21.10.74-16.10.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 107614.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 15/74 (15.11.74-13.11.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 117677.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 16/74 (21.11.74-17.11.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 117679.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 18/74 (29.12.74-25.12.74), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 131160.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 3/75 (3.2.75-29.1.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 4327.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 4/75 (4.3.75-2.3.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 4355.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 5/75 (6.4.75-3.4.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 4374.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 6/75 (25.4.75-23.4.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 4382.
- פרוטוקול ישיבת סגל הפיקוד 14/75 (22.9.75-17.9.75), משטרת-ישראל, המטה הארצי לשכת המפקח הכללי, ירושלים, סימוכין רא / 0202 - 91842.
- רוזנפלד י. (25.10.79), קריטריונים לקביעת דרגת גיוס - הודעה מס' 88/79, משטרת-ישראל, הודעות מינהל כח אדם.
- שבנק א. (14.7.75), קידום קצינים, משטרת-ישראל, מטא"ר/מנכ"א, ללא סימוכין.
- שבנק א. (20.4.75), קליטת אנשים מחוץ למשטרה, משטרת-ישראל, מטא"ר/מכ"א, סימוכין רא / 01 - 504.
- ששון מ. (עורך) (1988), השוטר העברי מתקופת התנ"ך עד הקמת משטרת-ישראל, משטרת-ישראל, אכ"א/היסטוריה, ירושלים.
- ששון מ. (עורך) (1988), "המשטרה הרגילה והשוטרים היהודים", השוטר העברי מתקופת התנ"ך עד הקמת משטרת-ישראל, משטרת-ישראל, אכ"א/היסטוריה, ירושלים, עמ' 122 - 180.

משטרה ושיטור בנגב לפני קום המדינה

אבני יוסף*

* תת-נ"ב (אמ"א), מוסמך להיטסוריה מאונ' בן-גוריון בנגב
(התקבלה במערכת ביוני 1999, אושר לזכוס ביולי 1999)

המאמר מתעד את התפתחות השיטור בנגב בתקופה שלפני קום המדינה, כולל ההיבט היהודי שלו. תיעוד זה נערך בעזרת ראיונות עם אישים ועם ושוטרים שפעלו בנגב ובעזרת חומר ארכיוני, ספרים ועיתונים מהתקופה. המאמר מציג הבדלים מהותיים במבנה כוחות המשטרה בנגב ובתפעולם בשתי התקופות – העותומנית והמנדטורית. הבדלים אלה באו לידי ביטוי בארבעה היבטים עיקריים הקשורים זה לזה: תכלית קיומה של המשטרה בשתי שיטות הממשל, ההרכב האנושי והפיקודי של המשטרה בשתי התקופות, פריסת תחנות וטכניקות שיטור. משטרת-ישראל הצעירה בנגב ינקה רבות מן המשטרה המנדטורית, אך לא התנתקה מן התפיסה הטורקית, מבחינת הפריסה והפעילות המרוכזת בשטחים פתוחים. שורשי הבעיות, שעמן התמודדה משטרת-ישראל בנגב עם קום המדינה, היו קיימים גם בתקופה העותומנית וגם בתקופה הבריטית. אימוץ התפיסות של משטרות אלה, הנציח את הבעיות הללו שנים רבות לאחר מכן.

מילות מפתח: משטרה, תקופה עותומנית, מנדט בריטי, נגב, באר-שבע.

מבוא

מטרתו העיקרית של מאמר זה היא לתעד את התפתחות השיטור בנגב בתקופה שלפני קום המדינה, כולל ההיבט היהודי שלו. תיעוד זה נערך בעזרת ראיונות עם אישים ועם ושוטרים שפעלו בנגב, בעזרת חומר ארכיוני, ספרים ועיתונים מהתקופה. בנוסף, מאפשר תיעוד זה לבחון את המורשת שהותירו אחריהם השלטון העותומני והשלטון הבריטי בנגב, ואת השפעותיהם על המבנה של משטרת-ישראל היום ועל דרכי עבודתה.

ההתמקדות באזור הנגב מעניינת במיוחד בשל היותו אזור שונה בתכלית מיתר אזורי הארץ – אזור ספר שומם, מאוכלס בדלילות בנוודים, שהכתיב לשליט דרכי שיטור שונות מאלה שבאזורים המאוכלסים בצפיפות.

מורשת התקופה העות'ומנית

ההיסטוריה של הנגב מאופיינת בשינויים קיצוניים שהתרחשו בו במישור ההתיישבותי, ובקיום החוק והסדר במרחביו. בכל תולדותיו, עם היחלשות השלטון המרכזי, נטה הנגב לחזור למצב של שממה, הפקר והתפוררות יישובית, כלכלית, חקלאית ובטחונית. התיישבות בנגב הייתה תלויה, בכל התקופות, בשלטון מרכזי חזק, שלו אינטרס מוגדר בהחייאתו. השלטון נהג להקים מספר נקודות ישוב עירוניות מרכזיות, אשר נתנו ביטוי מוחשי לנחישותו להיאחז במדבר (אהרונ', 1976). נקודות אלה היוו מרכזים מנהליים לצורך גביית מסים, למסחר, לפעילות דתית ותרבותית ולאספקת שירותים לאנשי הסביבה ולשיירות שנועו במרחביו. מרכזים אלה העלו את המודעות ואת השייכות לשלטון, במישור האסטרטגי, במישור הבטחוני ובמישור הסדר הציבורי.

עד סוף המאה ה' - 19, התושבים היחידים בנגב היו הבדואים, שחיו במסגרות שבטיות וגמנו עם חמישה מטות: תראבין, תיהא, עזאזמה, ג'ראר-חאש וחנאג'רה. כל מטה הורכב משבטים. בסך הכול היו ידועים בנגב 77 שבטים המוכרים ע"י הממשל (קרק, 1973).

בתקופה העות'ומנית, עד שלהי המאה ה' - 19, הוזנח הנגב. לא הייתה בו כל נוכחות שלטונית, ולא היה קיים בו כל ישוב קבע, למרות שהוא היווה כשני שלישים ממחוז ירושלים. בהעדר שלטון, נוצר מצב של הפקר, כשהבדואים חיים "מעל לחוק המדינה" ("אלבדיה פוק אלקאנון"), נודדים ולוחמים כרצונם, ומגבלתם היחידה הייתה חרב היריב. השבטים לחמו ביניהם כדי לזכות בביזה, במים, בקרקע או בשדות מרעה. השבטים ערכו התקפות שוד, גבו מס מהעוברים בתחומם, ואף פשטו צפונה והיוו איום על תושבי הר חברון ועזה. היחסים הבין-שבטיים בנגב אופיינו באיבה ובמלחמה, ברדיפות לשם נקמת דם, בחמס ובהסגות גבול (אל עארף, 1937). התורכים העלימו עין מהתפרעויות הבדואים בנגב, או ניסו להחליש את כוחם בהסתת השיח'ים זה בזה.

בתחילת המאה ה' - 20, עשה השלטון הטורקי את הצעדים הראשונים בהשלטת החוק והסדר בנגב, תחילה על ידי החייאת באר-שבע וישובה. לאחר "מלחמת קרים" ופתיחת תעלת סואץ, גברו העניין והאינטרס של התורכים בנגב. לכן, החלו בפעילות לבלימת

הבדואים, ע"י הקמת מצודות על קו המדבר וחזקון וכן ע"י ניסיונות ליישב את הבדואים ביישובי קבע בנגב המערבי. הדבר לא צלח, וגרם לתסיסה ולמאבק בשלטון הטורקי. מדיניות זו העמיקה את עוינותם של הבדואים לשלטון, והפרות הסדר והחוק גברו.

שליטת הטורקים בנגב, כפי שהיא באה לידי ביטוי מסיפורי זקני הבדואים, הייתה מזיגה של סיורים ומשלחות עונשין. בנוסף למלקות ולעונשים הגופניים, נהגו הטורקים להגיע בכוח גדול לאזור הבעייתי ולהתנחל בו. הם הקימו אוהלים, לקחו מים ומזון להם ולסוסייהם והשאירו אחריהם עוני וחורבן. הדברים הגיעו לידי כך, שלא פעם היו ראשי השבטים מזרזים להסגיר את המבוקשים או לספק את רצונו של השלטון, ובלבד שלא תצא משלחת לאזורם (בר צבי, 1973).

בעקבות מלחמות עקובות מדם בין שבט העזזמה לתראבין על הבעלות על קרקעות סביב באר-שבע, יצאה בשנת 1890 משלחת עונשין של הצבא העותומני לנגב בפיקודו של רסתום פחה. הצבא עצר שיח'ים רבים, ושלח אותם למעצר בירושלים למשך שנים. כמו כן נהגו בבדואים ביד קשה. רק אז שככה הסערה. בשנת 1894 הקים הקאיימקאם (המושל) של נפת עזה, רוסתום פחה, תחנת משטרה בלב האזור השבטי בנגב, ב"אל גהר"-היא "קלעת פטיש" שבנחל פטיש ליד אופקים, על הדרך הראשית בין באר-שבע לעזה. זו התחנה הראשונה שהוקמה מחוץ לעיר הנפה עזה. בתחנה ישב איש משטרה שחור עור, שדרגתו "שאוויש" (סמל), שמו היה מרג'אן אגא. הוא היה אלים במיוחד והפיל את מוראו על הבדואים. זה היה האדם השחור הראשון בנגב, שהבדואים "הגזעיים" קראו לו "אדון" (אל עארף, 1937; בר צבי, 1973).

הגישה החדשה של השלטון העותומני הובילה ליסודה של באר-שבע ולקביעתה כמרכז מנהלי ב-1900. נפת באר-שבע נקבעה כנפה החמישית במותצ'רפליק (מחוז) ירושלים, במעמד דומה לנפות יפו, חברון, ירושלים ועזה.

יסודה של באר-שבע זכה לשיתוף פעולה מצד כל שבטי הבדואים וגם מצד השבטים הניצים, אלעזזמה ותראבין. שיח' חסן אלמלטעה, שהחזיק בשטחים בבאר-שבע, נידב באר ואדמה עבור הקאיימקם (מנהל נפה) הראשון, איסמעיל כמאל ביי. כעבור זמן קצר, נבנתה הסראיה (ארמון) מכספי הבדואים, ששימשה מבנה למושל נפת באר-שבע (אל עארף, 1937; בדואים מספרים על באר-שבע, ללא תאריך). מיקום הסראיה איפשר שליטה על הדרכים הראשיות, שליטה על הבארות ועל מרכז המסחר בעיר.

עם הקמת באר-שבע גבר הביטחון באזור הסכסוכים. תחת פיקודו של ה"קאימקם" עמדה פלוגת שוטרים ופלוגת ז'נדרמים, שבראשם עמד קצין אלבני בשם זוביד אפנדי. בראש המשטרה עמד "שאויש" (סמל, יכול להיות שהיה קצין), מוסטפא זין אללה אל ארנאוט, שכונה "אבו דרוויש", הוא שירת בתפקיד זה בהצלחה עד סוף השלטון העות'ומני בנגב (אל עארף, 1937). ראש המשטרה הכניס את מורא השלטון התורכי ללב הבדואים. פתגם בדואי מהימים ההם אומר: "אללה המושל ממעל והשאויש על האדמה מתחת" (בר צבי, 1973, עמוד 26).

עם הקמת העיר באר-שבע, הצליחו השלטונות למשוך אליה מתיישבים מוסלמים מעזה, מחברון, ממג'דל, מירושלים וממקומות נוספים. מספרם של הבדואים שהתיישבו בעיר הייה נמוך ביותר. חלק מהשיחים הקימו בתים בעיר אך לא תמיד התגוררו בהם. בין המתיישבים הראשונים בעיר היו יהודים, שגם הם הגיעו לצורכי מסחר ופרנסה. באר-שבע מנתה ב-1902 כשלוש-מאות נפש ובשנת 1911 - למעלה משמונה מאות נפש (אל עארף, 1937). במפקד האוכלוסין של שנת 1922 מנתה אוכלוסיית באר-שבע 2356 נפש (אטינגטון, 1979).

באר-שבע הייתה בעיני המבקרים בה עיירה מוזנחת, קטנה ועלובה. בשוק הבדואי שבה, שפעל מדי יום רביעי בשבוע, הייתה פעילות מסחרית, שכללה מכירת סחורה מוברחת וחשיש, מצרך שהיה נפוץ באותה עת בקרב הבדואים (לנטשנר, ללא תאריך). בבאר-שבע שלטו הטורקים ביד רמה, תוך מתן אוטונומיה מנהלית ושיפוטית לבדואים ולתושבי האזור, כל עוד לא הפרו את הסדר ושילמו את מסיהם.

הממשל העות'ומני התייחס באיבה לשוב הארץ על-ידי יהודים, מחשש להתפשטות הציונות. לא הותרה התיישבות יהודית בארץ בכלל ובנגב בפרט, אך בשל מצבו הרעוע של השלטון וחוסר הסדר, ניתן היה להתיישב באופן קבע באמצעות השוחד (קרק, 1973). ההתיישבות היהודית בנגב החלה עם יסודה של באר-שבע ב-1900, אליה הגיעו יהודים מעזה ומחברון, כדי לסחור עם הבדואים. כמו כן החלה התיישבות של יהודים בעיר. הם עסקו במסחר, והקימו את טחנת הקמח בעיר על השטח הראשון והיחיד שהיה בבעלות יהודית בנגב (גל פאר, 1985). בשנת 1912 מנו היהודים בבאר-שבע עשר נפשות. בתקופת מלחמת-העולם הראשונה הציפו את העיר מאות יהודים במסגרת גדודי העבודה הטורקים. הם עסקו בסלילת מסילת הברזל, בהקמת גשר מעל נחל באר-שבע, בכריית בארות ובהקמת חווה חקלאית וסלילת כבישים.

בנגב לא היה מערך של שמירה או אבטחה יהודי. בטחון היהודים בבאר-שבע ובנגב היה תלוי באופן מוחלט בחסדי השלטון הטורקי. זאת, בניגוד למצב במקומות אחרים בארץ ישראל, שבהם הוקם ע"י הישוב העברי ארגון "השומר", ויהודים מונו, בין היתר, לגפירים (שוטרי כפר), לבכג'ים (שומרי שדות), לקרוגים (שומרי יערות) ולתפקידים אחרים ע"י המוכתרים וע"י המושלים, כדי לשמור על הסדר ועל הביטחון באזורים המיושבים (אלירם, תשנ"א).

תום מלחמת העולם הראשונה סימן גם את סוף ההתיישבות היהודית בנגב בתקופה העותומנית. בהפצצה בריטית על תחנת הרכבת בבאר-שבע בדצמבר 1916, נהרגו 16 עובדים יהודים (גל פאר, 1985). לקראת סוף המלחמה פונו כל היהודים מבאר-שבע על ידי השלטון הטורקי, במסגרת נסיגתו מן הנגב, בעקבות הפלישה הבריטית. זו הייתה תמונת המצב שירש השלטון הבריטי, בהגיעו לנגב.

התקופה המנדטורית

בשנת 1917 נכבשה הארץ על-ידי הבריטים, והונהג בה משטר צבאי. בשנת 1920 הסתיים המשטר הצבאי הבריטי בארץ-ישראל, והוקם שלטון אזרחי. בשנת 1921 הובא כוח משטרה לנגב, שמנה כ-140 שוטרים רובם בדואים, מהם 72 רוכבי גמלים, 24 פרשים ו-18 רגלים (ביגר, 1985; אל עארף, 1937). השוטרים איישו את נקודות המשטרה וסיירו במרחבי הנגב, ששטחו נאמר בכאחד עשר מיליון דונם (אלעארף, 1937).

עם מתן המנדט על ארץ-ישראל לבריטניה, חולקה הארץ למחוזות ולנפות. בשנת 1922 היו קיימים 4 מחוזות:

מחוז חיפה (מרכזו בחיפה), מחוז השומרון (מושביו בשכם), מחוז ירושלים (מרכזו בירושלים) ומחוז הדרום (מרכזו בעזה). באר-שבע והנגב היו במעמד של נפות, הכפופות למחוז הדרום.

עם השנים, חלו שינויים ארגוניים ומבניים במשטרת המנדט, שהשפיעו על נפת באר-שבע. נפה זו הייתה כפופה בתחילה למחוז יפו, ומשנות השלושים, עם ריבוי האוכלוסייה במרכז הארץ, הוכפפה למפקדת המחוז בעזה. במפקד של שנת 1931 היו שלושה מחוזות: מחוז הצפון, מחוז ירושלים ומחוז הדרום, שמרכזו ביפו ולו

ארבע נפות: נפת יפו, נפת רמלה, נפת באר-שבע ונפת עזה (ואלך, 1972; אל עארף, 1937). יפו הייתה מפקדת המחוז של הדרום משנת 1925.

בשנת 1937 היו שבעה מחוזות: מחוז צפת, מחוז נצרת, מחוז חיפה, מחוז שכם, מחוז ירושלים, מחוז יפו ומחוז עזה.

מטה מחוז עזה שכן בעזה וכלל שתי נפות: עזה ובאר-שבע. כל נפה הייתה מחולקת לתחנות ולנקודות משטרה (אלירם, תשנ"א). צמרת הפיקוד המנהלי והמשטרה במחוזות ובנפות וכל הפקידות והקצונה הבכירה היו בריטים, העוזרים היו ערבים ויהודים. מעמדם של הקצינים היהודים והערבים היה נחות מזה של הקצינים הבריטים. גבולות נפת באר-שבע המנדטורית היו: במערב-מצרים, בדרום-אום רשרש (אילת), במזרח עבר הירדן, לאורך בקעת הערבה עד דרום ים המלח. בצפון-ממג'דל במערב, לאורך ציר פלוגות והר חברון עד ים המלח. הגבול הצפוני של הנגב לא היה קבוע, והוא השתנה בהתאם להתפתחויות מדיניות, בטחוניות, אקלימיות, חברתיות ובין שבטיות (הנגבי, 1988-89).

על נפת באר-שבע פיקדו קצינים בריטים בדרגת מייג'ור (רב-סרן). במחצית הראשונה של שנות העשרים פיקדו על נפת באר-שבע מייג'ור בולר ואחריו מייג'ור ריינר (אדן, 1984). בבאר-שבע היו מפקדת הנפה ותחנת המשטרה הראשית, ובה מערך סיור, מערך חקירות ומערך מודיעין, מרכז קשר ומנהלה.

יחידות המשטרה המסונפות לבאר-שבע היו ברמה של נקודות משטרה. הן עסקו בסיורים רכובים בנגב, ובמתן טיפול ראשוני בבעיות המתעוררות. מקרי פשע הדורשים המשך טיפול הועברו למערך החקירות ולמערך המודיעין בבאר-שבע, ולעתים הסתייעו במטה שבעזה (בנדל, ללא תאריך). התחנות והנקודות נעזרו בגששים הבדואים, שסייעו רבות בהליכה אחר עקבות ובפענוח פשעים.

מלחמת העולם השנייה הדגישה את חשיבותו האסטרטגית של הנגב. למרות שהיה בשולי הפעילות הבריטית, דאגו הבריטים לעגן את שליטתם על מרחבי הנגב, בהציבם תחנות ונקודות משטרה בנקודות אסטרטגיות שולטות ובסמוך לריכוזי אוכלוסין בו.

הפריסה המשטרית בנגב

עארף אל עארף (1937), שהיה קצין המחוז בנגב, בשלהי שנות העשרים ובשנות השלושים, מזכיר בספרו תשע תחנות ונקודות משטרה שהיו פרוסות בנגב : באר-שבע, עסלוג' (רביבים), עוג'ה (ניצנה), כורנוב (דימונה), אל זוירה (ראש זוהר), אלגמאר (באר מנוחה), אלעימארה (מגן), ג'מאמה (רוחמה), אום רשרש (אילת). מולדבסקי בספרו "על הסוס" (תשמ"ז), מזכיר שתי נקודות משטרה נוספות שהיו בשנים 1926-1928, האחת בוואדי אל ביהא, סמוך לרוחמה על כביש באר-שבע-עזה (סמוך לנתיבות), והשנייה בחלסה (חלוצה). בנקודות אלה גרו השוטרים באוהלים ובתנאים קשים ביותר. בשנת 1934 הוקמה תחנת משטרה בסדום, שבדרום ים-המלח, עם העברת מפעל האשלג מצפון ים-המלח. התחנה הייתה תחת פיקוד נפת באר-שבע (קורן, 1989). הוצבו בה ארבעה שוטרים ערבים, לעתים הובאו גם שוטרים יהודים לאייש את הנקודה. התחנה הייתה מבוקרת ע"י שוטרים מראס זוירה. בשנות ה-40, עקב ריבוי פיגועים בדרום ים-המלח, הוקמה נקודת משטרה זמנית בעין בידה, בין סדום לראס זוירה.

הבריטים סללו דרכים חדשות בנגב הצפוני, כדי לבסס את שליטתם באזור, ורצו לשפר את הקשר התחבורתי עם מרכז הארץ ועם עזה. כמו כן, סללו דרך חדשה, דרך עפר, לאורך כביש הערבה, עד "אום רשרש". לאורך כביש הערבה הוצבו נקודות משטרה נוספות, בעין חוצוב (חציבה) ובעין רדיאן (יוטבתה) (ביגר, 1985). נקודות משטרה הוקמו גם בוואדי ג'מאר בערבה (ליד צופר) (גל פאר, 1979). כמו כן מוזכרת נקודת משטרה בערבה, "אל לויבה", ליד פארן. בנגב הצפוני מוזכרת "ראס וירה" (דנין, ללא תאריך), כעשרה ק"מ מבאר-שבע, סמוך לאשל הנשיא. נקודות אלה היו זמניות, ומוכרות פחות מן הנקודות הקבועות. תחנה נוספת בנגב הצפוני הוקמה מול שבט אלהוזייל, "ביר זבלה", בכניסה לשוב רהט של היום. שרידי המבנה הקשיח קיימים עד היום. נקודת המשטרה בג'מאמה (רוחמה) פונתה לאחר פרעות 1929 שבהם נהרסה רוחמה ותושביה פונו.

בסך הכול ניתנות לאיתור 19 תחנות ונקודות משטרה בנפת באר-שבע בתקופה המנדטורית. התחנות התמקדו על הדרך המובילה לדרום מערב: מבאר-שבע-עסלוג'-עוג'ה אלחפיר ומשם לרפיח ולמצרים. דרך שנייה היא זו המובילה מבאר-שבע לעזה. דרך שלישית - מבאר-שבע - כורנוב, עין חוצוב - עין רדיאן לאום רשרש. דרך זו

מתפצלת בעין חוצוב, שהייתה נקודת ביקורת גבולות בדרך למצרים, ופונה מזרחה, לכיוון סדום-צפון ים-המלח וירושלים.

בדרום היו תחנות משטרה גדולות, שהיוו את המפקדות כמו: עזה, באר-שבע, בית ג'וברין, עיראק סוידן (בפלוגות) ומג'דל (אשקלון). כמו כן היו נקודות משטרה של רוכבי גמלים "הג'אנה", שעליהן פיקד "שאויש", (סמל) או קורפורל. סרו לפקודתו כעשרה שוטרים, בדרך-כלל בדואים, שהוצבו באזור השבט שלהם. משטרות כאלה היו ביר זבאלה (שובל), עימארה (מגן), תל אל מילח (אזור כסיפה) ראש אל זוירה (קרוב לערד), כורנוב (קרוב לדימונה), עין חוצוב (חצבה), ביר עסלוג' (רביבים) עוג'ה אל חפיר (ניצנה) ואום רשרש (אילת).

נקודות המשטרה הנוספות שהוזכרו לעיל, הוקמו באופן זמני בהתאם למשימות עונתיות, שהוטלו על כוחות המשטרה או עקב בעיות שהתעוררו בין השבטים בנגב. היו גם נקודות מפגש של שוטרים במרחבי הנגב, בדרך-כלל זה היה ליד באר, כמו בעין אלבידה, ליד נאות הכיכר, שהייתה מקום מפגש קבוע לשוטרים בדואים ולשוטרים ירדנים (אלעגיל, 1996).

בעלי הדרגות הגבוהות בקרב השוטרים הבדואים היו ממשפחות השיח'ים, שנודבו לשרת במשטרה בתחום השבטים שלהם (גל פאר, 1979). בכך הקלו על עבודת המשטרה מחד, ומאידך, הם לא יכלו לפעול ולהשליט את החוק נגד השבט שלהם, שהרי הם היו כפופים, בראש וראשונה, למסגרת השבטית. כאשר עמדו בדילמה בין נאמנותם לשלטון הבריטי לבין נאמנותם לעדתם, הם לא היססו והצטרפו לשבט שלהם, אחרת דינם היה מוות.

השוטרים בנקודות המשטרה היו נוקשים, גסי רוח ותאווי בצע, בעוד שהשלטון במרכזים השתדל להיראות מתון ומטופח יותר. בקרב הבדואים היה שגור הפתגם האומר: "קצותיו של השלטון דומים לגיהנום, ומרכזו - לגן עדן" (אטראף אלחוכמה נאר ואווצטהא ג'נה) (בר צבי, 1973).

בניגוד לשלטון הטורקי, דאגו הבריטים להבליט את נוכחות כוחותיהם בנגב, במגמה לבלום את מעשי השוד ואת המלחמות הבין שבטיות במרחבי ולמנוע אותם. המשטרה המנדטורית הציבה נקודות משטרה בכל מרחבי הנגב, כדי להמחיש שליטה בשטח, וכדי שתוכל להגיב מהר להתרחשויות בנגב. בניגוד לטורקים, הבריטים השתמשו במשטרה למניעת עבירות, ולא כיחידת עונשין והפחדה. בנוסף לנקודות המשטרה, הפעילו

הבריטים כוחות מרוכזים, שפעלו לאורך הגבולות ובאזורי הספר. תחילה הקימו את "המשטרה המעולה" בשנות העשרים, ולאחר מכן ארגנו את חיל הספר העבר-ירדני. כמו כן, פעלה פלוגת גמלים (הג'אנה) במרחבי הנגב. מנקודות המשטרה בנגב יצאו סיורים רכובים של שוטרים על גמלים לכל מרחבי הנגב באופן סדיר וקבוע. בתחילת שנות ה-20 הכוחות המשטריים בנגב היו ניידים בעיקרם. הם נהגו לסייר במרחבי הנגב על גבי סוסים וגמלים, ולהפגין את נוכחות החוק בין הבדואים. הם פעלו נגד עבירות פליליות, ערכו מרדפים אחרי שודדים ורוצחים, מגעו הברחות סמים וטובין, נשיאת נשק באזורים אסורים, מלחמות בין שבטים ופלגים וכן ביצעו מעצרים.

הקמתה של "המשטרה המעולה" בנגב ופירוקה

הפרעות של שנת 1921 והתערערות הביטחון בארץ הביאו למסקנה, שאין להסתפק במשטרה הרגילה. לכן, הורה הנציב העליון, סר הרברט סמואל, להקים את "הז'נדרמריה הפלסטינית" היא "המשטרה המעולה". בדברי ההקדמה לפקודת ההקמה של "המשטרה המעולה" נאמר: "מיוסדת בזה ז'נדרמריה פלסטינית, שתהיה חלק מהמשטרה האזרחית, אך יהיו לה תפקידים ייחודיים. היא לא תעסוק בתפקידי משטרה רגילים, אלא תתרכז במניעת פשיטות, התנפלויות והתפרעויות. יהיו לה קצינים משלה, ואנשיה יחויבו בכללי משמעת קפדניים" (אלירם, תשנ"א).

לשוטרים ב"משטרה המעולה" הונפקו מדים מרשימים שכללו מכנסי רכיבה, מגפי עור עם חותלות, 'פונדת' כדורים על החזה וחגורה באלכסון מהכתף השמאלית. על הראש חבשו השוטרים קולפאק (תרבוש תורכי גבוה שמקורו קוזאקי, עם גדיל אדום) ועל המותניים חגרו אבנט אדום ורחב שבקצותיו ציצים. ציודם כלל רומחים ורובים קנדיים (גל פאר, 1981). שוטרי "המשטרה המעולה" קיבלו שכר גבוה יותר משוטרי רגיל (9 לירות במקום 6) ואף קיבלו תוספת על שירות בנגב הרחוק ובאזורי ספר (וורטמן, 1966).

בשנת 1922 מנתה "המשטרה המעולה" 20 קצינים ו-500 שוטרים. הפיקוד היה אנגלי, והשוטרים התחלקו לפי חלוקה עדתית: שליש ערבים, שליש יהודים ושליש דרוזים, צ'רקסים ואחרים. ליהודים היה קשה למלא את מכסת השוטרים המגיעה להם, במיוחד בנגב.

כוחות "המשטרה המעולה" היו מפוזרים בשבעה ריכוזים לאורך הגבולות ובאזורי הספר: במטולה, בראש פינה, בצמח, בבית-שאן, בטול כרם, ביריחו ובבאר-שבע (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974; גל פאר, 1981).

באר-שבע הייתה המרכז של "המשטרה המעולה" בנגב, וממנה היא פעלה בכל מרחביו. כוחות "המשטרה המעולה" בנגב כללו 75 שוטרים רוכבים, בתוכם 18 יהודים, כאשר הבכיר היה הקצין יחיאל לנגר, שמונה לקצין בשל ניסיונו בחיל הפרשים האוסטרי במלחמת העולם הראשונה. הוא התגייס למשטרה לפי בקשת המוסדות הלאומיים. בבאר-שבע פיקד לנגר על פלוגה של "המשטרה המעולה" (הקצין שירת במשטרה עד סוף תקופת המנדט והיה בין הקצינים הבכירים, שאיישו את המשטרה לאחר קום המדינה) (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974).

"המשטרה המעולה" התמקדה בסיוורים לאורך הגבולות וביישובי הספר, לשם שמירה על הסדר ועל הביטחון בגבולות, וכדי להפגין את עוצמת השלטון. אנשי המשטרה רכבו בקבוצות של חמישה שוטרים ולעתים אף היו עשרה או שנים-עשר שוטרים. הם ביצעו מרדפים אחר שודדים ומבריחים, והתערבו במלחמות הבין שבטיות.

בשנת 1926 פורקה "המשטרה המעולה" ושוטריה הועברו ללגיון העבר-ירדני. ללא "המשטרה המעולה", הנוכחות הבריטית בנגב לא הייתה חזקה דיה להשליט סדר לאורך זמן. שוטר יהודי, בשם אברהם ריטוב, הוצב בשנת 1938 בעוג'ה אל חפיר (ריטוב, ללא תאריך). הוא מעיד, שבשנת 1938 כבשו כנופיות בדואים את תחנת המשטרה בבאר-שבע, רצחו שוטרים בריטים ופירקו את השוטרים הבדואים מנשקם. הכנופיות עברו לעוג'ה והשתלטו עליה, אך הוא הצליח לחמוק עם נשקם של השוטרים במטוס בריטי, שנחת בסמוך לנקודת המשטרה הכבושה. ששון בר צבי (1996) מוסיף, שבאותה מתקפה, באוקטובר 1938, אספו המורדים את כל המסמכים הממשלתיים, והציתו אותם יחד עם המפקדה המשטרתית בבאר-שבע. גגות הרעפים של המשטרה התמוטטו מהשריפה. מפקד המתקפה על באר-שבע היה סלמן אל שלף מחברון, שהיה מגובה על-ידי עארף אל עארף, קצין המחוז ובשיחים' משבט אבו רביעה ואלאעסם. הכנופיות הטילו טירור בעיר, עד כי תושביה ייחלו לשובם של הבריטים. כעבור כחודשיים הגיעו 80 כלירכב עם כוחות צבא בריטי, אשר כבשו את העיר מחדש. הם שיקמו את מבנה המשטרה, בנו גג מבטון במקום גג הרעפים התורכי, שאפיין את הבנייה הטורקית בארץ.

חיזוק לדברים אלה התקבל משוטר בדואי נוסף שבאותה עת שירת בעוג'ה אל חפיר, חאג' מחמד אחמד חמאד אל עגיל משבט אבו רביעה (אל עג'יל, 1996). גם הוא היה רוכב גמלים, וכל כמה חודשים עבר לנקודת משטרה אחרת בנגב. הוא שמע על כיבוש המשטרה בבאר-שבע. לדבריו לא נכבשה שום נקודת משטרה בנגב מלבד באר-שבע. עדויות אלה מעמידות בסופן שאלה את כיבוש הנקודה בעוג'ה אל חפיר, כפי שמציין אברהם ריטוב בעדותו. העובדה, שהגיע מטוס ולקח אותו עם כלי הנשק יכולה להיות סבירה. אולם, כיבוש הנקודה על-ידי הכנופיות אינה סבירה. אחרת, כיצד יכול היה ריטוב לקחת את כלי הנשק של השוטרים המורדים ולנוע לעבר המטוס שנחת בקרבת מקום בלי שינסו למנוע זאת ממנו, כשהנקודה הייתה כבר בשליטתם של המורדים הבדואים?

אפיונים ומגמות

דימויה של המשטרה המנדטורית בארץ-ישראל היה בשפל. השוטרים הבריטים, שהגיעו לארץ-ישראל, היו מן השכבות העממיות באנגליה. מטרתם העיקרית הייתה למצוא משרה טובה ומכניסה לזמן מה, לנוכח המצב הכלכלי הקשה באנגליה של שנות ה-20. הם לא ראו את עבודתם כיעוד או כעיסוק קבוע. הם ראו עצמם כאורחים, אשר קיר של זרות הפריד בינם לבין השוטרים הערבים והיהודים. מעמדם של הבריטים היה גבוה משל ה-NATIVES, ה"ילידים", גם אם אלה היו בכירים מהם בדרגה.

את שכבת היסוד הקבועה והיציבה במשטרה מילאו הערבים (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974). בשבילם, עצם הכניסה למשטרה, היוותה עלייה ברמת החיים ובמעמד החברתי. הערבים גם פעלו מתוך חישובים משפחתיים ושבטיים. בעת פרעות ביהודים, הם עצמו עיניי, ולעתים אף הצטרפו לפורעים (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974).

השוטר העברי המורגל לרמת חיים גבוהה יותר, נרתע מלהתגייס למשטרה בגלל המשכורת הנמוכה שלא הספיקה למחייתו. הוא לא היה מורגל לתנאי חיים של קסרקטין, ונתקל בחשדנות מצד הישוב היהודי בשל מסורת של דורות בגלות. אולם, להנהגת הישוב היה חשוב, ששוטרים יהודים ישרתו במשטרה הארץ-ישראלית, כדי לדאוג לאינטרסים הלאומיים של העם היהודי.

אם מצבו של השוטרים העבריים במשטרה היה קשה, הרי שמצבם של השוטרים העבריים בנפת באר-שבע היה קשה עוד יותר. הם נאלצו להתרגל לתנאי האקלים הקשים של הנגב, ללמוד לתקשר עם הבדואים בעלי שפה שונה ואורחות חיים שונים לחלוטין, לחיות בבדידות ובריחוק מן הציביליזציה, כאשר הישוב היהודי הקטן בבאר-שבע לא יכול היה לספקם. תנאי החיים בקסרקטינים היו קשים ביותר. בשל המשכורת הנמוכה, הישיבה בתחנת משטרה ואי יציאה לסורים במגזר הבדואי, הייתה הרעה בתנאי החיים של השוטרים העבריים, בגלל המזון שנמנע ממנו ומסוסו בעת בקוריו במאהלי הבדואים (מולדבסקי, תשמ"ז).

המעורבות של ההנהגה הציונית ו"הסתדרות השוטרים העבריים" בתנאי שירותם של השוטרים בנגב הייתה מועטה. זאת, בשל מיעוט שוטרים יהודים בנגב, בשל הריחוק מן המרכז ובשל סדר עדיפות נמוך של הנגב בסדר העדיפויות הלאומי. השוטרים בנגב, כמו בכל הארץ, לאחר שהתגייסו, ראו בשירותם במשטרה שירות לאומי. הם היו קשורים לארגון "ההגנה" ולשירות המודיעין (הש"י). בנגב פעלו בשורות הש"י הקצין יצחק הז, יחיאל לנגר, השוטרים שטרק, אלוני וורצמן (מולדבסקי, תשמ"ז), אברהם כהן, מיטלמן (אלישיב, ללא תאריך), נחום גולדמן, נחום קלר (קלינר) (קלינר, 1967) ועוד.

השוטרים העבריים גנבו תחמושת למען "ההגנה", והודיעו מבעוד מועד על חיפושים ועל מעצרים בקרב היהודים פעילי המחתרות (נקריטין, ללא תאריך). שוטרים שפעלו בניגוד לאינטרסים של הנהגת הישוב נענשו על-ידי "ההגנה" והמצב הגיע עד כדי הוצאת גזר-דין מוות על מלשינים (אלישיב, ללא תאריך; לנטשנר, ללא תאריך). השירות בנגב היה קשה ביותר על מרבית השוטרים העבריים, אשר חיפשו בכל מיני דרכים לצמצם את תקופת שירותם שם, ולעבור למרכז או לצפון. התחלופה של השוטרים בנגב הייתה גדולה. אלה שלא הצליחו לעבור - התפטרו, וחלקם חזרו כעבור זמן לשרת באזור המרכז (ורטמן, 1966).

יהודים במשטרה המנדטורית בנגב

עם הגעת המשטרה הבריטית לנגב, הגיעו אליו גם ראשוני השוטרים היהודים. שוטרים אלה השתלבו במשטרת פלסטינה וב"משטרה המעולה" בנגב.

כוח המשטרה הבריטי שהובא לנגב, בשנת 1921, מנה 14 שוטרים יהודים מתוך כ- 140 שוטרים, רובם בדואים (ביגר, תשמ"ד או תשמ"ו; אל עארף, 1937). בראש עמד קצין יהודי, יצחק הוז, שפיקד על תחנת באר-שבע בהצלחה, וזכה להערכה רבה מצד הבדואים בנגב (גל פאר, 1979). יצחק הוז גויס למשטרה לפי הנחיות הנהגת הישוב. הוא היה מוכר בקשריו עם "ההגנה" ובגישתו הפרו-יהודית, לכן הורחק מתל-אביב לבאר-שבע כאקט של ענישה. (עוז, ללא תאריך). בעת שירותו כמפקד תחנה בתל-אביב, הוא לא היסס לתת גיבוי לשוטרים יהודים ולכן גם התעמת עם הפיקוד הבריטי, שביקש להיפטר ממנו (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974).

היישוב העברי בבאר-שבע גדל באופן משמעותי עם בוא השוטרים היהודים. אולם, קשיי המקום ותנאי השירות הקשים, גרמו לרבים להתפטר מן המשטרה. בשלהי 1922 נותרו רק שלושה שוטרים יהודים בנפת באר-שבע.

השוטרים היהודים עבדו בתחנות המשטרה בתפקידי יומנאים, קשרים, אלחוטאים וטלפנים. היו יהודים שפעלו כרוכבי סוסים ואף כרוכבי גמלים, ביניהם אהרון חפן, משה מולדבסקי, פנחס מיטלמן, אברהם כהן ונחום קליר, שאף הגיעו בסיוריהם ובמרדפים אחרי שודדים ורוצחים עד אום רשרש (קליר, 1967).

בשלהי 1922, עם הגעת "המשטרה המעולה" לנגב, שוב גדל מספר השוטרים היהודים בנגב באופן משמעותי, והאוכלוסייה היהודית בבאר-שבע גדלה ואף הכפילה את עצמה. תנאי החיים ותנאי השירות של השוטרים היהודים בנגב היו קשים ביותר, הן בשל הריחוק ממרכזים יהודיים והן בשל החיים בתנאי אקלים שלא הורגלו להם.

במפקד האוכלוסין של שנת 1922 מנו היהודים 98 נפש (5%) מתוך כלל אוכלוסיית באר-שבע, שמנתה 2356 נפש (אטינגטון, 1979). 65 מהם היו גברים ו-33 נשים. היחס של שני גברים לכל אישה משקף את המספר הרב של פועלים ושל שוטרים יהודים ששהו בעיר לצורך תפקידם, כיאה לעיר ספר. משקלן של המשפחות היהודיות באוכלוסיית באר-שבע היה קטן. בין התושבים הייתה קבוצה של כעשרים שוטרים עבריים, שמרביתם (17) שירתו ב"משטרה המעולה" (גל פאר, 1979). מאיסוף נתונים על תושבים, שוטרים יהודים ששהו בבאר-שבע בשנות העשרים והשלושים, מפי משפחת אלקיים וחירם דנין (באר-שבע בתקופת המנדט, ללא תאריך), מוזכרים השוטרים הבאים (שמות השוטרים רוכזו על-ידי ממקורות שונים ומובאים בזה לראשונה, לצורך התייעוד ההיסטורי):

1. יצחק הוז – קצין, מפקד תחנת באר-שבע, היהודי הראשון ששירת בתפקיד כזה.
2. יחיאל לנגר – קצין "המשטרה המעולה".
3. אהרון חפץ מירושלים – גר בעיר עם אשתו חיה, ששימשה כגננת.
4. בצלאל ויינשטיין מירושלים.
5. משה מולדבסקי מחדרה – ניגן במפוחית (כתב ספר "על הסוס" על תקופת שירותו בנגב).
6. שמואל נק (חצוצרן) ורבקה אשתו – בית הזוג היה מרכז חברתי.
7. משה בוכהלטר מפתח-תקווה.
8. פנחס מיטלמן מחדרה – הצטיין ברכיבה על סוסים (כתב ספר "הקצין מיטלמן").
9. פורת מאשדות-יעקב.
10. יחזקאל מזרחי.
11. מ. בכרך
- אילן גל פאר (1979) מזכיר שמות נוספים של שוטרים יהודים בבאר-שבע בתקופה זו:
12. משה רזנפלד, שנשא את יהודית בתו של המוכתר היהודי בבאר-שבע (משה גורדון), ובתקופת המאורעות של שנות השלושים נפל על משמרתו, על הרי הגלבע, בידי הכנופה של עיז א-דין אלקסאם. לאחר רציחתו, הבריטים רדפו את הכנופייה ביתר שאת עד לחיסולה (גל פאר, 1981).
13. פפר
14. יוסף רזנצוויג
15. פלך
16. יוסף ליכטנשטיין
17. קופ
18. גולדמן נחום, לימים קצין (נפל על משמרתו בתל-אביב).
19. שיף
- שוטרים נוספים ששירתו בבאר-שבע ובנגב בשנות ה-20 (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974):
20. אברהם בנדל – הגיע עם חיל החלוץ של "המשטרה המעולה" לבאר-שבע ב-1922.

21. וורמן אהרן – מתאר את הסיורים בקבוצות ואת הכבוד שרחשו הבדואים לשוטרים.
22. דוד לנטשנר (ללא תאריך) – הגיע ב־1922 עם "המשטרה המעולה", ניגן בחצוצרה.
23. נחום קליר (קליר, 1967) הגיע ב־1924 עם "המשטרה המעולה", רוכב גמלים, הגיע במרדף אחר שוודים עד אום רשרש.
24. אברהם כהן (ברסלבסקי, תש"ז) – שירת שש שנים בנגב והיה בין אחרוני השוטרים העבריים שפינו את הנגב ב־1933. הוא שירת בפלוגת רוכבי הגמלים בנגב, ואהב את הנגב בכל נימי נפשו. לאחר שחרורו מן המשטרה, המשיך כהן לאבטח שיירות של קודחים יהודים, שחיפשו מים בנגב ודאג לביטחונם. הוא היה מוכר בקרב הבדואים, וזכה להערכה רבה על עוז רוחו ועל השתלבותו באורח חייהם. באחד מסיוריו בעוג'ה אל חפיר השתפך בפני חברו באומרו: "אם אהבתי פעם אהבה עד כלות כל הכוחות, הרי זו הייתה אהבתי לנגב. זוהי אהובה לא יפה ביותר, לא מבריקה, אהובה ללא כחל וסרק ולבושת סחבות, אבל אהובה משגעת". (ברסלבסקי, תש"ז, עמוד 58). תכניתו הייתה לקשור את גורלו בנגב, אך ב-18.10.38 הוא נורה ונהרג ממארב בדרכו מתל-אביב לגן יבנה.
- "המשטרה המעולה" פורקה בשנת 1926, ושוטריה הועברו ללגיון העבר-ירדני. השוטרים היהודים סירבו לעבור לשרת בעבר הירדן בהשפעת יצחק בן-צבי והנהגת הישוב. חלקם הוצבו במשטרה הרגילה בנפת באר-שבע, חלקם הועברו צפונה, וחלקם התפטרו מן החיל. בשלהי 1925 היו בנפת באר-שבע 18 שוטרים עבריים, שהיו כמחצית מן האוכלוסייה היהודית הבוגרת בעיר. בשלהי 1926 נותרו בבאר-שבע שמונה שוטרים עבריים (גל פאר, 1985).
- בשנות ה-20 באר-שבע העברית הייתה שקטה. והיחסים בין תושביה היהודים לבין תושביה הערבים היו טובים, ומועילים לשני הצדדים, למרות הלאומנות הפלסטינאית, שהשפעתה לא פסחה גם על הנגב. הבדואים עסקו בענייניהם, וחיפשו את תועלתם החומרית.
- היהודים בנגב היו מוטרדים מן ההסתה הלאומנית של המופתי חג' אמין אל-חוסייני. דאגה זו גברה לאחר ביקורו בבאר-שבע ב־1922, ביקור שעורר את העוינות הערבית בנגב, שלא הגיעה לכדי אלימות.

הקהילה היהודית בבאר-שבע קנתה בסתר שבעה אקדחים מירושלים. בני הקהילה התאמנו בסתר בשימוש באקדחים, בהדרכתו של יהושע תורן, שהיה בעבר איש "השומר" ברחובות (גל פאר, 1979). לא ידוע על צורך מצד הקהילה היהודית להשתמש בנשק זה להגנתה. הרגשת חוסר הביטחון באה לידי ביטוי גם בתלונתן של נשות השוטרים העבריים על הורדת השומר ששמר על בתיהן בלילות, כשבעליהן עבדו במרחבי הנגב. התלונות פורסמו בעיתון "קול מנגב", שהיה העיתון העברי הראשון שיצא לאור בערב חנוכה 1926, באופן חד פעמי.

שוטרים ונשותיהם השתתפו בעריכת העיתון ואף כתבו מאמרים ("קול מנגב", תרפ"ז). דווח בעיתון על "שורה של חנויות שעליהן שלטים עבריים וגם לשכת מסחר עברית", וכן על "המשטרה האזרחית שלנו, שגם היא אינה טומנת יד בכיס, ומשליטה את הביטחון הציבורי בין הבדואים הפראים ביד חזקה". ומעניין לציין, כי במשך השנה הזאת לא קרו שום מקרי שוד ורצח, מלבד אי אלו מקרים בודדים יוצאים מן הכלל. בעיר נפתח מועדון ריקודים, וחברי התזמורת היו שוטרים עבריים. בשל מיעוט הנשים היהודיות, פנתה התאחדות השוטרים העבריים בבאר-שבע וטענה, כי "התעיייה" התמידית בסמטאות האפלות בלילות החורף עלולה לקרר אותם, ועולה להם בדמים מרובים (בכל המובנים)... ועלולה לגרום להתרבות נישואי תערובת ולהתנוונות הגזע העברי". אמנם הכתבות היו בעלות נימה הומוריסטית, אך הן שיקפו את המציאות של הישוב היהודי ושל השוטרים בנגב.

חיי היהודים בבאר-שבע היו דלים מבחינה חברתית וחינוכית. קומץ המתיישבים, שרק מעטים מהם היו בעלי משפחות, היו מלוכדים וכל אחד תרם מיכולתו לקיום חי קהילה בעלי צביון יהודי. המשפחות היו בעיקרן של סוחרים ושל שוטרים. השאר חיו בבאר-שבע בגפם.

השוטרים העבריים השתלבו היטב בקהילה הקטנה. הם חיזרו אחר שתי הנערות היהודיות היחידות שהיו בבאר-שבע. אחד מהם, משה רחנפלד, התחתן עם יהודית גורדון, ילידת המקום, אך עד מהרה, גם הם עברו למרכז הארץ.

בשנת 1928 הצטמצמה הקהילה היהודית בבאר-שבע עוד יותר. נותרו המשפחות גורדון ושניידרוביץ שניהלו את תחנת הקמח. משפחת קולודיצקי (החנווני), משפחת תורן, שני חייטים מחברון (בן ציון וניסים), משפחת חירם דנין ושני שוטרים עבריים (גל פאר, 1985). אליהם הצטרפו מעת לעת קבוצות עבודה יהודיות.

עם פרוץ מאורעות תרפ"ט בארץ, הסתגרו יהודי באר-שבע בבתיהם תחת שמירה משטרתית. ב' 29.8.29, פינתה המשטרה את אחרוני היהודים בעיר (בפעם השנייה), ובכך ניצלו יהודי העיר מן הטבח, שהיה מנת חלקם של יהודי חברון.

לאחר פרעות 1929 חזרו יהודים בודדים לעיר. גם מספר השוטרים הצטמצם. במפקד של שנת 1931, נמנו בבאר-שבע 11 יהודים, 5 גברים, ו-6 נשים, שהיו 0.37% מן האוכלוסייה בעיר (אטינגטון, 1979). אלה היו עובדי מדינה או פקידים, שעסקו ברכישת קרקעות מטעם הכשרת הישוב והקרן הקיימת לישראל.

בבאר-שבע שירת הוטרניר ד"ר בצלאל לוי. הוא נקרא ה"חכים". השהות במקום נידח ומנותק תאמה את אישיותו ההרפתקנית. בשנת 1931, כאשר גילה את מחלת הפה והטלפיים בעדר שהועבר מחברון לעזה, החליט להכניס את העדר להסגר. באותו יום נפגע ד"ר לוי ע"י הבדואים בעלי העדר, אשר נעלמו עם עדרם. הוטרניר הפצוע נותר נכה, ונפטר ב' 1931, בהשאירו את משפחתו בחוסר כול. לימים, בנו גרשון לוי, שבילה את ילדותו בבאר-שבע, היה בין הפורצים לעיר במלחמת השחרור, במסגרת חטיבה 8 (גל פאר, 1981).

הסחף הלאומני הפלסטיני הטיל את צלו גם על הנגב, ומערכת היחסים שהייתה מושתתת על אמון בין יהודים לבדואים נפגמה. בתקופת המרד הערבי, ב' 19.4.1936, עזבו את באר-שבע כל היהודים. ההמון הגזעם כילה את זעמו ברכוש היהודי שנותר בעיר.

שוטרים עבריים המשיכו לשרת כאלחוטאים בתחנות ובנקודות המשטרה במרחבי הנגב, גם לאחר שכל התושבים היהודים פונו מבאר-שבע. בשנת 1938 הוצב השוטר אברהם ריטוב בעוג'ה אל חפיר (ריטוב, ללא תאריך). הוא מעיד, שבסמוך להם היה מחנה של קודחי בארות יהודים בראשותו של אברהם אילני.

ששון בר צבי שמע על שוטר עברי, ששמו אינו ידוע, ששימש כאלחוטן בנקודת אלזוירה (סמוך לערד). הכנופיות השתלטו על הנקודה בזור וחטפו אותו. כעבור זמן מה הוא הוחזר על-ידי השיח'ים הבדואים, כמחווה של פיוס ותמיכה בשלטון, מחשש לפעולת נקם של הבריטים. בניסיון להתחקות אחר הסיפור האחרון, שלא נמצא לו בסיס עובדתי, הגעתי לשיח' חאג' סלמאן גבועה משבט גבועה (כבן 100), ששירת בשנת 1938 במשטרה באלזוירה כרוכב גמלים (אלג'נה) (גבועה, 1996). הוא מציין, ששירת אתו בנקודה אלחוטן יהודי, בשם ברוך סלים, ממוצא עיראקי, אשר הודיע להם, ששמע על כיבוש באר-שבע באלחוט על-ידי הכנופיות. הוא טוען שהכנופיות לא הגיעו אליהם ולא לנקודות משטרה נוספות בנגב. הוא מציין, שלשוטר האלחוטן היה מחליף,

שוטר יהודי בשם שוקדי. לדבריו, מרבית האלחוטנים בתחנות המשטרה היו יהודים. מלבדם לא היו יהודים נוספים במשטרה בנגב. אחרי שנת 1938 לא שירתו יהודים בנגב, גם לא כאלחוטאים. את מקומם תפסו בדואים צעירים, שגויסו בגיל צעיר מאוד למשטרה, רכשו השכלה בסיסית, והוכשרו כאלחוטאים (אבו רביעה, 1996). בשנים 1934 - 1937 רכשה החברה להכשרת הישוב, באמצעות שליחים שסיכנו את חייהם, מעל ל - 40,000 דונם קרקעות בנגב, מתוכם 2500 דונם בסביבות באר - שבע (גל פאר, 1981). כעבור זמן, קרקעות אלה שימשו בסיס לתנופת ההתיישבות בנגב, שבזכותה נקבעו עובדות, שסייעו לאחיזתנו בנגב עם קום המדינה.

דיון

ניתן לראות בבירור, כי היו הבדלים מהותיים במבנה של כוחות המשטרה בנגב ובתפעולם בשתי התקופות - העותומנית והמנדטורית. הבדלים אלה באו לידי ביטוי בארבעה היבטים עיקריים, הקשורים זה לזה: תכלית קיומה של המשטרה בשתי שיטות הממשל; ההרכב האנושי של השוטרים בשתי התקופות; ההרכב הפיקודי של המשטרה בשתי התקופות ופריסת תחנות וטכניקות שיטור.

תכלית קיומה של המשטרה - בשתי שיטות הממשל יש מרכיב אחד משותף: הרצון להוכיח בעלות ושליטה על הנגב, המיושב בדלילות. אולם, בעוד הטורקים השתמשו במשטרה כיחידת עונשין והפחדה, השתמשו הבריטים במשטרה למניעת עבירות. כלומר, לתפקיד של קיום השלטון נוספו תחת השלטון המנדטורי גם יסודות של שיטור קלאסי מערבי.

ההרכב האנושי של המשטרות נגזר מהתכלית, שהגדירו הטורקים והבריטים למשטרותיהם. בניגוד לטורקים, שעבורם המשטרה הייתה חלק משלטון הכיבוש, הבריטים ראו בכוח המשטרה גם רכיב, הפותר בעיות גם לתושבי המקום ולא רק מקיים את השלטון. המשטרה העותומנית הורכבה משוטרים טורקיים בלבד. הבריטים השתיתו את השכבה הנמוכה של השוטרים על ילידי המקום - ערבים ויהודים. זאת, מתוך אמונה, שיש לתת לילידים לפתור את בעיותיהם בעצמם, עד רמה מסוימת, בדומה לאופן שבו שלטו בקולוניות אחרות (בהודו למשל). יש להזכיר, כי בשתי התקופות היו שוטרים בנגב, שנחשבו מושחתים וגסי רוח. בתקופה המנדטורית שירות משטרתי בנגב

נחשב לעונש עבור השוטרים, שלא היו ילידי המקום. הם עשו כל מאמץ לעבור לשרת במרכז הארץ.

הרכב הפיקוד - בשתי המשטורות הפיקוד העליון היה של נציגי השלטון המרכזי. המעורבות של פיקוד זוטרי בתפעול ארגוני כמעט שלא הייתה קיימת. הטורקים לא איפשרו לפיקוד זוטרי לצמוח מילידי המקום (לדוגמא, הבאת 'שאוויש' שחור עור, למרות שבעיני הבדואים הוא נחשב לנחות מהם). הבריטים, לעומתם, כדרך לשמור על יחסים טובים עם האוכלוסייה הבדואית המקומית, נתנו לבני השיח'ים תפקידים ודרגות של פיקוד זוטרי. גם יחסיהם עם המיעוט היהודי באזור זכו להכרה - לתחנת באר-שבע התמנה מפקד יהודי. עם זאת, הבריטים ידעו, שנאמנותם הראשונית של הבדואים הייתה לשבטיהם ולמשפחותיהם, ואילו נאמנותם הראשונית של היהודים הייתה להנהגת היישוב ששלחה אותם לתפקיד, ואף מימנה חלק משכרם.

פריסת תחנות וטכניקות שיטור - ניתן לראות הבדל ברור בשימוש שעשו הבריטים במשטרה מול זה שעשו קודמיהם. שיטת השיטור הטורקית הייתה מבוססת על פעולה בכוחות גדולים, במציגה של סיורים ומשלחות עונשין. לגיבוי, הוקמו מצודות על קו המדבר. עבודת משטרה שגרתית לא היוותה מרכיב מהותי בפעילות הכוח. מספר תחנות המשטרה הקבועות היה מצומצם, וכך גם הכוחות שפעלו בהן. השלטון עשה ניסיונות ליישב את הבדואים ביישובי קבע בנגב המערבי, על מנת לפקח עליהם ביתר קלות. לעומת זאת, השיטה האנגלית הייתה מושתתת על שיגרת עבודה בשני אלמנטים עיקריים:

האחד - פיזור תשתית בשטח של נקודות משטרה בכל מרחבי הנגב, והפעלת סיורים קבועים, ביניהם סיורים של פלוגת גמלים (הג'אנה). כל זאת, כדי להמחיש שליטה, להגביר ביטחון וכדי שהמשטרה תוכל להגיב מהר להתרחשויות.

השני - החזקת מיליציה היכולה לטפל במשברים של סדר ציבורי. בנוסף לנקודות המשטרה, הפעילו הבריטים כוחות מרוכזים לאורך הגבולות ובאזורי הספר. תחילה הקימו, בשנות העשרים, את "המשטרה המעולה" (אביו המנדטורי של "משמר-הגבול" כיום), ולאחר מכן ארגנו את "חיל הספר" העבר-יירדני.

מורשת זו השפיעה רבות, בצורה מכוונת ולא מכוונת, על השיטור הישראלי בנגב לאחר קום המדינה, על מבנהו ועל אופיו. שורשיה של משטרת ישראל נעוצים בתקופה שלפני קום המדינה. המשטרה בנגב ניקה רבות מן המשטרה המנדטורית, אך לא התנתקה מן התפיסה הטורקית, מבחינת הפריסה והפעילות המרוכזת בשטחים פתוחים. ניתן לבחון השפעות אלו בהתאם לארבעת האפיונים שנבדקו קודם לכן.

תכלית קיומה של המשטרה באה לידי ביטוי בפקודת המשטרה, שנגזרה מהחוק המנדטורי. לכאורה, לא השתנתה תכלית המשטרה. בפועל, נוצר צורך להיערך למתן שירותי משטרה בשתי שיטות ממשל שונות: שירותי משטרה רגילים, שניתנו לאוכלוסייה היהודית, ושירותי משטרה, בכפוף לממשל הצבאי, (עד לפברואר 1950), שניתנו לאוכלוסייה הבדואית בנגב.

הבעיות בתחום ההרכב האנושי של השוטרים במשטרת ישראל הצעירה בנגב, היו המשך ישיר ותולדה של המצב במשטרת המנדט. מספרם הזעום של השוטרים היהודים במשטרת המנדט, איכותם הירודה והיעדר רצף של שיטור עברי בנגב, חייבו את המשטרה להתבסס על עולים חדשים, בלתי מתאימים לתפקידם, שהתקשו בשפה העברית (דו"ח שנתי של משטרת ישראל, 1949; אבני, 1996) ועל שוטרים שהובאו ממרכז הארץ (אבני, 1996). בדומה לבריטים, אימצה משטרת ישראל בנגב את השיטה של שילוב בדואים ומיעוטים אחרים כשוטרים בנגב. השיטור הישראלי הצעיר בנגב עתיד לסבול ממחסור בשוטרים ותיקים, ועתיד לעבור "מחלות ילדות" קשות, שיפגעו, במשך שנים, ברמת ההתארגנות שלו, ברמתם המקצועית של השוטרים ובאיכות השירות המשטירתי, שניתן לאוכלוסייה בנגב המתעורר. בשנת 1950 השוטרים בתחנת באר-שבע היו מסוכסכים ומפורדים, וסירבו לצאת לפעילות עם מפקד התחנה שלהם (אבני 1996).

גם ההרכב הפיקודי של המשטרה הישראלית בנגב סבל מהיעדר תשתית פיקודית ומקצועית ראויה לשמה של קצינים יהודים במשטרת המנדט. תשתית הפיקוד, שעליה התבססה משטרת ישראל בנגב לא הייתה מקצועית, והסתמכה, בלית ברירה, על קצינים שיובאו מצה"ל ועל שוטרים, שהובאו ברובם ממרכז הארץ לתקופות קצרות. בשנותיה הראשונות, משטרת-ישראל פעלה בנגב באופן לא מסודר ולא מקצועי במישור האישי, הארגוני והפיקודי (אבני 1996). קצינים שהובאו לנגב ראו בה תחנת ביניים הכרחית כדי להתמקצע. "ספר המפקדים" של משטרת-ישראל (1992) מראה, כי באר-שבע לא הצמיחה מקרבה מפקדים במשך שנים רבות. רק ב-1959 התמנה לראשונה מפקד תחנה שצמח בעיר - יצחק יהב. הוא גויס לתחנת באר-שבע ב-1950. בנושא פריסת תחנות וטכניקות שיטור, נוצר מצב דיכוטומי, שבו המשטרה הייתה צריכה לפעול בשתי שיטות ממשל. דיכוטומיה זו ינקה משתי השיטות - הטורקית והבריטית גם יחד. המשטרה הישראלית, שאימצה לעצמה את הפריסה ואת שיטות העבודה ואת הפקודות המנדטוריות, פעלה בנגב בשיטת הפריסה הטורקית, אך ללא

הכוחות שהיו אמורים לפעול במרכז לטיפול בבעיות קשות במרחבי הנגב (אבני, 1996).

משטרת ישראל לא נערכה במגזר הבדואי והשאירה את הטיפול בו לממשל הצבאי, שנמשך עד לתחילת שנת 1950. בדומה לתפיסה הטורקית, הממשל הצבאי ריכז את האוכלוסייה הבדואית באזור שנקרא "אזור הסייג", ובדומה לתפיסה הבריטית, ננקטו צעדים לחיזוק מעמדם של השיח'ים והפיכתם למנהיגות מקומית (בר צבי, 1996). במגזר היהודי פעלה משטרת הנגב, בדומה לתפיסה הבריטית של הצבת נקודות משטרה בריכוזי ישוב. ההתיישבות היהודית בנגב היוותה את הבסיס להקמת נקודות המשטרה באזור. עד שנות ה-60 הוקמו שמונה נקודות משטרה, שהפכו לתחנות. לסיכום, שורשי הבעיות, שעמן התמודדה משטרת ישראל הצעירה בנגב, עם קום המדינה, היו קיימים גם בתקופה העותומנית וגם בתקופה הבריטית, ונבעו, בעיקר, מהאופי הגיאוגרפי והדמוגרפי של האזור. אימוץ התפיסות של משטרות אלה הנציח את הבעיות שנים רבות לאחר מכן. רק שינוי מהותי של אופיו של הנגב, והפיכתו לאזור מיושב, הביאה למציאת דרכים לפתרון בעיות אלה.

ביבליוגרפיה

- אבני יוסף (1996), התפתחות השיטור העברי בנגב המתעורר 1921 - 1960, חיבור לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הפקולטה למדעי הרוח והחברה, המחלקה להסטוריה.
- אדן א. (1984), עד דגל הדין, מערכות, תל-אביב.
- אהרונ י. (1976), "ההתיישבות במדבר בתקופה הישראלית", אצל זהר ע. (עורך), המדבר, רשפים, תל-אביב, עמ' 151-163.
- אטינגטון ר. (1979), "תקופת המנדט הבריטי 1917 - 1948", אצל גרדוס י.; שטרן א. (עורכים), ספר באר-שבע, כתר, ירושלים.
- אל עארף ע. (1937), תולדות באר-שבע ושבטיה, שושני, תל-אביב.
- אלירם י. (תשנ"א), התפתחות השיטור העברי מתקופת המקרא ועד קום מדינת ישראל, משטרת ישראל המטה הארצי, אכ"א, ירושלים.
- אלישיב א. (ללא תאריך), הקצין מילטמן, המשפחה, חמ"ד.
- אלעגיל ח. (1996), עדות, אבו-רביע.

- באר-שבע בתקופת המנדט, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- בדואים מספרים על באר-שבע, 13, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון.
- ביגר ג. (1985), "השלטון הבריטי והנגב הארץ ישראלי", אצל: מרדכי נ. (עורך), עידן - 6, יישוב הנגב 1900 - 1960, בן-צבי, ירושלים.
- בנדל א. (ללא תאריך), עדות 181.10, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- בר צבי ש. (1996), עדות, באר-שבע.
- בר צבי ש. (1973), שליטה בשבטי הבדואים, חוברת 4, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- ברסלבסקי י. (תש"ז), הידעת את הארץ - חלק ב' "ארץ הנגב", הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- גבועה ח.ס. (1996), עדות, כסייפה.
- גל פאר א. (1979), "באר-שבע והבדואים", אצל: גרדוס י.; שטרן א. (עורכים), ספר באר-שבע, כתר, ירושלים.
- גל פאר א. (1981), "ראשונים וסיפוריהם", שבועון "כל בי", 128, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- גל פאר א. (1985), "הנוכחות היהודית בבאר-שבע 1900 - 1948", אצל: מרדכי נ. (עורך), עידן - 6, יישוב הנגב 1900 - 1960, בן-צבי, ירושלים.
- דו"ח שנתי של משטרת ישראל, 1949 (1950), משטרת ישראל, המטה הארצי, ירושלים.
- דנין ח. (ללא תאריך), הישוב היהודי בבאר-שבע לפני קום המדינה, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- הנגבי מ. (89-1988), עדות, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- השוטר העברי בתקופת המנדט (1974), משרד הביטחון, תל-אביב.
- ואלק י. (1972), אטלס כרטא לתולדות ארץ-ישראל מראשית ההתיישבות ועד קום המדינה, כרטא, ירושלים.
- וורטמן א. (1966), עדות 7-176, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- לנטשנר ד. (ללא תאריך), עדות 6-32, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- מולדבסקי מ. (תשמ"ז), על הסוס - סיפורו של שוטר עברי בקרב הבדואים, משרד הביטחון, תל-אביב.
- נקריטין ח. (ללא תאריך), עדות, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- ספר המפקדים - מפקדי מרחבים, נפות ותחנות 1948-1990 (דצמבר 1992), משטרת-ישראל, המטה

- הארצי, אגף כוח אדם, מחלקת היסטוריה, מחלקת ההדרכה.
- עוז י. (ללא תאריך), עדות 174.9, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- קול מנגב (תרפ"ז), ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- קורן ד. (1989), ההגנה על סדום 1934 - 1948, משרד הביטחון, תל-אביב.
- קליר נ. (1967), עדות 179.31, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- קליר נ. (1967), עדות 195.30, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.
- קרק ר. (1973), תולדות ההתיישבות בנגב עד 1948, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- ריטוב. א. (ללא תאריך), עדות 195.30, ארכיון "ההגנה", תל-אביב.

הרשעה בעבירת מין גם בהיעדר תמיכה לדברי המתלוננת

תהיות ושאלות ממבט פסיכולוגי *

ד"ר ישראל אורון (אוסטרי)*

* *לשעבר פסיכולוג במחלקה לניהול קליני במשטרה
(התקבלה במערכת הנובמבר 1996, אושר לפרסום ביולי 1999)*

דיני הראיות מתירים כיום לבית-משפט להרשיע נאשם באונס אך ורק על יסוד עדות המתלוננת, כשהמבחן היחידי לאמיתות תלונתה הוא האמון שנותן השופט בעדות זו. במאמר מוצגות השיטות הנקוטות בידי בית-המשפט להבחין מי מהמעידים בפניו משקר ומי דובר אמת. בהתאמה להן מוצגים בתמצית כמה מהמשתנים הרלוונטים לאיבחון שקר, אשר נמצאו במחקרים פסיכולוגים, והם אינם מתיישבים כדבעי עם שיטותיו של המשפט. לבסוף אתייחס לסכנה הטמונה בהרשעה ללא ראיה מסייעת, ולצורך לערוך מחקר משותף של הפסיכולוגיה והמשפט, לשיפור הדרכים לאבחון של עדים משקרים.

מילות מפתח – הרשעה באונס, האשמת שווא, עד שקר

מבוא

על-פי המצב המשפטי הנוהג "ערכה של עדות שבעל-פה ומהימנותם של עדים היא עניין של בית-המשפט להחליט בו על-פי התנהגותם של העדים, (נסיבות העניין ואותות האמת המתגלים במשך המשפט" (פקודת הראיות 1971, סעיף 53). כפסיכולוג, לא אחת תהיתי באיזו דרך מגיע בית-המשפט למסקנה, מי מהדוברים בפניו משקר. מעיון במספר פסקי-דין הסתבר לי, כצפוי, כי "החתירה לגילוי העובדות

♦ עיקרי הדברים שבמאמר הובאו ע"י הכותב בפני הכינוס המדעי ה-26 של הסתדרות הפסיכולוגים בישראל, אוקטובר 1997.

המדויקות, משימה קשה היא מאוד", ועל כן "אין... כל ביטחון, שהממצאים העובדתיים בהכרעת הדין... משקפים תמיד ובהכרח את ההתרחשויות כפי שזו אירעה במציאות" (אלון נגד ממשלת-ישראל, ע' 462). שופט אחר קורא ממעמקי התלבטותו, כי "קשה ומלאת חתחתים היא מלאכתו של השופט בבקשו להגיע לחקר האמת; כלי אומנותו על כורחו מוגבלים הם" (מרקוס נ. מדינת-ישראל, ע' 302).

מנקודת הראות של מוגבלות זו אני תוהה במיוחד בדבר גורלם של הנאשמים בעבירות מין, שכדי להרשיעם די בעדות יחידה, ואז יש חשיבות קריטית ליכולתם של השופטים להבחין כראוי האם המעיד שקרן.

במאמר זה אציג בתמצית את אותם "כלי אומנות" שבדי ביהמ"ש (היפים לכלל המשפטים), וכמה מהמשתנים הרלוונטיים לאבחון שקר, אשר אותרו במחקרים פסיכולוגיים. בכוונתי להציג, אגב כך, סימני שאלה לגבי תקפות יכולת האבחון של השופט, ולהצביע על כך, שדווקא הפסיכולוגיה, כשיטת לימוד המתמקדת בחקר ההתנהגות האנושית, עשויה לשמש כלי התבוננות יעיל, לשם איתורם של עדים, שאינם אומרים אמת.

המציאות המשפטית

חובת הסיוע לעדות המתלוננת בעבירות מין וביטולה

ההיסטוריה המשפטית בישראל מלמדת, כי בעבר הרחוק לא היה פסק-דין שהוכרע על יסוד עדותו של עד יחיד, אלא אם נמצאה לה ראיה מסייעת (וזאת, הן בהליך אזרחי, והן בהליך פלילי). בהדרגה, בוטלה דרישת הסיוע, ובין המקרים שבהם היא בכל זאת נדרשה בהליך הפלילי, הייתה עדותו של קורבן לעבירת מין.

בתמצית, "דרישת הסיוע לעדות יחידה של קורבן העבירה... באה להבטיח, כי ההרשעה לא תתבסס על התרשמותו של ביהמ"ש מהצורה שבה נמסרת עדות הקורבן לבדה. בתחום רגיש זה... קיים חשש ממשי שהתרשמותו של ביהמ"ש לבדו אינה מבטיחה בפני טעויות, והסיכון של טעות אנוש כאן הינו **סיכון של ממש**" (קדמי, 1989, ע' 80).

ואכן, ברוח זו נקבע, כי "ראיית הסיוע חייבת להוות ראיה עצמאית ונפרדת מן העדות הטעונה סיוע", והיא כזו "אך ורק אם יש בכוחה לסבך את הנאשם; קרי – להצביע עליו כנושא באחריות לביצוע העבירה" (קדמי, 1989, ע' 89). ברם, גם דרישת הסיוע לעדותה של המתלוננת בעבירות מין, עברה מהעולם (לסלי, 1992).

לא זה המקום לדון בנסיבות החברתיות שהביאו למהפך זה, ולענייננו די בכך, שהוא

מתמצה בהיתר שנתן המחוקק להרשיע "על-פי עדות יחידה של הנפגע" (פקודת הראיות, 1971, סעיף 54א(ב)). זאת, אף אם לדברי הנפגע לא נמצא כל תימוכין בעדותו של מאן דהוא או בראיה פיזית, שאותרה בזירת העבירה הנטענת. כאשר "גורל המשפט תלוי כל כולו באמינות גירסתה של המתלוננת בעניין אי-הסכמתה למעשים... ובדחייה חד-משמעית של גירסת [הנאשם] בדבר היעדר התנגדות מצדה, ובית המשפט אינו יכול להיעזר להכרעתו בראיה אחרת זולת שתי העדויות הנ"ל" (פלוגי נ. מדינת-ישראל, ע' 499-500), על יסוד מה יכריע השופט?

הכרעה על פי עדות יחידה, כיצד?

"שמעתי את עדותה של המתלוננת, ראיתי אותה בעת החקירה הראשית ובעת החקירה שכנגד... היא עשתה עלי רושם מהימן ביותר... השתכנעתי, שמצבה הנפשי בעת האירוע היה כזה שאיפשר את המצבים אותם תיארה", בעוד ש"עדויות של הנאשם אינה מהימנה עלי. הנאשם עשה עלי רושם של פטפטן מופרע שאי אפשר לסמוך על דבריו" (גרינולד נ. מדינת-ישראל, ע' 567).

משקראתי פס"ד זה, תמהתי ביני לביני: הכיצד הסיק השופט את אשר פסק? על פי איזו אמת-מדה אמד את אמינות דבריה של המתלוננת? על-פי מה קבע, שבכל דבריו של הנאשם, אין ולו קורטוב אמת?

וכן תמהתי, הכיצד זיכה ביהמ"ש העליון נאשם בתקיפה מינית של קטינה, "כי מסתבר מההוכחות שעוד לפני האירוע הנדון קויימו בין המערער למתלוננת מגעים פיזיים מסוימים בעלי אופי מיני, עת נסעו השניים במכוניתו של הנאשם, בלי שהמתלוננת מחתה על כך"? האם הסכמה בעבר מלמדת ממילא ובהכרח על הסכמה בהווה, ומכאן שהיא שיקרה בעדותה? ועל-פי מה אמד ביהמ"ש במקרה זה את דברי המתלוננת, שמהם הסיק, כי "נכשלה... בעדותה באמירת אי-אמת בנקודות מסוימות, דבר הפוגם במשקל גירסתה" (פלוגי נ. מדינת-ישראל, ע' 499)?

עיינתי בכה ובכה ומצאתי, שקיימים ארבעה מבחנים משפטיים לקביעת מהימנותם של עדים. לעניינו של מאמר זה, המבחן היחיד, העומד מתוך אלה לשימוש ביהמ"ש הוא "מבחן ההתרשמות", אשר "משקף את התרשמותו הישירה והבלתי אמצעית של ביהמ"ש מהופעת העד במהלך מסירת העדות. מבחן זה הינו בעיקרו מבחן של תחושה, להבדיל ממבחן של היגיון ושכל ישר" (קדמי, 1991, ע' 891). ואף ביהמ"ש העליון קבע כך: "משקל נכבד בהחלטה זו יש לאופן הופעתם של העדים, דרך מסירת עדותם והכרת

פניהם שעונה בהם, וכל אלה עניין הם להתרשמות כללית של ביהמ"ש, בחינת 'ניכרים דברי אמת', ולא לניתוח שבהיגיון" (מרקוס נ. מדינת-ישראל, ע' 255).

אף-על-פי-כן, מומחים למשפט פלילי ניסו להגדיר במלים ברורות במה דברים אמורים: א. "הצורה" שבה מוסר העד את עדותו... : בצורה שוטפת ומסודרת, או שמא בצורה מקוטעת ומגומגמת; בביטחון, או שמא בהיסוס.

ב. "מראה" של העד... : את תווי פניו, את נימת דיבורו, את תנוחת גופו (האם רועדות דיו, אם מפכר הוא את אצבעותיו) ואת המתחייב ממבטיו וכיו"ב סימנים חיצוניים, המבטאים בדרכ"כ את תחושותיו של העד בעת מסירת העדות" (קדמי, 1991, ע' 891).

ביהמ"ש העליון חזק דברים אילו בציינו, כי בעת שעד מוסר את עדותו, השופט יכול "אז להבחין ב"אותות האמת" על-פי נימת קול, רעד, סומק, מבוכה, היסוס, השפלת מבט וכיו"ב, או מביטחון עצמי, מבט מישיר ותשובות גלויות, ספונטניות ובלתי מתחמקות וכיו"ב". ומכאן מסקנתו, ש"אין לו לביהמ"ש אמצעי טוב יותר לעמוד על מהימנותו של עד, מאשר להתרשם מאופן מתן עדותו על דוכן העדים" (דנינו נ. מדינת-ישראל).

אותות-האמת בעין הפסיכולוגיה

בעת מסירת עדות לגבי עבירת מין, כבכל עדות אחרת, הסימנים הגופניים של העד המתוארים בפי המשפטנים, אכן מלמדים על מצב ריגשי (אמוציונאלי) ועל פעילות פיזיולוגית במערכת העצבים (בעיקר הסימפאטית), הנלווית לתחושה-חוייתית. (הקשר בין רגשות לסימנים גופניים חיצוניים נבדק ונמצא במחקרים אינספור, אך הדיון בהם אינו במסגרת המאמר). רגשות משולבים בכל פן ופן של התנהגות האדם, ומספר רגשות בסיסיים אכן ניתנים לזיהוי ישיר ופשוט על-פי רמזים גופניים; בכי מרמז על עצב וצער, צחוק על שמחה וכד'. ברם, כשם שהחוויה האנושית מורכבת היא, כך גם דרך שילובו של הרגש במצבי-חיים שונים, ולפיכך מלאכת איתורו אינה פשוטה כלל ועיקר. כדי להבהיר עד כמה סבוכה המלאכה, גם כשהיא נתונה בידי אנשי מקצוע ההתנהגות, אציג בפרק זה על קצה המזלג סיכום ממצאים של קומץ מחקרים פסיכולוגים (Bond, 1992; Torris, 1984; Robinson, 1996; Loftus, 1975; Ford, 1995; Ekman, 1985; De-Paulo, 1993). ממצאים, המעמידים בספק את מידת תקפותו של "מבחן ההתרשמות" המשפטי בכלל, ובמשפטים שבהם לא נדרש סיוע בפרט.

גוון הקול ותנועות הגוף

כשנה אחרי הפריצה לוטרגייט, טען יועצו של הנשיא ניקסון, ג'ון דין, כי זה ידע על הפריצה מראש, ואף הסכים לשלם מיליון דולר להשתקת הפורצים. הכול ציפו לעדותו של דין בוועדת הסנט. השופט הפדראלי שמונה לבירור הנושא, מספר על עדות זו:

"For days after he read his statement, the committee members peppered him with hostile questions. But he stuck to his story. He didn't appear upset in any way. His flat, unemotional tone of voice made him believable"

ומה היו מחשבותיו של דין קודם למתן עדותו?

"It would be easy to overdramatize, or to seem too flip about my testimony... I would, I decided, read evenly, unemotionally, as coldly as possibly, and answer questions the same way... People tend to think that somebody telling the truth will be calm about it".

למקרא שני הקטעים, המסקנה המיידית שעולה במוחו של הקורא היא, שדין שיקר, והולך שולל את השופט. מכאן אתה למד, שאדם המתכוון לשקר בעדותו בביהמ"ש, מסוגל ללמוד את אותם "סימני האמת" שהשופט מכיר, ולנהוג על-פיהם. זאת ועוד – העובדה, שקולו של העד איננו מסגיר רמה ריגשית, שאותה נוטים לפרש כאות לשקר, אינה מלמדת ממילא ובהכרח, שהדובר מעיד אמת.

אך בכך לא סגי: בדיעבד הסתבר, כי דין אכן העיד אמת, ניקסון שיקר, וההמשך ידוע. מכאן עולה, שאדם עשוי להתכונן לקראת מתן עדותו דווקא כדי לשכנע באמיתות דבריו. כמו כן, אדם כזה אף עשוי לגלות סימנים, שברגיל מפרשים אותם כסימן לשקר, רק עקב חששו, שמא יחשדו בו כי הוא משקר. אכן, לגבי צליל הקול היה ממש בהנחתו של דין, כבזו של השופט הפדראלי. אולם, המחקר בנושא אבחון אמיתותו של מידע, חושף מציאות מורכבת יותר; גובה הקול כשלעצמו איננו סימן לשקר, אלא ממנו מסיקים שהדובר משקר. למעשה, צליל גבוה ודיבור מהיר מצביעים על כך, שהדובר נבוך ומבולבל, ומצב זה עשוי להתרחש בעת כעס או בעת פחד. אמנם, אחת המסקנות האפשריות היא, שהדובר משקר, ומכיוון שהוא חושש, שמא יתגלה, מתעורר בו פחד, הגורם לצליל ולדיבור שתוארו. אולם, זה שבכוונתו לשקר, והוא אף יודע על מה מצביע צליל גבוה, עשוי להתכונן למתן עדותו כשחקן תיאטרון לקראת הצגה.

מדוע השופט לא איתר את "משחקו" של דין? הסיבה העיקרית נובעת מהעובדה, שהוא (ושופטים בכלל) הסתפק במה שהתרחש בסיטואציה מתן העדות. כך, הוא לא ידע מהי

התנהגותו הוורבאלית-אמוציונאלית השיגרתית של העד, שהיא אמת-המידה לאמוד על-פיה את דבריו. אך גם אם אמת-מידה זו הייתה ידועה לשופט הפדרלי, היה עליו לשלול את האפשרות, שדין הכין "הצגה". זאת, מכיון שהיה ברי לו, כי הוא עומד להעיד נגד נשיא ארה"ב, וחלילה לו לטעות בנסיבות כבדות משקל אלה (כפי שאכן הסתבר). השופט הפדרלי אף יכול היה להסתייע בניתוח התוכן של דברי דין. ניתוח תוכן כמותי (quantified) ואיכותי (qualified), שהיה נעשה בידי איש מקצוע מיומן ובקי בשטה מורכבת זו, עשוי היה לתרום גם כן לפתרון הסוגייה.

אכן, צודקים המשפטנים, שאף תנועות הגוף עשויות להסגיר עד שקרן. אולם, הגם שהן משתנות בלחץ נפשי, כדי להסיק שהן מעידות על שקר יש להשוותן לנורמה האישית של העד, ונורמה זו איננה בידעו של ביהמ"ש. כמו כן, גם כאן, לשם גיבוש מסקנה שיש לה תוקף מציאותי, כי האדם אכן משקר, יש קודם כול לשלול את האפשרות, שהלחץ הנפשי שיאותר בו, נובע רק מעצם חששו, כי בטעות יוקיעוהו כשקרן, או מכל סיבה סבירה אחרת.

בנוסף לכך, על זה הרוצה לאתר שקרן, לשים לב לתנועות המכונות emblems (כמשיכת כתפיים, שעשויה לסמל "אני לא יודע", "אני מיואש", "מה זה משנה?" ועוד). כן גם לתנועות illustrators, המשמשות עזרים למדבר (כתנועות ידיים), ששכיחותן הולכת ופוחתת כשהמדבר נזהר בדבריו. כמקובל בנושא איבחון שקר, גם את תנועות העד על דוכן העדים יש להשוות להתנהגותו השיגרתית, כמו גם לזו המאפיינת את תת-התרבות שלו.

קבוצת התנהגויות נוספת שיש להתמקד בה היא זו, הנובעת משרירים המעוצבים ע"י מערכת העצבים האוטונומית; התרגשות, כעס, פחד, בושה ואף שקר, מביאים להאצת הנשימה ולהגברת שכיחות הבליעה. האם, אכן, ביהמ"ש עושה לאיבחון של ההתנהגויות שתוארתי בדרך המדעית הראויה, כמו גם של התנהגויות אחרות, המצביעות על ריגוש? תמהני.

ביטויי הפנים

פניו של העד הם חלק הגוף הגלוי ביותר לעיניו של השופט, ומן ההיגיון שבאלו נותר לו להתמקד. ואכן נמצא, כי יש בהבעות הפנים כדי ללמד על אמירת אמת ושקר, אך אין הקשר ביניהן ישיר ופשוט. פניו של השקרן מבטאים שני סוגי אינפורמציה: מה

שהוא רוצה להסתיר ומה שהוא רוצה להפגין כלפי חוץ. תמהני, האם ב"מבחן ההתרשמות" ניתן להבחין כהלכה במרכיבים של כפל מידע זה. מלאכת הסקת המסקנות סבוכה אז, גם משום שהעד עשוי לאמר דברי אמת ושקר גם יחד. כך, מתלוננת במעשה אונס עשויה להעיד אמת בדבר היעדר הסכמה מצדה במקרה שבדיון, אך לשקר ביחס להיכרות קודמת עם הנאשם, ואף ביחס לקיום מגע מיני עמו בעבר. זאת ועוד – ניתן לשקר ע"י הסתרת האמת כולה, ע"י סילופה (בדרך ההגזמה וההפחתה) או ע"י המצאת סיפור, שלא היה ולא נברא, ולא קל להבחין ביניהם בדרך חדה וברורה.

סביכותה של מלאכת איתור השקרן אף מתעצמת עקב העובדה, שכמה רגשות עשויים להתלוות לשקרו של העד, כמו פחד מפני חשיפתו כשקרן, ושמחה לאידו של זה הנפגע מעדותו. כמו כן, אין דרך ביטוי אחת ויחידה לכל רגש, וזה עשוי להתבטא בפניו של העד באחת מכמה דרכים. מכאן, כאשר יש עירוב רגשות, יש אף עירוב ביטויים חיצוניים, שיש להבחין ביניהם בצורה מובדלת (דיפרנציאלית).

כמה מהמחקרים היסודיים בנושא איתור רמזי שקר בפנים מלמדים, כי לרמזים-המזעריים (micro-expressions) כוח איתור ("תוקף ניבוי") טוב. רמזים אלה מבזיקים לרבע שנייה, והם מאובחנים כהלכה בהסרת פניו של הדובר והקרנתם באיטיות, שאז ניתן לנתח כיאות את דבריו בהתאמה לתווי פניו. האם בית-משפט כלשהו נוהג להשתמש בעזרים אלה כאשר הוא שופט חשוד בעבירת מין, או כל חשוד אחר?

כמו כן נמצא, שיש אף להתמקד באותם ביטויים, שבאמצעותם מנסה הדובר לעמעם ולטשטש את כוונתו האמיתית (squelched expressions). בדרך זו, הביטוי שעשוי להסגיר את כוונתו איננו מופיע במלואו, וכדי לאתרו יש צורך במיומנות מתאימה. לדוגמא – אחת משיטות ההסוואה היא השימוש בחיוך, ובבואו להסיק, אם החיוך אמיתי או מזויף, על המתבונן לכלול בשיקוליו את העובדה, שעד היום נמנו שמונה עשר סוגי חיוך. כך גם ראוי להתמקד באותות שאותם מגיעים שרירים, שעליהם אין שליטה רצונית, והמשקר מנסה להסתירם בהפעלת שריר אנטגוניסטי.

גם כשברמזי-פנים עסקינן, ראוי לשוב ולחזור על שתי הסכנות המרכזיות שאורבות למאבחן השקר. האחת: גם אם אין מאתרים רמז לשקר, אין זה מלמד, בהכרח, שהאדם דובר אמת. השנייה: גם דובר האמת עלול לבטא את אותם סימנים כשקרן. הדבר יתכן הן עקב שונות אינדיווידואלית בביטוי רגשות, והן בעטיית חששו, שמא יחשדו בו באמירת שקר.

ובהקשר זה – מלאכת איבחון השקר מסתבכת עוד יותר עקב העובדה, שהפיזיולוגיה של הרגש, שאותו השקרן רוצה להציג, עשויה להתעורר במערכת עצביו, לכשיצליח לדבר בביהמ"ש כמו שחקן תיאטרון בשיטת סטאניסלבסקי. דהינו: הרוצה לשקר יכול להיזכר בנסיבות בעברו, הדומות לאלו שהוא רוצה להפגין עתה. או אז תתעורר בו המערכת הפיזיולוגית המתאימה לנסיבות אלו, וכלפי חוץ יופגנו האותות הטבעיים להן. לדוגמא: נאשם עשוי להעיד שהמתלוננת הסכימה לקיום יחסי-מין עמו, תוך שהוא נזכר בקשר מיני, שקיים בעבר עם מישהי בהסכמתה, אולי אף עם אותה מתלוננת. בדרך זו פניו לא יסגירו אותות שקר או שאלה יהיו אז בטלים בשישים. מה יסיק אז השופט? סומק הוא ביטוי נוסף שביהמ"ש נותן עליו את דעתו. מחקרים מלמדים, שהסמקה היא ביטוי למבוכה, ומתרחשת גם בבושה ובתחושת אשמה. היא אף שכחה יותר בין נשים, וגם זה משתנה שמאבחן השקר חייב להתייחס אליו. הסמקה עשויה אמנם ללמד שהמסמיק משקר, אך גם שהדובר רוצה להסתיר את מבוכתו. למשל – עקב אי נוחותו של העד מפני עצם המעמד בביהמ"ש, כמו גם מפני חשיפת פרטים אינטימיים על חי המין שלו. בנוסף לכך, יש לדעת להבחין בין אדמומית הנובעת מהסמקה לבין זו המתעוררת בשעת כעס.

ולבסוף – העיניים. האם, למשל, המישיר מבט, אכן אמת בפיו? ומבט מושפל, או מוסט? השפלת מבט, כמו גם הסתתו הצידה, אכן מבטאות בושה או אשם. ברם, מכיוון ששירי לגל העין ניתנים לשליטה רצונית, ומכיון שהשקרנים יודעים זה מכבר, שלהישיר מבט מתפרש כאמירת אמת, התוצאה לא מאחרת לבוא:

"One of the things that attracted Patricia G. to Giovanni Vigliotto, the man who may have married 100 women, was 'that honest trait' of looking directly into her eyes, she testified yesterday (at his trial for bigamy)".

ומה פשר הדמעות הזולגות מעיני המתלוננת כי נאנסה? אכן, הן עשויות לבטא צער ועצב בעטיו של האירוע הטראומטי, אך גם הקלה מהלחץ הנפשי שהיא נתונה בו בעטיית שקריה על דוכן העדים. הדמעות במעמד זה עשויות אף להצביע על הנאה ועל סיפוק מכך, שתלונת השווא שלה תושיב את נשוא נקמתה מאחורי סורג ובריח. ככלל, באיבחון שקר אין להסתמך על רמז אחד בלבד, כי אם על מערך של רמזים מגוונים. וכך, על ביטויי הפנים להיות בסינכרוניזציה עם תנועות הגוף, עם דרך הדיבור ועם שינויים בגוון הקול, וכולם יחדיו – עם תוכן הדברים הנאמרים. האם מלאכה מורכבת זו נמנית ב. תחומי התמחותו של השופט?

אמת-עובדתית ואמת-משפטית

משפטנים מדגישים את ההבדל שבין האמת העובדתית לבין האמת המשפטית. זו הראשונה "משקפת את ההתרחשויות באספקלריה של מתבונן אובייקטיבי", בעוד שהאחרונה הינה "שחזור שמשחזר השופט את המציאות על בסיס הראיות שבפניו, בכפוף לסדרי הדין ולדיני הראיות" (קדמי, 1991, ע' 850). ברוח זו קבע ביהמ"ש העליון, כי "משמדובר על בירור האמת בעולמה של מערכת המשפט, אין כוונתנו אלא לבירור האמת במידה שניתן להגיע לחקרה על-פי הנורמות [המשפטיות] המהותיות והכללים הפרוצדוראליים" (אלון נ. ממשלת-ישראל, ע' 465). וכך יתכן מצב, שהאמת אשר נקבעה ע"י ביהמ"ש "תקפה ומחייבת היא אף אם ברור שבטעות יסודה, כל עוד לא שונתה כדין במסגרת המערכת המשפטית" (שם, ע' 471).

דווקא עקב כוח זה, שנתון בידי השופטים, ראוי לה, למערכת המשפט, לבדוק את עצמה, ולחזור ולבדוק את עצמה, מכיוון ש"איש לא יחלוק, כי האמת האובייקטיבית – היינו, האירוע כפי שהתרחש בפועל – היא תמיד אחת ויחידה ואין בילתה", ועל כן, "המערכת המשפטית משתדלת היא להתאים, ככל האפשר, את עקרונותיה לאמת שבמציאות, והרשות השיפוטית מיישמת את דרכי בירורה, כדי להגיע במידה מירבית לבירורה של האמת העובדתית" (שם, עמ' 462, 471).

אם כך, מהי בפועל הגישה לעניין איבחון שקר בתהליך השיפוט? המשפטן פרופ' אהרון אנקרי טוען, שכלל אין צורך במומחיות מקצועית לאיבחון שקר (מילנר, 1995): "נכון ששופטים הם מומחים לחוק, אבל למה הם יותר מומחים מכל אדם אחר לקביעת מהימנות של עדים? איזו מומחיות וידע מקצועי צריך כדי להסיק מסקנות מתוך ראיות, ולהחליט אם להאמין לעד או לא? אנשים הרי עושים דברים כאלה יום יום. יש להם ניסיון חיים, שכולל הרבה מאוד מצבים, שבהם הם נאלצים לעשות בדיק מה ששופט עושה בביהמ"ש, כשהוא מקשיב לגירסאות שונות של עדים: להסיק מסקנות מ'ראיות' נסיבתיות וחלקיות. כל אישה, שהחבר שלה אומר לה שהוא אוהב אותה, עומדת בדיוק לפני אותה שאלה: האם החבר אומר אמת או משקר".

על פניהם, ממציא המחקרים שהבאתי אינם עולים בקנה אחד עם גישתו המוחלטת והסוחפת של פרופ' אנקרי, אלא מלמדים, שאיבחון ראוי של אמירת אמת ושקר אכן מתבסס על מומחיות מקצועית (אגב – הממצאים אף מרמזים, שיכולתה של אותה אשה, בדוגמא של פרופ' אנקרי, לאבחן אם חברה משקר אם לאו, עדיפה על-פני יכולתו

של השופט. זאת, כי היא מכירה את דרך התנהגותו של החבר לאורך זמן ובנסיבות שונות ומגוונות. לעומתה, השופט מסיק מסיטואציה המתוחמת בין בכותלי ביהמ"ש בלבד, וממילא מוגבל המידע שברשותו).

לעומת פרופ' אנקרי, מצדד באבחון מקצועי סגן נשיא ביהמ"ש העליון לשעבר, חיים כהן: "מדובר במקצוע שמצריך הרבה ידע, בדיוק כמו רפואה". לדידו, בהליך השיפוט יש ליחד מטלה זו לשופטים ולעורכי־דין, כי הם "לומדים מהניסיון, ומפתחים טביעת עין מיוחדת כדי לקבוע אם האדם דובר אמת או לא" (שם).

בכל לב אני מקבל את גלעין דעתו של סגן־הנשיא (בדימוס), דהינו, שלמלאכת האיבחון יש צורך במומחיות מקצועית. עם זאת נראה לי, שאף אם רבה חשיבותו של לימוד מהניסיון, הרי מכיוון שמומחיותם המקצועית של השופטים היא חוק ומשפט, ממילא התנסותם וניסיונם נתחמים במסגרת זו. רוצה לומר, הגם שעניינם של השופטים הוא בני־אדם, הרי מן המפורסמות הוא, שאין מקצוע המשפטים (Law) בבחינת ה"מקצוע שמצריך ידע רב" באשר לחקר ההתנהגות האנושית והבנתה. אותה "טביעת עין מיוחדת", שהשופט מפתח, היא, לכל היותר, הנחת עבודה ראויה להשתית עליה היפוטוזות מחקריות, שיש לבדוק במסגרת הניסיון והמחקר של מקצוע הפסיכולוגיה. (אני ער לעובדה שבארץ לא נוהגת שיטת המושבעים, והשופט אמור להתעלם מגורמים בלתי רלוונטים במהלך המשפט. ברם, גם אז תקפה העובדה, שחקר ההתנהגות האנושית איננו מומחיותו המקצועית של המשפטן).

אם כן, בהיעדרה של החובה להסתייע בראיה נוספת, ובהיעדרם של כללים, המחייבים את השימוש באמצעים תקפים לאיבחון שקר ואמת, גוברת הסכנה לטעות עובדתית. במלים פשוטות – נראה שקיים חשש של ממש, שביהמ"ש לא יצליח במלאכתו להתאים את האמת המשפטית לזו העובדתית. על פני הדברים נראה, כיום, חמש־עשרה שנים מאז התיקון היסודי הזה בפקודת הראיות, שהביא לביטול דרישת הסיוע, כי לא היה לו מקום. אותו "חשש של ממש", כי ביהמ"ש יטעה במסקנתו לא פג, ודומני, שבדיעבד לא התרחש כל שינוי בתהליך השיפוט ובהתמקצעותו של השופט, שאפשר היה להשתית עליו מהפך פרוצדוראלי כה מרחיק לכת.

הערות סיום

במאמר לא נפרשו מלוא המדדים הפסיכולוגיים הקיימים לאיתור שקר, אך די בחומר המחקרי שהצגתי בחטף, כדי ללמד עד כמה סבוך ומורכב כל אחד מהמדדים לאיבחון

אמת ושקר, וכן עד כמה בלתי מספק השימוש במדד אחד בלבד. מכאן, שמלאכת האיבחון דורשת, מחד גיסא, התמחות ממוקדת ומרובת-פנים, ומאידך גיסא – שימוש בו זמני בכמה מדדים, תוך שילוב קריטריון ההתנהגות האינדיווידואלי של זה המעיד. לאור מורכבותו של תהליך האיבחון במשפטים, שבהם אין סיוע לתלונה ולאור חשיבותו, אני קורא למערכת המשפט לפתוח את שעריה בפני אנשי מדעי ההתנהגות, לשם בדיקתו לפני ולפנים. במרכזה של הבדיקה יעמוד מבחן התקפות (validity), כפי שהוא מצוי בכל בדיקה מחקרית בתחום המדע. כך, בודקת הפרמקולוגיה האם תרופה שנועדה לרפא מחלה מסוימת אכן עושה כן, הפסיכולוגיה בודקת האם מבחן אישיות בוחן את אשר הוא אמור לבחון, ועוד. ובגזירה שווה – הבדיקה המוצעת כאן תבחן, מצד אחד, את תקפותה של הדרך, הנוהגת בעולם המשפט לאיבחון עדים שקרנים, ומצד שני – האם היכולת לאבחן כהלכה תשתפר כתוצאה מיישום ממצאי המחקרים הפסיכולוגיים.

כאן המקום להדגיש, כי אינני טוען, שהפסיכולוגיה עשויה לפתור את כל בעיות האיבחון. ברם, ודאי הוא, ששילוב עקרונותיה ודרכי בדיקתה יתרמו לפתרון תרומה נכבדה.

למעשה, גם בעבירות שכדי להרשיע בהן יש צורך בסיוע לדברי המתלונן/ת, רצוי לבדוק, שמא ראוי להשתמש בכלי איבחון שהם בבחינת אומנות ולא אמנות, שאז השכל הישר המדעי וההיגיון המקצועי שולטים בכיפה. ברם, כאשר נדרש סיוע, הדבר עשוי לקזז טעות באיבחון מצד ביהמ"ש, אך משבטלה הדרישה בטלה מדעיקרא אפשרות זו. דומני, שהחשש הכבד מטעות מלמד, כי ראוי היה שהסעיף המתיר הרשעה בהיעדר סיוע, לא היה מגיח לאוויר העולם. ברם, משנשמעה צווחתו בחללו של אולם, האם לא רצוי להימנע כיום מהגשת כתב אישום שאלה ראיותיו, עד שתתגבש תשתית ראויה לתהליך האיבחון?

ביבליוגרפיה

- אלון נ. ממשלת-ישראל, בג"צ 152/82, פד"י ל"ו, 4, עמ' 449, ע' 462 (מול האותיות ה, ו), ע' 465 (מול האות ה), ע' 471 (מול האות ו), עמ' 462 (מול האות ב), ע' 471 (מול האות ה').
- גרנוולד נ. מדינת-ישראל, ע"פ 316/85, פד"י מ', 2, עמ' 564, 567 (מול האות ה), 568 (מול האות א).
- דנינו נ. מדינת-ישראל, ע"פ 694/83, פד"י מ', 4, עמ' 249, 257, (מול האות ד).
- לסלי ס. (1992), "עבירת האונס – מגמות משפטיות וקרימינולוגיות". פלילים, המכון לקרימינולוגיה ולמשפט פלילי, אוני' ת"א, כרך ג'.
- מילנר, א. (28.7.95), "גבירותי ורבותי המושבעים, הביטו היטב באישה הזאת". מוסף "הארץ", עמ' 22-20, 24.
- מרקוס נ. מדינת-ישראל, ע"פ 190/82, פד"י ל"ז, 1, עמ' 225, 302 (מול האות ז'), ע' 255 (מול האותיות א-ב).
- פלוגי נ. מדינת-ישראל, ע"פ 5424/91, פד"י מו, 4, עמ' 497, 499-500 (מול האותיות ז', א'), ע' 499 (מול ה).
- פקודת הראיות (נוסח חדש), תשל"א-1971, סעיף 53, סעיף 54א(ב).
- קדמי י. (1991), על הראיות, הוצאת דיונון, ת"א. חלק ב', ע' 858, 891.
- קדמי י. (1989), על הראיות בפלילים, הוצאת דיונון, ת"א, ע' 80, ע' 89.
- Bond C. F. et al (1992), "Fishy-looking liars: deception judgement from expectancy violation", Journal of Personality and Social Psychology, 63, pp. 969-977,
- De-Paulo B. M. et al (1993), "Sex differences in lying", in: Lewis M., Saarni. C. (Eds), Lying and deception in everyday life. The Guilford Press.
- Ekman P. (1985), Telling Lies, W.W. Norton & Comp., Ch 4-6.
- Ford C.V. (1995), Lies! Lies! Lies !, American Psychiatric Press Inc. Ch., 9-10.
- Loftus E. F. (1975), "Leading questions and eyewitness report", Cognitive Psychology, no. 7, pp. 560-572.
- Robinson P. W. (1996), Deceit, delusion, and detection, Sage Pub. Inc, Ch. 4.
- Torris D. De-Paulo B.M. (1984), "Effects of actual deception and suspiciousness of deception on interpersonal perceptions", Journal of Personality and Social Psychology, no.47 pp.1063-1073.

דו"ח מחקר – הטיפול המשטירתי בקטינים ובבני-נוער:

מיפוי פעולות המשטרה וקשריה עם גורמים חיצוניים

פרופ' ג'ק חביב, דליה בן רבי, נטע ברנע, ג'וסלין לוי

ג'וינט מכון ברוקדייל, המרכז לילדים ולנוער

בשיתוף: פרופ' שמחה לנדאו, פרופ' דויד וייסבורד

המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית

מבוא

הדו"ח, שממצאיו מוצגים במאמר זה, מסכם שנה ראשונה של עבודה במחקר הערכה בנושא טיפול המשטרה בקטינים ובבני-נוער, שמומן ברובו ע"י המדען הראשי במשרד לבטחון הפנים. תחום הטיפול בקטינים ובבני-נוער במערכת הפלילית – הן כחשודים בעבירות והן כקורבנות עבירה – זוכה בשנים האחרונות לתשומת לב גוברת של הציבור, תוך התייחסות להיבטים הטיפולים, הפליליים והחברתיים. להתעניינות זו שתי סיבות עיקריות – חשש מהשפעותיהן החברתיות של התופעות והרצון להקטין את היקפן, ודאגה לשלום הקטינים ולזכויותיהם במסגרת ההליכים הפליליים. בטיפול באירועים הקשורים לקטינים ולבני-נוער מתמודדת המשטרה עם משימות שונות מאלו שבשאר תפקידיה המשטרתיים. היא מחויבת בקשרים עם מגוון גורמים שמחוץ למשטרה וחשופה לביקורת ציבורית רבה יותר בקשר לדרכי פעולתה. כמו כן, קיימת תחושה, כי בתחום זה, שיטות ההתמודדות המשטרתיות המסורתיות אינן מספיקות, ויש לבחון גישות ושיטות חדשות. על רקע זה נערך המחקר הנוכחי.

♦ דו"ח מחקר זה נמנה עם פרסומי לשכת המדען הראשי במשרד לבטחון הפנים, באחריות המדען הראשי, הפרופ' ישראל ברק וראש תחום מדעי החברה, הגב' עידית חכימי. לשכת המדען הראשי במשרד לבטחון הפנים מעודדת את החוקרים, המבצעים מחקרים במימון ממשלתי, לבטא באופן חופשי את חוות דעתם ואת שיפוטם המקצועי. ההצעות וההשקפות המבוטאות בפרסומיה אינן משקפות בהכרח את עמדתה ו/או את מדיניותה הרשמית של מדינת-ישראל ו/או של המשרד לבטחון הפנים.

מטרות המחקר ושאלות המחקר

המחקר נערך בשני שלבים. מטרת השלב הראשון הייתה למפות את מגוון הפעילויות המשטריות ביחס לקטינים ולבני-נוער ואת הממשקים בין גורמים שבתוך המשטרה עם גורמים חיצוניים. כמו כן, כוון שלב זה לזהות את הסוגיות המרכזיות שעמן מתמודדת המשטרה בתחום זה, כבסיס לבחירת מוקדי מחקר בשלב השני. השאלות המרכזיות שבהן התרכזו שלב זה היו:

- תפיסת תפקיד המשטרה בטיפול בקטינים ובבני-נוער.
- תפקוד המשטרה בפועל בנושא וממשקים תוך משטריים.
- ממשקים חוץ משטריים בקשר לקטינים ובבני-נוער.
- כוח אדם וצרכי הכשרה.
- מאפייני קטינים ובבני-נוער בטיפול המשטרה.

לגבי כל נושא נעשה ניסיון לברר את הקשיים המרכזיים ואת הדילמות המרכזיות שעמן מתמודדים אנשי המשטרה.

שיטות איסוף הנתונים

על מנת לענות על מטרות אלה, נאסף מידע בכמה דרכים:

1. **סקירת ספרות** – נסקרה הספרות העולמית בנושאי המחקר, על מנת לזהות את הסוגיות ואת השאלות המרכזיות שבהן עוסקים כיום בעולם.
2. רוכזו ונותחו **נתונים** על מאפייני הקטינים ובבני-הנוער בטיפול המשטרה, כרקע להבנת היקף התופעות ומאפייניה, ולזיהוי מוקדי עניין מרכזיים. רוב הנתונים התקבלו ממאגר המידע של המשטרה ומשירות המבחן לנוער, והם מעודכנים לשנים 1995–1996.
3. נערכו **ריאיונות עומק** עם מגוון בעלי תפקידים במשטרה ובארגונים המשיקים לפעילותה לגבי קטינים ובבני-נוער: רואיינו בעלי תפקידים שונים במשטרה ובארגונים שונים, שפעילותם משיקה לפעילות המשטרה בקשר לקטינים ולבני-נוער. במשטרה רואיינו בעלי תפקידים בכירים (ברמות המטה, המחוזות והמרחבים) בתחומים השונים: נוער, נפגעים, סיור, חקירות, תביעות, כוח אדם, משמר אזרחי, חקר ביצועים ועוד. כמו כן, רואיינו בעלי תפקידים בכירים ברמות

הארציות, המחוזיות והעירוניות בשירותים ובארגונים שונים, הנמצאים בקשרים עם המשטרה, לגבי הטיפול בבני-נוער. ביניהם: שירות המבחן לנוער, (קציני מבחן לנוער וחוקרי ילדים), השירותים לנוער ולצעירים, פקידי סעד לחוק נוער וסדרי דין (במשרד הרווחה); בתי-המשפט לנוער; שירות קידום נוער והשירות לביקור סדיר במשרד החינוך, השירותים האחראים לתכניות ולמניעת אלימות ומניעת התעללות בקטינים במשרד החינוך, ארגונים וולונטריים העוסקים בזכויות ילדים וארגונים המספקים שירותי טיפול לנוער קורבן לעבירות או לנוער על סף עבריינות (המועצה לשלום הילד, אב"י, אל"י, אל סם, הרשות למלחמה בסמים). הריאיונות התמקדו בתפיסת תפקיד המשטרה ביחס לקטינים, ובמיקומה במערך השירותים המטפלים בהם, בקשרים ובחלוקת העבודה בתוך המשטרה ועם גורמי חוץ בטיפול בנושא, בהצלחות ובקשיים בשיתוף פעולה זה ובהצעות לשינויים בתפקוד המשטרה בתחום. המרואיינים נבחרו על-פי חלוקה תפקידית (נציגות למדורים השונים במשטרה ולשירותים שונים), על-פי חלוקה אזורית ועל-פי דרג; ברוב המקרים רואיינו אנשי המטה במשטרה ובשירותים. בהמשך, רואיינו בעלי תפקידים ברמות שונות (במחוזות ובמרחבים), על מנת ללמוד על תפיסתם של אנשים הקרובים יותר לעבודה בשטח. חלק מהמרואיינים ברמות השטח נבחרו באופן אקראי. אחרים נבחרו משום שהזכרו על-ידי מרואיינים קודמים כאנשים בעלי ידע מיוחד או תפיסה מיוחדת של הנושא.

4. **שאלונים למילוי עצמי:** במקביל לריאיונות, הופצו באמצעות קציני הנוער המרחביים וקציני הנוער המחוזיים שאלונים לעובדי הנוער בכל הארץ, למפקדי התחנות ולראשי משרדי חקירות בתחנות. שאלונים אלה מולאו ע"י השוטרים, והוחזרו במעטפות מבוללות מראש. מפקדי התחנות אחראים להתוויית מדיניות התחנה ברמה המקומית, לקביעת סדרי עדיפות בפעולות התחנה, לגיבוש קשרים עם הקהילה ועוד. יש להניח, שלתפיסתם לגבי עבודת הנוער ומקומה במסגרת תפקידי המשטרה, יש השפעה ניכרת על העבודה בפועל. ראשי משרדי חקירות הם האחראים לכלל החקירות המתבצעות בתחנה, ובכללן חקירות הנוער. השאלונים כללו מידע לגבי נושאים שונים: דרכי העבודה של המשטרה בכלל ושל עובדי הנוער בפרט לגבי קטינים ובני-נוער, תפיסת תפקיד המשטרה ביחס לקטינים ועמדות כלפי הטיפול בקטינים ובבני-נוער, הערכת שיקול הדעת של השוטרים בהחלטה לגבי תיקי אי תביעה, הקשרים עם ההורים, עם

גורמים בקהילה ועם גורמים נוספים במשטרה והקשיים המתעוררים בקשרים אלה, הערכת עבודת הנוער מהיבטים שונים והצעות לשיפורים בעבודת הנוער במשטרה. הכלים לאיסוף המידע נבנו לאחר שיחות מקדימות עם אנשי מדור הנוער ומדור נפגעים במשטרה ועם חלק מחברי ועדת ההיגוי, המלווה את המחקר. כמו כן, השאלות נבנו על סמך הסוגיות והמונחים שעלו מסקירת הספרות. בנוסף, רוכז מידע שנאסף במשטרה לגבי התחומים השונים שבהם עוסק המחקר, בעיקר לגבי מאפייני כוח אדם. איסוף המידע התבצע ברובו במחצית השנייה של שנת 1997.

בחלק הראשון של המאמר יוצגו בקצרה סוגיות, העולות מהספרות העולמית בתחום זה. לאחר מכן יובאו הממצאים העיקריים מהשלב הראשון של המחקר.

תפקיד המשטרה בהתמודדות עם בני-נוער

ניתן לחלק את פעילויותיה של המשטרה לגבי קטינים ובני-נוער למספר תחומים:
א. שמירת הסדר הציבורי ומניעת הזדמנויות לפשיעה – מגעים לא פורמליים עם בני-נוער

הקשר של המשטרה עם קטינים מתקיים ברמה פורמלית וברמה לא פורמלית. חלק גדול מהמגע בין המשטרה לבני-הנוער נעשה ב"שיטור לא פורמלי" (White, 1996). במסגרת תפקידה כשומרת הסדר הציבורי וכן כחלק מנתינת שירותים למניעת פשעים, המשטרה מסיירת ברחובות, מגיבה לתלונות אזרחים, מנסה למנוע מעורבות של בני-נוער בפעולות עברייניות ומפזרת התקהלויות של צעירים, אשר פוגעות בסדר הציבורי. בתקופות של עלייה במידת הדאגה הציבורית מפני עבריינות נוער, עשוי המחוקק לתת למשטרה סמכויות נרחבות יותר במסגרת הלא פורמלית, שבה היא מטפלת בצעירים. White (1996) מציין, כי במקרים שיש למשטרה סמכויות נרחבות בטיפול הלא פורמלי בצעירים, ישנה סכנה להטלת טיחור מצד המשטרה על קבוצות מסוימות של נערים ואף להדחף לזעזוע של שוטרים בביצוע. מספר מחקרים תיעדו מקרים של אלימות מולדת ופגיעה של שוטרים כלפי בני-נוער (1992, Alder et al; 1995, Biondo and Palmer).

ב. טיפול בנערים החשודים בעבירות - הפעלת שיקול דעת ביחס להמשך הטיפול

במגיעה הפורמליים עם בני-נוער, עוסקת המשטרה, בעיקר, באיסוף ראיות ובחקירת מקרי עבריינות נוער. במהלך הפעילויות האלה, אחד מתפקידיה החשובים של המשטרה הוא תפקיד של "סינון" המקרים של עבריינות נוער, אשר המשך הטיפול בהם יעשה על-ידי מערכת המשפט. במדינות מסוימות ניתן למשטרה שיקול הדעת להחליט, האם המקרה יועבר לגורמים נוספים במערכת הצדק או שהצעיר יטופל שלא דרך מערכת המשפט, ובלי שתוטבע עליו "תווית" של עברייין. שוב, יתכן שיעשה כאן שימוש באמצעים לא פורמליים, כגון הזהרת קטין בלי לפתוח לו תיק. יתכן אף שהדבר יעשה בצורה פורמלית יותר, כמו, למשל, הזהרה פורמלית של הקטין שנרשמת בתיקו (אך בזה הסתיים הטיפול בו). ישנן מדינות, אשר בהן למשטרה ניתנת גם מעורבות בהחלטה על דרכי טיפול וענישה בקטין. באוסטרליה, למשל, המשטרה מעורבת בתכניות שמטרתן להפגיש את הנער העברייין עם קורבנו, ולמשטרה יש סמכות להפנות את הצעיר לקבוצות דיון משפחתיות כתחליף להעמדה לדין. (1996, White).

מכיוון שסמכויות אלה של המשטרה - הפורמליות והלא פורמליות - נותנות בידיה כוח רב, קיים חשש לשיקול דעת מוטעה וליחס מפלה של השוטרים כלפי קבוצות שונות של בני-נוער. ואכן, מחקרים רבים מתייחסים לנושא זה, ומפרידים בין החלטות הנשענות על סיבות משפטיות (כגון הרשעות קודמות וחומרת העבירה) לבין החלטות הנשענות על סיבות לא משפטיות (כגון גיל, מין, מצב משפחתי, מוצא אתני ואזור ביצוע העבירה) (1992 Adler at. Al; 1994 Adler; 1983 Landau and Nathan; 1983 Mott; 1977 Thomas and Cage; 1978 Choen and Kluegel; 1980, Horwitz and 1993 Wasserman; Meehan, 1993; 1973, Chesney- Lind; 1988, Wundersitz et. Al; 1979, Stevens and Willis; 1981, Landau; (רהב, 1976; חסין, 1997).

ג. מניעת עבריינות - יצירת קשר מכוון עם בני-נוער והשתתפות בתכניות קהילתיות

בשנים האחרונות, בעקבות האכזבה מהשיטות המסורתיות להתמודדות עם עבריינות נוער, נעשים במקומות רבים ניסיונות להתמודד עם בעיית עבריינות הנוער בצורה כוללת, תוך שימת דגש על היבט הסביבה והמניעה. ניסיונות אלה מחייבים הגדרה

מחדש של תפקיד המשטרה ומקומה בתוך מכלול השירותים והגורמים בקהילה, המנסים להתמודד באופן משותף עם בעיה, שבאופן מסורתי הטיפול בה היה בתחום העיסוק של המשטרה. בסעיף הבא יסקרו הגישות העכשוויות להתמודדות עם בני-נוער עוברי חוק, ותפקידה המשתנה של המשטרה במסגרת גישות אלה.

גישות ומגמות עכשוויות בטיפול בנוער עובר חוק

מהגישות השונות, המנסות להסביר עבריינות בכלל ועבריינות נוער בפרט, נגזרים שני מודלים מרכזיים להתייחסות לעוברי חוק. "מודל הצדק" שם דגש על ענישה אחידה בהתאם לסוג העבירה ולחומרתה, ללא התחשבות בנסיבות האישיות של הנאשם. לעומת זאת, "גישת הרווחה" שמה דגש על התחשבות בתנאים הסביבתיים והאישיים, שתרמו לביצוע העבירה, ומציעה שיקום וטיפול כדרך למנוע התנהגות עבריינית בעתיד, תוך ניסיון לשנות את התנאים האלה (Lipsey, 1991; Klein, 1994).

ברוב מדינות העולם, גם באלה הנוטות לעבר "מודל הצדק", אין ספק, שההתמודדות עם בעיית עבריינות הנוער אינה יכולה להיעשות באמצעות המערכת המשפטית והפלילית בלבד. מעבר לאמצעים המופעלים על מנת למנוע הזדמנויות לפשיעה (כגון נוכחות מוגברת של שוטרים במקומות המועדים לעבריינות נוער), מגוון של תכניות מנסות לפעול לשיקומם של נערים עוברי חוק או למניעת עבריינות בקרב בני-נוער. מאמצים אלה נובעים גם מההשקעה הכספית הגבוהה, הכרוכה בהתמודדות עם תוצאות עבריינות. גילם הצעיר של הקטינים עושה את ההשקעה במניעת כניסה למעגל הפשע כדאית מבחינת עלות-תועלת (Macallair, 1993; Hirschi & Gottfredson, 1993). חלק מהשיטות מנסות לטפל בנערים עצמם. אחרות, מנסות להתמודד עם הנסיבות החברתיות התורמות לעבריינות (Apter and Goldstein, 1986). גישות אחרות שמות דגש על שיתוף הסביבה שבה חי הנער (קבוצת החברים, המשפחה, הקהילה) בשיקומו, וצמצום השימוש במערכת המשפטית ככל האפשר (Bynum & Thompson, 1996).

סוג אחר של תכניות מנסות להתמודד עם בעיית עבריינות הנוער בצורה כוללת, השמה דגש על היבט הסביבה והמניעה. בארה"ב, למשל, הביאה חקיקת ה-Crime Bill בשנת 1994, שהקצתה משאבים לפעולות קהילתיות למניעת פשיעה, לפיתוח תכניות קהילתיות שונות ולחקיקה. התכניות מיועדות לענות על הדאגות המרכזיות של החברה האמריקאית בתחום זה - עבריינות קשה של כנופיות הנוער (המלווה בעוינות קשה

למוסדות החברתיים בכלל ולשלטונות החוק בפרט) ואלימות בבתי-הספר. בדו"ח שהוציא משרד המשפטים האמריקאי ב - 1996 (Coordinating Council on Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1996). הוצהר על תכנית פעולה מקיפה למלחמה בעבריינות ובאלימות נוער, שיעדיה הן מתן טיפול בצד הטלת סנקציות על עבריינים צעירים, הורדת מעורבות בני-נוער בכנופיות ובסמים, חיזוק קהילות ומתן הזדמנויות לילדים ולצעירים. התכנית מציעה מגוון של פעולות בתחום החקיקה, התביעה, הענישה, הטיפול והפיתוח הקהילתי. התכניות כוללות הן התייחסות לעבריינות עצמה והן ניסיון לטפל בגורמי העבריינות, כולל תמיכה וסיוע למשפחות ולקהילות הזקוקות לחיזוק. בתכנית מושם דגש על הצורך בשיתוף פעולה של גורמי החוק עם האזרחים, עם הגורמים הטיפוליים ועם הנערים עצמם.

במדינות שונות פותחו תכניות למניעת עבריינות נוער ולצמצומה. מרכיב מרכזי של התכניות מתמקד בניסיונות לפתח אצל הצעירים יכולות להתנגד לפעילויות לא רצויות (חברות בכנופיות, שימוש בסמים). פרויקטים מסוג זה משלבים יישוג (out-reach), יעוץ, פעילויות פנאי וספורט; הדרכה לפיתוח מיומנויות לימודים ועבודה; העלאת מודעות לבריאות; צמצום היעדרויות ונשירה ממערכת החינוך; עזרה לעובדי חוק להשלים בהצלחה את תקופת המבחן ולא לחזור לביצוע עבירות; היכרות עם מערכת אכיפת החוק וניסיון לפיתוח גישות חיוביות כלפיה; ניסיון לפתח מנהיגות נוער חלופית למנהיגות כנופיות הנוער. חלק מהתכניות כוללות שילוב תושבי הקהילה והנערים עצמם בפיקוח על מעשי עבריינות ומניעתם. תכניות אחרות מתייחסות אל עבריינות הנוער כאל חלק אחד ממגוון הבעיות שעל הקהילה להתמודד עמן, ומתמקדות בפיתוח קהילתי (יצירת מקומות עבודה, שיפור המצב הפיזי של השכונה) ובהעצמת הקהילה. ההנחה היא, שבאווירה כזו תפחת גם עבריינות הנוער (Freeh, 1997).

מנגנונים למניעת הפגיעה בזכויות הקטינים במגע עם המשטרה

המערכת הפלילית, מעצם טיבה, פוגעת בחירויות של המעורבים בה. בשנים האחרונות הועלתה לתשומת הלב הציבורית הדאגה, כי קטינים, אף יותר ממבוגרים, חשופים לפגיעה בזכויותיהם. כפי שהוזכר, קיימת טענה, ששיקול הדעת הנרחב הניתן לשוטרים, הנובע לעתים מרצון לאפשר להם לפעול ביתר יעילות, ולעתים מהרצון לאפשר התחשבות בנסיבות האישיות של כל קטין, עשוי לבסוף להביא גם לפגיעה בזכויותיהם

של קטינים. חשופים במיוחד לפגיעה כתוצאה ממדיניות לא אחידה בהפעלת שיקול דעת הם קטינים, השייכים לקבוצות חלשות, וכאלה שאינם מודעים לזכויותיהם. כמו כן, חשופים הקטינים לפגיעה בזכויותיהם בכל אחד משלבי ההליך הפלילי – המעצר, החקירה, המשפט והענישה. חששות אלה מביאים לחקיקה, המנסה להבטיח את שמירת זכויות הקטינים.

במרבית המדינות ישנם חוקים, המתייחסים לזכויות הקטין בזמן חקירה: החוק האנגלי מחייב נוכחות של הורה או מבוגר אחר (רצוי שיהיה קשור לילד) בכל שלב, שבו הקטין נחקר על-ידי המשטרה. גם בארה"ב מרבית המדינות דורשות, כי הורה או אפוטרופוס יקבל מיידית מידע בדבר חקירת הקטין. לקטין נשמרת הזכות לנוכחות הוריו בחקירה. בישראל, קיימת חובה לאפשר להורי קטין עד גיל 14 להיות נוכחים בחקירה, אם כי קיימים סייגים שבהם ניתן לחרוג מחובה זו. מעל גיל 14 אין להורים זכות כזו אלא אם הוחלט אחרת. בישראל, כמו במדינות נוספות, חייבת המשטרה ליידע את הקטין בדבר זכויותיו (מורג, 1995).

חוקים אלה הקשורים לחקירת הקטין ולשמירה על זכויותיו בעת החקירה, נובעים מהחשש, כי הקטין איננו מסוגל להבין את זכויותיו, ולכן זקוק למבוגר שיעזור לו בכך. מחקרים בארה"ב בדבר הבנת קטינים את זכויותיהם הראו, כי רק 20% מהקטינים גילו הבנה מלאה לזכויותיהם. מספר זכויות (כמו זכות השתיקה) היו בעייתיות במיוחד להבנת הקטינים. עם זאת, יש לציין, כי נוכחות הורים בחקירה לא תמיד הועילה לנער, משום שגם ההורים לא תמיד מבינים את הזכויות ויכולים ליעץ לקטינים. כתוצאה מכך, יש במספר מדינות וגם בישראל יוזמות חקיקתיות, שמטרתן לחייב מינוי עורך-דין לקטין בכל ההליכים הפליליים, כבר משלב המעצר והחקירה. באנגליה, למשל, קיימת לקטינים זכות לייצוג משפטי במימון המדינה.

בשנים האחרונות קיימת התעניינות גם בזכויותיו של הקורבן הקטין במערכת הפלילית ובמצבו. מדובר, בעיקר, בעבירות רגישות כגון עבירות מין ועבירות של פגיעה בקטין במסגרת משפחתו. במקרים אלה, ההנחה היא, שההליך הפלילי יכול לגרום נזק לקטין, ולכן הוא זקוק להגנה מיוחדת (Smith, 1992). יש לציין, שבישראל קיימת כבר שנים רבות הגנה מיוחדת לקטינים קורבנות ולעדים לעבירות מין ולפגיעה במסגרת המשפחה: ילדים עד גיל 14, שהיו קורבנות או עדים לעבירות מסוג זה, נחקרים על-ידי חוקרי ילדים, שהם עובדים סוציאליים ולא שוטרים. חוקרי הילדים גם מוסמכים להעיד במקום הקורבן בבית-המשפט. הגנה מיוחדת זו לא קיימת לקורבנות מעל גיל 14 או

לקורבנות בעבירות אחרות. בארצות אחרות, כגון אנגליה וניו זילנד, קיימת דאגה רבה לגבי הנזק העשוי להיגרם לקורבנות קטינים בהליכים הפליליים ובחקירה הנגדית בבית המשפט (1992, Morgan and Zender). גם בארץ, מוצע להגביר את התמיכה ואת הליווי לקורבנות (בעיקר מעל לגיל 14) ולדאוג ליידועם לגבי ההליכים הפליליים והמשפטיים. לגבי פגיעות בקטינים על-ידי הוריהם, קיים ויכוח עד כמה לטפל בהן במסגרת המערכת הפלילית ועד כמה תפגע התערבות חוקית בניסיונות לשקם את המשפחה (רונן, 1994). בישראל התרחב מאד הטיפול הפלילי במקרים של פגיעה בקטין על-ידי הורה, מאז חקיקת התיקון לחוק העונשין בשנת 1989, המגדיר פגיעות כאלה כעבירות מיוחדות והמחייב דיווח עליהן. עם זאת, עדיין קיימת מעורבות רבה של שירותי הרווחה במקרים אלה, ורק חלק קטן מהם מגיע לטיפול במערכת הפלילית.

נושא הטיפול הייחודי בבני-נוער עוברי חוק קיבל הכרה גם על-ידי ארגון האו"ם. האמנה הבינלאומית לזכויות הילד משנת 1989 (שישראל הצטרפה אליה בשנת 1991) מציינת, כי מטרת הטיפול בילד הנאשם בעבירה פלילית תהיה לקדם את תחושתו לכבוד עצמי, תוך כיבוד אנושיותו, ובאופן המתחשב בצורכיהם של בני גילו. האמנה מדגישה את זכותו של כל ילד להגנה משפטית ולהגנה מפני עינויים, מפני טיפול אכזרי ומפני ענישה קשה ושלילת חופש שלא כדין או באופן שרירותי. שני מסמכים, שאומצו על-ידי האסיפות הכלליות של האו"ם בשנים 1985 ו-1990, מציגים סטנדרטים מינימליים למערכות הבאות במגע עם נוער עובר חוק (Center for Social Development and Humanitarian Affairs, 1992). המסמכים מדגישים, שיש להימנע מהכנסת נערים למוסדות סגורים, במיוחד לבתי סוהר. כמו כן, הם ממליצים על מציאת פתרונות רב מקצועיים למניעת עבריינות נוער, כולל אמצעים להגנת נערים בסיכון חברתי (נערים נטושים, נערים מוזנחים וכו').

לסיכום, בעיית עבריינות הנוער נחשבת לבעיה קשה ומכאיבה במדינות רבות. דרכי ההתמודדות עמה משתנות מעת לעת, בשל שינויים בתפיסות התיאורטיות והערכיות המתייחסות לתופעה, ובשל הקושי להוכיח את יעילותן של דרכי ההתמודדות השונות. ההתייחסות אל עבריינות הנוער בשנים האחרונות היא כאל חלק מבעיה חברתית כללית, שגם הטיפול בה צריך להיעשות במשותף, על-ידי כלל המערכות החברתיות ולא על-ידי מערכת החוק בלבד. כמו בתחומים רבים אחרים (טיפול בקשישים, בחולי נפש וכו') ישנה פנייה מהטיפול המוסדי לטיפול בקהילה. ההנחה הרווחת כיום היא,

שהטיפול בעבריינות נוער צריך להתמקד בשני מישורים. המישור הראשון הוא המניעה – הן מניעת היכנסותם של בני-נוער למעגל הפשיעה על-ידי חיזוק הפרטים, המשפחות והקהילות, והן מניעת הזדמנויות לפשיעה, על-ידי נוכחות מוגברת של שוטרים או של אזרחים מתנדבים במקומות המועדים לפשיעה, או על-ידי הצבת מצלמות וידאו במקומות אלה. המישור השני הוא ההתמודדות עם אותם בני-נוער שעברו על החוק. למרות שכשליש מהעבירות האלימות בארה"ב, למשל, מבוצעות על-ידי בני-נוער, הנתונים מראים, שרוב עברייני הנוער אינם, לפחות בתחילת דרכם, עבריינים קשים ואלימים (Coordinating Council on Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1996). לגביהם, שילוב בקהילה, סיוע להשתחרר מאורח חיים עברייני ולימודם לקבל אחריות על חייהם ומעשיהם – יכול להיות יעיל במניעת עבריינות עתידית.

במקביל לגישות החדשות לטיפול בעבריינות נוער ולמניעתה, עולה הרגישות לזכויות הקטינים במערכת הפלילית, ולמידה שבה ההתייחסות אליהם היא הוגנת. מגמות אלה של שילוב הקהילה במניעת עבריינות נוער והרגישות לזכויות הקטינים מחייבות את המשטרה בכלל ואת כוחות המשטרה העוסקים בנוער בפרט, להיערך לשינויים בתפקידה המסורתיים.

ממצאים עיקריים

1. דפוסי העבריינות המדווחת ומאפייני בני-הנוער החשודים בעברות על החוק

כשני אחוזים וחצי מבני-הנוער בני 12–17 בארץ נחשדים מדי שנה בעבירות על החוק. רק לכמחציתם נפתחים תיקים פליליים. בני-נוער בני 12–17 מהווים כ-8% מבעלי התיקים הפליליים בארץ מדי שנה. בשנים 1985–1990 חלה עלייה ניכרת באחוז בני-הנוער החשודים בביצוע עבירות מתוך כלל בני-הנוער; בשנים האחרונות הגידול במספר החשודים יחסי לגידול באוכלוסייה, כך שאחוז החשודים מכלל בני-הנוער נשאר יציב ועומד, כאמור, על כשני אחוזים וחצי מכלל בני-הנוער. מרבית תיקי הנוער נפתחים בגין עברות רכוש. עם זאת, בשנים האחרונות נרשמה עלייה באחוז התיקים (פליליים ואי-תביעה) שנפתחו בגין עבירות אלימות וסמים, מתוך כלל התיקים הנפתחים לבני-נוער. נראה שעלייה זו נובעת לא רק מעלייה אמיתית בשיעור העברות על החוק, אלא גם מעלייה בדיווחים על עבירות ובגילוי עבירות.

חלקם של העולים מברית המועצות לשעבר ומאיתופיה בקרב בעלי התיקים הפליליים גדול מחלקם באוכלוסיית בני-הנוער בישראל. כדי לקבל תמונה מלאה על חלקם של

העולים מתוך כלל בני-הנוער שנחשדו בביצוע עבירות, יש לבדוק גם את הנתונים על תיקי אי תביעה. לעולים מברית המועצות לשעבר נפתחים יותר תיקים פליליים בגין עבירות מוסר וסמים מאשר לשאר בני-הנוער (28% מהתיקים הפליליים, לעומת 10% בקרב כלל אוכלוסיית בעלי התיקים הפליליים), וכן תיקים רבים יותר בגין עבירות רכוש (71% לעומת 62%). לא נמצאה עדות למעורבות יתר שלהם בעבירות אלימות ומין. הנתונים אינם מאפשרים גם לאשש או להפריך את תחושותיהם של אנשי משטרה, כי העבירות של העולים מברית המועצות לשעבר חמורות או אלימות יותר. העולים מאתיופיה בעלי התיקים הפליליים צעירים יותר משאר בני-הנוער ולאחוז גבוה יותר מהם, יחסית לקבוצות האחרות, יש למעלה מ-10 תיקים פליליים (14% לעומת 9%). אחוז הלא יהודים בעלי התיקים הפליליים (תושבי ישראל) אינו גבוה באופן משמעותי מאחוזם באוכלוסייה. בחישוב האחוז מתוך כלל החשודים (כולל אי-תביעה), אחוז הלא יהודים נמוך מאחוזם באוכלוסייה. הבדל זה נובע מהשיעור הנמוך יותר של תיקי אי-תביעה, שנפתחים ללא יהודים לעומת יהודים. כדי ללמוד באופן מלא על דפוסי העבריינות של קבוצות שונות באוכלוסייה, יש לבחון באופן מעמיק יותר את הנתונים הקיימים לגבי בני-הנוער לאורך מספר שנים, כולל הנתונים לגבי אי-תביעות.

מאפייניהם המשפחתיים והלימודיים של בני-הנוער דומים למאפייניהן של קבוצות סיכון אחרות של ילדים בישראל (כגון ילדים הסובלים מהזנחה או מהתעללות ונמצאים בטיפול פקדי סעד. ר' למשל, דולב וברנע, 1996; דולב ואח', 1996). אחוזים גבוהים מהם באים ממשפחות גדולות, חיים עם הורה אחד בלבד והישיגיהם הלימודיים נמוכים באופן משמעותי מאלה של בני גילם. ממצאים אלה מדגישים את הצורך בשיתוף פעולה של המשטרה עם השירותים החברתיים והחינוכיים בטיפול בבני-נוער אלה, וכן את הצורך בפעילות של מערכת השירותים למניעה ולטיפול מוקדם בקבוצות סיכון באוכלוסייה.

לסיכום, אף שלא ניכרת עלייה בשיעור בני-הנוער הנחשדים בביצוע עבירות בשנים האחרונות, הממצאים מעידים על פעילות רבה יותר של המשטרה בטיפול בעבירות כגון אלימות ושימוש בסמים בקרב בני-נוער. גם אם ממצאים אלה אינם מעידים, בהכרח, על גידול בהיקף התופעות האלה בקרב בני-נוער, הם בהחלט מעידים על עלייה במודעות אליהן. בנוסף, הממצאים מעידים גם על הצורך בתשומת לב מיוחדת לתופעת עבריינות הנוער בקרב העולים מברית-המועצות לשעבר ומאתיופיה. המאפיינים של

בני-הנוער החשודים בעבירות, המעידים על כך שהם סובלים ממגוון רחב של בעיות, והעובדה שחלק גדול מהם שייכים לקבוצות אוכלוסייה (כגון עולים) הזוכות לתשומת לב השירותים החברתיים והחינוכיים, מצביעים על הצורך בהתייחסות כוללת לבני-נוער עבריינים במסגרת מערך השירותים, שהמשטרה מהווה חלק ממנו.

2. כוח אדם ומשימות בעבודת הנוער במשטרה

במרבית נושאי הנוער במשטרה מטפלות יחידות הנוער. עם זאת, גם לגורמים אחרים במשטרה (שוטרי סיור ובילוש, משמר אזרחי) מגעים משמעותיים עם קטינים ועם בני-נוער. נראה, כי שוטרים אלה מודעים, ברוב המקרים, לרגישות הטיפול בקטינים, ומעדיפים להעביר מקרים הקשורים לקטינים לטיפול עובדי הנוער. עם זאת, גם במשטרה וגם בשירותים החברתיים והחינוכיים הועלה צורך להגביר את הרגישות ואת הידע של שוטרים אלה לנושאי ההתמודדות עם קטינים ועם בני-נוער ולהעמיקם. מרבית אנשי המשטרה התלוננו על מחסור בכוח אדם לעבודת הנוער. תלונה זו עולה בקנה אחד עם דו"ח המדור לחקר ביצועים במשטרה. יש לציין, שמאז תקופת המחקר, התווספו תקנים רבים ליחידות הנוער במשטרה. לדעת אנשי המשטרה ואנשי השירותים החברתיים והחינוכיים, העומדים עמם בקשר, איכות כוח האדם העוסק בעבודת הנוער טובה, והם ציינו במיוחד את רגישותו לצורכי הקטינים ואת מסירותו לעבודה. עם זאת, נתונים על עובדי הנוער מראים, כי חלק לא מבוטל מהם אינם עומדים בקריטריונים, שנקבעו מבחינת השכלה וניסיון, והכשרתם של חלק מהם אינה מספיקה לתפקידם. רבים מהשוטרים מעוניינים בהכשרה נוספת בתחומים שונים, גם בתחומים הקשורים לעצם החקירה, ובמיוחד בתחום הרגיש של טיפול בקורבנות. אחוזים גבוהים מהשוטרים שהוכשרו לעבודת הנוער בשנים האחרונות לא המשיכו לעבוד כעובדי נוער (כשליש מהשוטרים, שעברו הכשרה לעבודת הנוער בשנים 1995–1996, לא המשיכו לעבוד בתפקידם). לא ברור, אם הדבר נובע מאי רצון להמשיך בתפקיד או משיקולי הפיקוד המשטרתי בהצבת שוטרים לתפקידים שונים. בכל אופן, ייתכן שצריך לחשוב, כיצד לחזק את מעמדם המקצועי של עובדי הנוער, ולקבוע אמות מידה להערכת פעילותם (שיביאו בחשבון גם את המשימות הייחודיות המוטלות עליהם).

עבודת הנוער מתמקדת, בעיקרה, בחקירת אירועים פליליים. מרבית אנשי המשטרה התלוננו על שלא נעשית עבודת פקחנות מספקת (ביקורים במקומות ריכוז של בני-נוער, לשם איתור עבריינות בקרב בני-הנוער ולשם מניעתה). חלק גדול מעובדי הנוער

מתלוננים על כך, שהם מקדישים זמן רב מדי לפעולות, שאינן קשורות לעבודת הנוער, כגון תורנויות בתחנה.

חלק מאנשי המשטרה העלו את שאלת האחריות הפיקודית על עובדי הנוער. נטען, כי העובדה, שהדרגים המקצועיים במדור הנוער אינם אחראים באופן פיקודי על עובדי הנוער, פוגמת ביכולתם להשפיע על בחירת כוח האדם, וכן גורמת, לעתים, לדחיקת עבודת הנוער מפני המשימות הכלל משטרתיות (פעילות ביטחונית, פיזור הפגנות וכד'). אחרים טענו, שהעובדה שחוליות הנוער הן חלק מהתחנות, מאפשרת להם קשר מקצועי טוב יותר עם שאר השוטרים, ומספקת ראייה רחבה יותר של מקום עבירות הנוער בתוך מכלול העבירות, שעמן מתמודדת התחנה.

3. תפיסת תפקיד המשטרה ביחס לבני-נוער, שמירת זכויות הקטינים, יחס להורים וקבלת החלטות

תפיסת תפקיד המשטרה לגבי בני-נוער שונה מתפיסת התפקיד הכללי של המשטרה: מרבית השוטרים (86%-93% בקרב בעלי התפקידים השונים) דוגלים בגישות טיפוליות חינוכיות כלפי בני-נוער עוברי חוק. חלק מעובדי השירותים הטיפוליים טענו, שגישת המשטרה טיפולית מדי, וכי עליה לנקוט גישה אכיפתית יותר. למרות התפיסה הטיפולית-חינוכית, רבים מהשוטרים חשים, כי אין להם יכולת הרתעה מספקת כלפי בני-הנוער. יש להם גם ביקורת כלפי מערכת המשפט, שלדעתם מקלה מדי על הקטינים. כמו כן, לשוטרים חשוב להדגיש, כי תפקידם הראשון הוא שמירת הסדר והגנת הציבור מפני מעשי עבריינות, וכי הדאגה לעתידם של בני-הנוער אינה יכולה לבוא על חשבון תפקידים אלה של המשטרה. חשוב לציין, שהתמיכה בגישה ענישתית-הרתעתית חזקה יותר באופן עקבי בקרב עובדי הנוער מאשר בקרב מפקדי תחנות וראשי משרדי חקירות. כמו כן, עובדי הנוער תופסים את עבריינות הנוער כחמורה יותר, מאשר הדרגים הבכירים יותר. נראה, שיש לברר מה המקור להבדלים אלה, וכיצד הם משפיעים על ההתייחסות לעבודת הנוער במשטרה.

רוב אנשי המשטרה ואנשי השירותים האחרים ציינו, שבשנים האחרונות חל במשטרה שיפור במודעות לזכויות הילד במסגרת ההליכים הפליליים. עם זאת, קיימת עדיין חריגות מהנהלים (חלק מהן מוסברות בתנאי מבנה וציוד לקויים או בחוסר כוח אדם, כגון הובלת קטין בניידת שאינה מוסוות, חקירת קטין בחדר שאינו נפרד) והפרת זכויות (כגון כבילת קטינים או הכאתם), במיוחד על-ידי שוטרים שאינם שוטרי נוער, ושמודעותם לנושא

פחותה. צוין גם יחס בעייתי במיוחד כלפי ערבים תושבי השטחים. אנשי ארגוני זכויות הילד ציינו, כי גם אם קיים שיפור ברמת המודעות לנושא זכויות הילד, המשטרה אינה משתפת פעולה באופן פעיל בניסיונות להפיץ מידע זה בקרב בני-הנוער.

התנאים למעצר קטינים בעייתיים במרבית המקומות, הן בתחנות המשטרה והן בבתי-המעצר (הן מבחינת התנאים הפיזיים והן מבחינת התנאים למניעת פגיעה נוספת בקטינים ותמיכה בתהליך שיקומם, כגון פעילויות פנאי וחינוך). נמצא, שחלק ניכר מהשוטרים מאמינים, כי ישיבה במעצר מרתיעה קטינים מחזרה על ביצוע עבירות. בהקשר זה נשמעה טענתם של ארגוני זכויות הילד וכן של גורמים משפטיים, כי לעתים נעשה שימוש במעצר לצורך הרתעה או ענישה ולא לצורך חקירה בלבד.

חלק ניכר מהשוטרים (66%-85% בקרב בעלי התפקידים השונים) הסכימו, שהמשטרה צריכה למסור לקטינים מידע על זכויותיהם, אך כרבע מהשוטרים לא הסכימו עם טענה זו. כמו כן, חלק מהם ציינו, שהצורך לעמוד בנהלים פוגע ביעילות החקירה, והעלו חששות, שהמגמה ההולכת ומתגברת להבטחת זכויות הילד, המתבטאת בהצעות חקיקה שונות (כגון ההצעה להבטחת ייצוג משפטי לקטינים בהליכים פליליים) תפגע בעבודת המשטרה. חלק מאנשי המשטרה ברמות השונות הביעו תחושה, כי מהמשטרה נדרשות בתחום הנוער דרישות סותרות – מצד אחד, דרישה גוברת לפעול בתקיפות למיגור תופעות עבריינות הנוער, ומצד שני – דרישה לעמוד בכללים המבטיחים את זכויות הילד. ההסכמה בדבר הצורך בשמירה על זכויות הילד נמוכה יותר בקרב עובדי הנוער מאשר בקרב מפקדי התחנות וראשי משרדי החקירות. ממצא זה תואם את הממצא שהוצג קודם לכן, לגבי תמיכת עובדי הנוער בגישה הענישתית-ההרתעתית. נראה, שיש צורך להמשיך ולבחון עד כמה התמיכה בזכויות הילד, הקיימת ברמת ההצהרה, זוכה למימוש בשטח, וכיצד יש להיערך לשינויים הצפויים בתחום, לאור הסתייגויותיהם של חלק מאנשי המשטרה.

בעבודתם עם קטינים, החשודים בעבירות על החוק, השוטרים חייבים להיות בקשר עם הורי הילדים. השוטרים מגלים יחס אמביוולנטי כלפי קשר זה. מצד אחד, הם מדווחים, שהם עומדים בקשר עם הורים במרבית המקרים, אך מצד אחר הם חוששים, שמעורבות הורים בחקירה תפגום ביעילותה. כמו כן, הם אינם מייחסים חשיבות רבה ליכולת של ההורים להפעיל סמכות כלפי בני-הנוער בשיקוליהם לגבי נקיטת הליך אי תביעה. שוטרים רבים סבורים, שהם מהווים, לעתים קרובות, תחליף עבור בני-הנוער

לסמכות ההורים. ייתכן, שיש לשקול דרכים, שבהן ניתן לסייע לעובדים לנצל טוב יותר את קשריהם עם ההורים.

בעבודתם עם בני-נוער החשודים בעבירות על החוק, נדרשים השוטרים להפעיל שיקול דעת ולקבל החלטות, שישפיעו במידה רבה על גורל הקטינים. הצורך בקבלת החלטות מתעורר כבר במפגש הראשון, כשהשוטר נדרש להחליט, האם לטפל במקרה במסגרת המערכת הפלילית או להסתפק בהסברה או באזהרה בלבד. לאחר מכן, יש להחליט, האם לפתוח תיק פלילי או לנקוט הליך אי-תביעה, ולבסוף – האם להעביר את החומר להגשת כתב אישום או לסגור את התיק. למרות קיומם של נהלים בקבלת ההחלטות (לגבי הליכי אי-תביעה וסגירת תיק), ואף שהשיקולים שהשוטרים מצהירים, כי הם משתמשים בהם בהחלטות על אי-תביעה, תואמים את הנהלים (כגון חומרת העבירה וקיום עבירות קודמות), לא ברור מהם שיקוליהם בפועל; לא ברור עד כמה התהליך אחיד בתחנות המשטרה השונות (למשל, באלו מקרים ממתינים לחוות דעת של שירות מבחן לפני החלטה), ועד כמה יש אחידות בשיקולים לגבי קבוצות אוכלוסייה שונות (ניתן לראות, למשל, ששיעור הליכי אי-תביעה, הננקטים לגבי לא יהודים נמוך בהרבה מאשר לגבי יהודים).

לסיכום, תפקיד המשטרה בטיפול בקטינים ובבני-נוער הוא תפקיד מורכב. בנוסף לעלייה במשימות בתחום זה בעשור האחרון (בין היתר, בשל העלייה בדיווח על סוגי עבירות מסוימים, בשל גלי העלייה, ריבוי מקומות הבילוי לנוער והחוקים הנוגעים לעבירות נגד קטינים), התפתחו מספר מגמות חברתיות, המשפיעות על תפקוד המשטרה בנושא זה. מצד אחד, גוברת בשנים האחרונות המודעות לעבריינות נוער ולעבירות נגד קטינים, ומתגברת הדרישה מהמשטרה לטפל ביעילות במצב זה ואף למנוע אותו. מצד אחר, קיימת עלייה במודעות הציבור, בדרישה להכרה בזכויות ובצורך בשיקומם של חשודים בעבירות בכלל ובשיקומם של קטינים בפרט. מצב זה מטיל מעמסה מיוחדת על השוטרים, ובעיקר על עובדי הנוער, המתמודדים עם הדרישות השונות ברמה היומיומית.

4. קשרים עם שירותים משיקים ועם הקהילה

בטיפול בבני-נוער החשודים בעבירות, המשטרה עומדת בקשר עם מגוון שירותים חברתיים וטיפוליים. השירות העיקרי הוא שירות המבחן לנוער. יש לדווח לו על ההליכים הננקטים כלפי בני-הנוער במהלך החקירה, וממנו יש לקבל חוות דעת על

החלטות על גורל התיק. הבעיה העיקרית, על-פי דיווח השוטרים, היא העיכובים בהעברת חוות הדעת. המשטרה עובדת גם עם נותני שירותים טיפוליים שונים, כגון שירותים לטיפול בבני-נוער חסרי מסגרת ושירותים לטיפול בבני-נוער המעורבים בשימוש בסמים. נראה, שהקשרים עם שירותים אלה קיימים על בסיס מקומי, ותלויים, במידה רבה, בקשרים האישיים, הנוצרים בין אנשי המשטרה לאנשי השירותים. לכן, יש גם שונות רבה בשירותים שעמם יש קשרים ובאופי הקשרים. עם זאת, רוב אנשי השירותים דיווחו על קשרים טובים עם המשטרה, ונמסר על מסגרות רבות לתיאום ועל פיתוח נוהלי עבודה בין המשטרה לבין השירותים השונים. חלק מאנשי השירותים הביעו רצון, שהשוטרים יקבלו מידע רב יותר עליהם ועל תפקידיהם, כדי שיוכלו לנצל אותם בצורה טובה יותר, ולהפנות קטינים לטיפולם. גם רבים מהשוטרים הביעו רצון ללמוד יותר על מערכת השירותים, ואף הוצע להרבות בהשתלמויות משותפות לשוטרים ולנותני שירותים טיפוליים שונים.

בשירותים המטפלים בבני-נוער על סף עבריינות, הועלתה דילמה בנושא הדיווח על פעולות עברייניות של בני-הנוער, לעומת הצורך לשמור על אמונם. בחלק מהשירותים (למשל היחידות לקידום נוער) פותחו יחד עם המשטרה נהלים, המגדירים מתי יש לדווח. גם במשטרה דווח, כי חלק מהשירותים המטפלים בנוער, מתייחסים בחשדנות למשטרה, ולכן נמנעים מלדווח על עבירות.

המשטרה מקיימת קשרים נרחבים עם צוותי בתי-ספר לצורך חקירת עבירות, המתרחשות בתחומם, ולצורך דיווח על פגיעה בקטינים. מלבד זאת, רבים מהשוטרים קשורים לפעולות הסברה למניעת עבריינות בבתי-ספר, וחלק מהם שותפים לפרויקטים המופעלים עם בתי-הספר ועם גורמים קהילתיים אחרים, והעוסקים במניעת עבריינות ושימוש בסמים, בפיתוח יחס חיובי לחוק בקרב בני-נוער וכד'. רבים מהשוטרים מדווחים, כי בשנים האחרונות חלה עלייה בנכונותם של בתי-ספר לדווח על עבירות המתרחשות בתחומם, ולשתף פעולה בחקירה. עם זאת, השוטרים מתלוננים על דיווח מאוחר מדי במקרים של חשד לעבירות, והדבר מקשה על הפעילות המשטרתית. נראה, שנעשים מאמצים לחזק את הקשרים עם בתי-הספר ולפעול במשותף בטיפול באירועי עבריינות: בחלק מהתחנות מועסק עובד, הממונה על הקשר עם בתי-הספר; במקרים רבים נפתחת חקירה לאחר התייעצות עם מנהל בית-הספר, ולעתים ננקטות פעולות אחרות לפני פתיחה בחקירה, כגון שיחות אזהרה בכיתות, שבהן יש חשד לעבירה. במשרד החינוך הובעה דאגה מיכולת ההרתעה של המשטרה,

ומאי יכולתה של המשטרה, לעתים, לסייע בטיפול באירועי עבריינות, בעיקר כשהם מבוצעים בידי קטינים שאינם בני עונשין. במשטרה, לעומת זאת, חשים, לעתים, כי בתי-הספר מצפים שהמשטרה תטפל בבעיות משמעת, דבר החורג מתפקידה. במאמציה למניעת עבריינות נוער, המשטרה מקיימת קשרים נוספים עם גורמים שונים בקהילה. נראה, כי בכל הדרגים במשטרה יש נכונות לפתח קשרים אלה, ואף להשתמש בעזרתם של אזרחים לשם איתורה של עבריינות הנוער ולשם מניעתה. בכמה יישובים מופעלים, בשיתוף אגף קהילה ומשא"ז, פרויקטים המשתפים מתנדבים (כולל בני-נוער), הכוללים פעולות למניעת עבריינות (כגון סיורים ליד בתי-ספר ובפאבים) או פעולות הסברה וחינוך לבני-נוער. שיתוף הקהילה במאמצים למניעת עבריינות נוער, יכול לפצות במידת מה, על המחסור בכוח אדם משטרי, אך הוא גם תואם את המגמות המתוארות בספרות המקצועית בנושא זה. עם זאת, מרבית הניסיונות עדיין בשלבים הראשונים, ואופן יישומם והשפעתם עדיין לא הוערכו. נראה, שיש צורך להמשיך ולבחון מהו התפקיד שממלאת המשטרה במסגרת פעולות אלה, וכיצד עליה להיערך לשינויים בתפקידה, עקב הגישות החדשות, הדוגלות בהשתלבות המשטרה בקהילה, ובמיוחד בתחום מניעת עבריינות נוער.

5. טיפול בקורבנות עבירות

בטיפול בחקירת עבירות, שבוצעו כלפי קטינים קורבנות עבירה, מתמודדת המשטרה עם בעיות מיוחדות. במיוחד קיימת רגישות בטיפול בקורבנות לפגיעות במסגרת המשפחה ובקורבנות לעבירות מין. טיפול המשטרה בעבירות אלה התרחב באופן משמעותי, מאז קבלת התיקון לחוק העונשין משנת 1989, המחייב דיווח למשטרה או לפקיד סעד על חשד לפגיעה בקטין על-ידי אחראי לו. עם זאת, עדיין קיימים חילוקי דעות, האם הטיפול במקרים אלה במערכת הפלילית הוא הנכון ביותר מבחינת שמירת טובתם של הקטינים, וכיצד למנוע את הפגיעה הנוספת בקטינים עקב ההליכים הפליליים. כדי לשמור על טובת הקטינים במסגרת החקירה במקרים אלה, על המשטרה לעמוד בקשר קבוע עם פקיד הסעד בהתאם לחוק הנוער. כשהקטין מתחת לגיל 14, יש להיות בקשר גם עם חוקר ילדים משירות המבחן, הממונה על חקירת הילד, כשהמשטרה חוקרת את החשוד בפגיעה. מכיוון שלעצם קיום החקירה באירועים שבהם הקורבן נפגע בידי הורה יכולה להיות השפעה קשה על הקטין, נוצרים, לעתים, חיכוכים בין המשטרה לבין גורמי הטיפול, על רקע הצרכים השונים של הטיפול ושל

החקירה. השוטרים מתלוננים על עיכובים בפתיחת החקירה או בגביית ראיות, עקב דרישותיהם של פקיד הסעד וחוקרי ילדים. פקידי הסעד, לעומת זאת, מתלוננים שהמשטרה אינה מדווחת להם על פעולותיה (למשל, שחרור הורה פוגע לביתו), ועובדה זו מקשה עליהם למלא את תפקידם ולטפל במשפחה. עם זאת, מתנהלת עבודה משותפת על פיתוח נוהלי עבודה, ובדרך-כלל מוצאים פתרונות לבעיות שמתעוררות. כמו כן, נעשית, לעתים, עבודה "בצל החוק" (פונים למשטרה אם התהליך הטיפולי אינו מתקדם) או "לאור החוק", כשהקשר עם המשטרה הוא גיבוי לתהליך הטיפולי (שוטרים חותמים כעדים על הסכמים טיפוליים).

תחום הטיפול בקורבנות לעבירות מין ולעבירות בתוך המשפחה הוא אחד הנושאים העיקריים, שבהם הביעו עובדי הנוער צורך בתוספת הכשרה. מדור הנוער ערך לאחרונה סדנאות בנושא דיבוב ילדים לכל עובדי הנוער. השירותים המטפלים בקטינים קורבנות לעבירות דיווחו על יחס הולם של המשטרה לקטינים ועל שיתוף פעולה תקין עם השירותים הטיפוליים האחרים. עם זאת, הובעה דאגה לגבי הסבל הנגרם לקטינים בהליך הארוך, והובע צורך בחיזוק מנגנוני התמיכה והליווי לקורבנות גם בהליך המשפטי.

כאמור, מאמר זה מסכם את ממצאי השלב הראשון של המחקר. השלב השני מתמקד בהערכת ההתמודדות המשטרית בחלק מהסוגיות שזוהו בשלב הראשון: מניעת עבריינות נוער, התמודדות עם עבריינות בני-נוער עולים, קבלת החלטות בקשר לבני-נוער חשודים בעבירות, התמודדות עם המגמות המתפתחות בתחום שמירת זכויות הקטינים וחקירת עבירות שקורבנותיהן קטינים.

ביבליוגרפיה

- בן אריה א., ציונית י. (עורכים) 1996, ילדים בישראל-שנתון סטטיסטי, המועצה הלאומית לשלום הילד, ירושלים.
- דולב ט., ברנע נ. (1996), הערכת צורכי ילדים ודרכי התערבות בתשע פנימיות לילדים עד גיל 14, ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- דולב ט., ארונים ה., בן רבי ד., קליימן ל., כהן מ., טרכטנברג ס., לוי ג., יואל ב. (1996), ילדים ונוער בישראל: מדיניות, תכניות ופילנתרופיה, ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- חסין י. (1997), "עבריינות קטינים, בני מיעוטים במדינת-ישראל והתגובה החברתית לעבריינותם".

חברה ורווחה, י"ז (3), 1997, עמ' 283-302.

מורג ת. (1995), חקירת קטינים והרשעה על סמך הודאת קטין, המועצה הלאומית לשלום הילד, המרכז למחקר ועיצוב מדיניות, ירושלים.

משטרת-ישראל (1996), עבריינות נוער: דו"ח סטטיסטי, 1995, המטה הארצי, יח"ן/סטטיסטיקה, ירושלים.

משטרת-ישראל (1997), הפשעה בישראל דו"ח סטטיסטי, 1996, המטה הארצי, יח"ן/סטטיסטיקה, ירושלים.

משרד העבודה והרווחה, האגף למחקר ולתכנון, האגף לשירותי תיקון (1996), קטינים בטיפול שירות מבחן לנוער 1995, ירושלים.

רהב ג. (1976), "מוצא עדתי כגורם בענישת עברייני נוער", עבריינות וסטייה חברתית, ד (1), עמ' 33-39.

רונן י. (1994), "על קורבנות במשפחה ומדיניות הענישה", פלילים, ד', עמ' 283-298.

Alder C. (1994), "The Policing of Young Women", In White and Alder (eds.), The Police and Young People in Australia, Cambridge University Press, Melbourne, pp. 159-174.

Alder C., O'Connor I., Warner K., White R. (1992), Perceptions of the Treatment of Juveniles in the Legal System, Hobart: National Clearing House for Youth Studies / National Youth Affairs Research Scheme.

Apter S.J., Goldstein A.P. (eds.) (1986), Youth Violence: Program and Prospects, Pergamon Press, New York.

Biondo S., Palmer D. (1995), Report into Mistreatment by Police, 1991-1992, Federation of Community Legal Centers, Melbourne.

Bynum J.E., Thompson W.E. (1996), Juvenile Delinquency: A Sociological Approach, Allyn & Bacon.

Center for Social Development and Humanitarian Affairs (1992), Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice, UN, New York.

Chesney-Lind M. (1973), "Judicial Enforcement of the Female Sex Role: The Family Court and the Female Delinquent", Issues in Criminology, 8(2), pp. 51-69.

Coordinating Council on Juvenile Justice and Delinquency Prevention (1996), Combating Violence and Delinquency: The National Juvenile Justice Action Plan: Report, Department of Justice, Washington D.C.

Cohen L.E., Kluegel J.R. (1978), "Determinants of Juvenile Court Dispositions: Ascriptive and Achieved Factors in Two Metropolitan Courts", American Sociological Review, 43(2), pp. 162-176.

Freeh L.J. (1997), "Youth Programs that Work", The Police Chief, February, pp. 26-28.

- Hirschi T., Gottfredson M. (1993), "Rethinking the Juvenile Justice System", **Crime and Delinquency** 39(2), pp. 262-271.
- Horwitz A., Wasserman M. (1980), "Formal Rationality, Substantive Justice and Discrimination", **Law and Human Behavior**, 4, pp.103-115.
- Klein M.W. (1994), **American Juvenile Justice: Method and Madness**, Paper delivered in honor of Josline Junger-Tas, Den Haag.
- Landau S. (1981), "Juveniles and the Police: Who is Charged Immediately and Who is Referred to the Juvenile Bureau?", **British Journal of Criminology**, 21(1), pp. 27-46.
- Landau S., Nathan G. (1983), "Selecting Delinquents for Cautioning in the London Metropolitan Area", **British Journal of Criminology**, 23(2), pp. 128-149.
- Lipsey W.L. (1991), "Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into the Variability of Effects", In Cook, T.D. et al. (eds.), **Meta-Analysis for Explanation: A Casebook**, Russel Sage Foundation, New York.
- Macallair D. (1993), "Reaffirming Rehabilitation in Juvenile Justice", **Youth and Society** 25(1), pp. 104-125.
- Meehan, A.J. (1993), "Internal Police Records and the Control of Juveniles: Politics and Policing in a Suburban Town", **British journal of Criminology**, 3 (4), pp. 504-524.
- Morgan J., Zender L. (1992), "The Victims Charter: A New Deal for Child Victims?", **Howard Journal of Criminal Justice**, 31(4), pp. 294-307.
- Mott J. (1983), "Police Decisions for Dealing with Juvenile Offenders", **British Journal of Criminology**, 23(3), pp. 249-262.
- Smith, A. (1992), "Police Reforms in Child Abuse Investigation: Their Success and Limitations in the Struggle to Uphold Children's Rights", **Children and Society**, 6(2), pp. 104-110.
- Stevens P., Willis F. (1979), **Race, Crime and Arrests**, H.M.S.O: A Home Office Research Study 58, London.
- Thomas C.W., Cage R.J. (1977), "The Effect of Social Characteristics on Juvenile Court Dispositions", **Sociological Quarterly**, 18(2), pp. 237-252.
- White R. (1996), "Police Practices, Punishment and Juvenile Crime Prevention", Forthcoming in Borowski A., Connor I. (eds.), **Juvenile Crime, Juvenile Justice and Juvenile Corrections**, Longmans, Melbourne.
- Wundersitz J., Naffine N., Gale F. (1988), "Chivalry, Justice or Paternalism?: The Female Offender in the Juvenile Justice System", **Australian and New Zealand Journal of Sociology**, 24(3), pp. 359-376.

סקירת אירוע

כינוס קציני משטרת-ישראל בנושא COMPSTAT בהשתתפות מפכ"ל משטרת ניו-יורק, האוורד ספיר רשמה: אורית שלו, האוניברסיטה העברית

בתחילת שנה זו נסע המפכ"ל, רב-ניצב יהודה וילק, לארה"ב, במטרה לבחון שיטות עבודה חדשות. במהלך ביקורו שם הוא התרשם מאוד משיטת הניהול הנהוגה במשטרת ניו-יורק זה שנים אחדות - COMPSTAT. הוחלט לאמץ שיטת ניהול זו גם בישראל (בהתאמות הנדרשות), ומפכ"ל משטרת ניו-יורק הוזמן להציג את הנושא בפני קציני משטרת-ישראל. לכינוס הוזמנה כל שדרת הפיקוד של משטרת-ישראל. בחלק הראשון של הכינוס הציג מפכ"ל משטרת-ישראל את רעיון ה-COMPSTAT, ומפכ"ל משטרת ניו-יורק סיפר על הניסיון בתחום זה במשטרתו. בחלק השני של הכינוס השיבו שני המפכ"לים על שאלות הקהל. להלן עיקרי הדברים:

המפכ"ל יהודה וילק

בינואר 1998, עם כניסתי לתפקיד, בחנה המשטרה את הגורמים שגרמו לבקיעים במעמדה. הכתובת הייתה רשומה על הקיר: עלייה של 30% בפשיעה בין 1994 ל-1997, עלייה מקבילה של 31% בפשיעות רכוש, שמהווה כ-80% בעבירות במדינת-ישראל, ועלייה של כ-100% בגניבות רכב. מצב זה תורם ליצירת פחד מפשיעה ולירידת קרנה של המשטרה בקרב הציבור. הצבנו לעצמנו יעד - יצירת שיווי משקל ארגוני חדש בין שני מישורי הפעילות של משטרת-ישראל האחריות לבטחון הפנים מחד גיסא ותפקידי המשטרה הקלאסיים מאידך גיסא. כלומר, מתן דגש לתפקידי המשטרה הקלאסיים ומתן דגש למלחמה בפשיעה, בלי להזניח את תפקידי הביטחון השוטף. נקטנו מספר פעולות:

- הוספת 1,400 שוטרים לתפקידי שטח.
- איתרנו את בעיית גניבות הרכב כבעיה חברתית, שעלותה למדינה גבוהה. בשל כך מיקדנו את הפעילות של יחידות השטח בנושא. הקמנו כוח משימתי - "אתגר"

לטיפול ארצי בגניבות רכב. מעבר לכך, שינינו את השיטות: לא עוד מירוץ אחרי גנבי הרכב אלא כניסה למשטות רכב, רדיפה אחרי ברוני הרכב ופעילות בשטחי הרשות הפלסטינית.

- טיפלו במוקדי פשיעה חמורה: בג'ואריש, בנתניה ובמקומות נוספים.
- הכנסנו שיטות ניהול חדשות – יעדים ומדדים וניהול איכותי. דהיינו – מיקדנו את האחריות בכל הרמות והצבנו יעדים מדידים ברורים.

בשנת 1998 נבלמה העלייה בפשיעה. במחצית של 1998 נעצרה העלייה בפשיעה והתחילה מסתמנת הירידה. הוכחנו שניתן, ע"י יוזמה, עבודה ושינוי שיטות להגיע לתוצאות. הציבור יודע להעריך עבודה זו. בסקר עמדות ציבור שפורסם בערב יום העצמאות בעיתון "ידיעות אחרונות", ענו אזרחים, שמבין מוסדות הציבור שהם מאמינים בהם, המשטרה במקום השלישי, אחרי צה"ל ובית-המשפט העליון. היעדים שלנו לשנת 1999 ברורים:

- המשך האיוון האסטרטגי בעבודת משטרת-ישראל.
- התמודדות בפשיעה תוך מתן דגש על עבירות אלימות, על עבירות רחוב ועל עבירות רכוש.
- מתן שירות טוב יותר בתחום השיטור הקהילתי ובטיפול באירועים, והעלות הרמה המקצועית של נותני השירות.

הדגשים לתכנון הפעילות לשנת 1999:

- הגברת נוכחות כחלק מיצירת ביטחון.
- פריסת מערך תנועה בתחנות הגדולות.
- המשך פיתוח מרכזי השיטור הקהילתי (מש"קים).
- עיבוי מערך הטיפול בנוער – הכפלת מספר עובדי הנוער תוך שנתיים.
- הקמת יחידות ללוחמה בפשיעה (יל"פים) בתחנות הגדולות, והגברת יכולתן לעבוד באופן עצמאי.
- ארגון מחדש של מערך משמר-הגבול.

כיום, במחצית שנת 1999, אנו יכולים לומר, שאם בשנת 1998 דיברנו על בלימה, השנה מסתמנת ירידה בפשיעת הרכוש. כמו כן, יש עלייה בפעילות היוזמה.

בביקורי בניו-יורק בחנתי את שיטת ה-COMPSTAT. דיברתי עם מפקדים בשטח, עם המפכ"ל ועם עוזריו. דברים שמרחוק נראים דמיוניים, מקרוב הם אמיתיים וממשיים וההישגים שאליהם הגיעו שוטרי ניו-יורק הם מדהימים. בשנה האחרונה הגיעה משטרת-ישראל לצמצום מרשים בפשיעה. חוסנו של ארגון שהוא גם יודע ללמוד. זאת לא בושה ללמוד מניסיונם של אחרים, וזו לא בושה ליישם טכניקות של לחימה בפשיעה, שנוסו בהצלחה על-ידי משטרות אחרות. הדבר מראה על בגרות ועל חוסן. אנחנו בחרנו ללמוד מהטובים ביותר - משוטרי ניו-יורק. המפכ"ל ספיר נענה להזמנתי לבוא לשוחח עמנו בנושא ה-COMPSTAT, כצעד ראשון ליישום התהליך במשטרת-ישראל, מתוך אמונה, שהתהליך הזה יביא אותנו להישגים טובים יותר מאשר השגנו עד עכשיו. נתוני הפתיחה שלנו טובים יותר. משטרת ניו-יורק נכנסה לתהליך בשיא עקומת הפשיעה. אנחנו נכנסים לתהליך בתחילת הירידה, ובטוחני שלא נפגר אחרי שוטרי ניו-יורק.

המפכ"ל האוורד ספיר

ברצוני לדבר עמכם על ההצלחה שהיתה לנו בניו-יורק בחמש השנים האחרונות. הורדנו את היקף הפשיעה החמורה ב- 50% ואת מקרי הרצח ב- 67%. כעת אנחנו לא בירת הפשע של העולם אלא רק בירת העולם. בשנת 1990, חיו בניו-יורק 7.5 מיליון תושבים, והיו בה 700,000 אירועי פשיעה. הפחד מפשיעה היה רציני. אנשים פחדו ללכת ברחוב. ניו-יורק היא העיר הצפופה ביותר בארה"ב, וגרה בה אוכלוסייה של ארבע-מאות מיעוטים אתניים. היא מוקד תיירות עולמי. במשטרת ניו-יורק משרתים 39,000 שוטרים ו-14,000 אזרחים. המשטרה מחולקת לשמונה מחוזות, ובכל מחוז יש 8 עד 13 תחנות משטרה. סה"כ 76 תחנות. בשנים האחרונות שיעורי הפשיעה בניו-יורק ירדו באופן משמעותי. ירידה זו היא, ללא ספק, תוצאה של שינוי טכניקות העבודה, אימוץ אסטרטגיות אגרסיביות להורדת פשיעה והחזרת הרחובות לבעליהם החוקיים - האזרחים. השיטות הישנות לא עבדו, ולכן שינינו את דרכי העבודה שלנו. פיתחנו אסטרטגיות שיטור חדשות ושיטות חדשות להבטחת האחראיות של מפקדים. כל אלו התבססו בין היתר על ZERO TOLERANCE - "אפס סובלנות" ועל שיטור מנומס, מקצועי ומכובד. כלי העבודה העיקרי הינו COMPSTAT: STATISTICS - COMPUTER COMPARISON - סטטיסטיקה השוואתית ממוחשבת. זו שיטה חדשנית, שעל-פיה ניתן לוודא, שמפקדי המשטרה הבכירים יודעים בדיוק מה מתרחש

בשדה. היא גם מוודאת אחריות תפקודית ומוסרית מצד מפקדי השטח, כולל מחויבות למתן דין וחשבון מצד אנשים במערכת, על כל היבטי הפעילות כלפי המנהלים בארגון. משטרת ניו-יורק היא ארגון גדול במבנה כמו צבאי. הקושי במודל זה הוא העברת המידע בדרכי הפיקוד הן כלפי מעלה והן כלפי מטה. לעתים קרובות, מידע חיוני אובד בדרך. אנו, המנהלים, לא יודעים מה קורה בשטח, ומפקדי שטח אינם מקבלים מאתנו את ההכוונה הדרושה להם במהירות הראויה. שיטת ה- COMPSTAT מאפשרת טיפול בבעיות אלו, היא מאפשרת לנו להתמקד בגורמים לפשיעה, וכן באופן שבו מפקדים מגיבים לבעיות אלו. עלי להדגיש, שהורדת הפשיעה היא מטרתנו העיקרית. בעוד שהורדת הפשיעה היא מטרה מובנת מאליה, בעבר המדדים העיקרים לבחינת ההצלחה שלנו היו העלאת מספר המעצרים או העלאת מספר הזימונים לחקירה שמגישה התחנה. תמו הימים, שבהם גם אם עלו שיעורי הפשיעה, מפקדים שהיו להם מעצרים רבים שובחו ואף קודמו. היום, כאשר אני נפגש עם מפקדים, אני שואל אותם האם הפשיעה עלתה או ירדה. לא מעניין אותי כמה מעצרים נעשו או כמה סמים נתפסו. אני מתעניין רק בבטיחותם של תושבי ניו-יורק ובשמירה על חייהם ועל רכושם. אנו מודדים מניעת פשיעה לא מעצרים. שיטת ה- COMPSTAT משמעותה - פעילות גלויה לציבור. פעמיים בשבוע בין 07:00 ל-10:00 בבוקר, מפקדי שטח מתחנה אחת מופיעים לפני סגל הפיקוד הבכיר. כמו כן, נוכחים כל מפקדי המחוזות ומפקדי התחנות וקציני מטה במחוזות, כדי ללמוד מה קורה בחלקים אחרים של העיר, וכדי להבטיח, שחידושים מוצלחים שיושמו במחוזות אחרים, ישוחררו במחוז שלהם. הם נמצאים שם גם כיוון שאם התנאים השתנו, והפיקוד רוצה לאמץ מיד מדיניות חדשה. אנו מאמינים, שעל כל מפקד להיות מוכן בכל זמן להסביר את מצב הפשיעה באזורו ואת אסטרטגיות הטיפול שבה הוא נוקט. לכן, אין לוח זמנים קבוע למפגשים עם מפקדי המחוזות. לפעמים, מפקד מחוז יציג את מצב הפשיעה באזורו ברציפות פעמיים או שלוש, אם התנאים מחייבים זאת. לעתים אנחנו מזמינים מפקד מחוז מצליח, ומבקשים ממנו להסביר מה עושים במחוזו, כדי שאחרים ילמדו ממנו. נציגי המחוז כולם מגיעים לפגישות COMPSTAT. כלומר, מפקד המחוז מפקדי התחנות, ראשי יחידת הבלשים, יחידת הסמים, יחידת הדיור הציבורי [שגם היא יחידת משטרה] ויחידת תנועה, כולם מופיעים לדיון. המפות מוצגות על מסך. הן מראות היכן התרחשה פשיעה בחודש האחרון או אפילו בשנה האחרונה. מוצגות טבלאות, שמראות את השעות שבהן מתרחשת הפשיעה במהלך היום ואף את השעות שבהן נעשים מעצרים. לא מפתיע

לגלות, שכאשר יורדים שיעורי מעצר עברייני הסמים, עולה שיעור אירועי שוד וירי. בנוסף, כל המפקדים מקבלים את דפי ה- COMPSTAT. דפים אלו מכילים מידע רלוונטי אודות שיעורי פשיעה בשבוע האחרון, בחודש האחרון ובשנה האחרונה. מידע זה מסייע בתחקור המפקדים. למעשה, הדפים מכילים מידע עד חמש שנים אחורה. כמו כן, הם כוללים מידע אודות כוח האדם במקום, מצוינים בהם מספר הזימונים לחקירה ובעיקר אלו הקשורים בעבירות הפוגעות באיכות חיים. ניתן לראות, שכאשר יורד אחוז העבירות הקלות, כגון עשיית צרכים במקום ציבורי, יורד גם אחוז העבירות החמורות. בהתבסס על מידע זה ועל דו"ח עדכני, שהמפקדים מוסרים 24 שעות לפני הפגישה, אנו מתחקרים את המפקדים.

ישנם ארבעה מרכיבים עיקריים לבלימת פשיעה - מודיעין; תגובה מהירה; אסטרטגיות עבודה אפקטיביות; מעקב הערכה והיזון חוזר.

שוב ושוב אנו בודקים רכיבים אלו וכן מחפשים דפוסי פשיעה ומגמות שהחמצנו. המפקדים בשטח מתבקשים להסביר, אלו אמצעים ננקטו על מנת להוריד פשיעה וכן מתבקשים להסביר אלו צעדים ואמצעים מתאימים לא ננקטו. אנו מוודאים, שכל מפקדי השטח השונים ביחידות המיוחדות מחליפים מידע האחד עם השני. תיאום בין יחידות מתמחות, החלפת מידע ותיאום מאמצים הם חלק מהאתגרים שעומדים בפני כל ארגון גדול. COMPSTAT משמער-לשלוט בכל העניין הזה. מפקדים שאינם מוכנים יגידו שפגישות ה-COMPSTAT קשות. באותה מידה, ה-COMPSTAT גורם למפקדים טובים להתבלט. אנו יכולים לראות מי הם המפקדים הטובים, לזהות אותם ולקדם אותם. מפקדים טובים מצדיקים את גישת ה-COMPSTAT ורוצים להופיע לפגישות. הם עושים עבודה טובה ורוצים שנדע זאת. הם רוצים לדבר על האסטרטגיות שלהם ועל התכניות החדשניות שלהם. למרות ש-COMPSTAT עוסק בניהול מידע ומאפשר אותו, הוא מבטיח Accountability. מה שחשוב ובולט בשימוש בשיטת ה-COMPSTAT הוא היישום המוצלח של הפעלת אסטרטגיות להורדת פשיעה, ואימוץ פילוסופיה של "אפס סובלנות" כלפי התנאים שיוצרים פחד ואי סדר. תנאים אלו הם, בדרך-כלל, עבירות שמשפיעות על איכות חיים - עשיית צרכים בציבור, מכירת מריחואנה ושימוש בה בקרנות רחוב, שיכרות בציבור ועוד. אני רוצה להזכיר שוב, ששוטרי ניו-יורק עבדו קשה מאוד. במקרים רבים הם הקדישו את מרבית זמנם והתמקדו בפעילות תגובה ולא בפעילות יזומה. אלו הימים, שבהם ניידות היו רצות מקריאה לקריאה, ולא היה

לשוטרים זמן לנקוט פעולות למניעת פשיעה. במוקד העבודה לא היו בעיות של איכות חיים. עם זאת, המשטרה עסקה תמיד בעבירות הפוגעות באיכות חיים. בעצם, בכל תחנה הייתה ניידת, שמשימתה הייתה אכיפה של עבירות הפוגעות באיכות חיים. אנו גם אוכפים את החוקים נגד זנות. 14,000 שוטרים עסקו בבעיית איכות החיים הגדולה שלנו – מכירת סמים ברחובות. כאשר אכיפה של עבירות של איכות חיים הייתה עניינם של שוטרים אלו בלבד, המשטרה הפכה ל"ענק ישן". למרות שקראק וקוקאין הפכו למגפה, ועבירות הפוגעות באיכות החיים היו הבעיה הגדולה של המשטרה, רוב משאבי המשטרה לא הופנו למלחמה בהם. לעתים קרובות, שוטרי סיור לא התערבו באירועים מסוג זה. הם חשו, שאם הם יתעסקו בבעיות "קטנות" מסוג זה, הם לא יתפנו לענות לקריאות "רציניות". הייתה הרגשה כללית של יאוש וש"לאף אחד לא אכפת". אזרחים פחדו ולא יכלו לעשות דבר, ושוטרים רבים חשו כך אף הם. את ההרגשה הזו שינינו. כיום המטרה אינה "ענק ישן", אנו מטפלים בבעיות הפוגעות באיכות החיים בהתאם לגישת "אפס הסובלנות", שמבוססת על עבודתם האקדמית של הפרופסורים Kelling and Wilson בתיאוריית "החלונות השבורים". תיאוריה זו טוענת, שאם נתייחס לדברים הקטנים שיוצרים פחד ואי סדר בקהילה ונטפל בהם, תהיה לכך השפעה גם על תחומי הפשיעה הגדולים. לדוגמא, אם נטפל בזנות, ברוכלים או ב"מנקי החלונות" בניו-יורק בגישת "אפס סובלנות", ניצור סביבה, שבה אזרחים יגישו בטוחים יותר, ופושעים ידעו שהם אינם רצויים. העצמנו את מפקדי התחנות שלנו, ונתנו בידיהם את הסמכות ואת האחריות לטפל בכל הבעיות שיוצרות פחד מפשיעה ואי סדר. אמרנו להם, שהם אחראים לתיאום כל הפעולות להורדת הפשיעה, גם אם הן נעשות על-ידי יחידות מיוחדות, שאינן עובדות ישירות עבורם. בו בזמן, נתנו להם את הסמכות והאמצעים לטפל בבעיות. הסרנו מגבלות בנוגע לאופן שבו הם יכולים לנצל את משאביהם. באמצעות ה-COMPSTAT הפחתנו את העומס הבירוקרטי. לא הפחתנו את מספר היחידות המיוחדות שלנו. חלקן, כמו יחידות הסמים, למשל, הורחבו באופן משמעותי. נתנו למפקדי הסיור שלנו את הכוח ואת המשאבים להילחם בבעיות של זנות, סמים ואיכות חיים. לא מספיק, ששלושת אלפים שוטרים יטפלו בבעיית הסמים, כאשר במשטרה יש ארבעים אלף שוטרים. כולם צריכים לתת יד למאמץ. התוצאה של ריכוז כל הכוחות של המשטרה במלחמה בבעיות סמים ובבעיות של איכות חיים היא מדהימה. הפשיעה ירדה באופן משמעותי והיא אף ממשיכה לרדת. עם זאת, השוטרים עדיין נענים לקריאות חירום. עם הירידה בפשיעה,

כמעט הוכפל מספר המעצרים. בשנת 1993 בוצעו 185,000 מעצרים בניו-יורק. בשנה שעברה ביצענו 355,000 מעצרים. באוגוסט '98, לראשונה, מספר המעצרים שווה למספר הפשעים שבוצעו. מספר המקרים שבהם נעשה שימוש בנשק קטלני על-ידי השוטרים ירד במחצית - מ-212 תקריות בשנת 1993 ל-111 בשנה שעברה. מחויבות כוללת ללחימה בפשיעה, המבטיחה אחריות כוללת ויישום אסטרטגיות מסוימת השפיעה. הגבנו באופן עקבי לצרכי הקהילה ובעיות שזיהינו. נראה, שזהו לב "השיטור הקהילתי" או ה"שיטור הממוקד בקהילה". ביקשנו מהקהילה לזהות בעיות שמטרידות אותם. בכל קהילות אלו היו בעיות שעוררו פחד ואי סדר. נתבקשנו לטפל בזנות, למשל, בכל העיר. ביצענו מבצעים מתוקשרים, שבהם שוטרים עצרו זונות, והפרסום שהתלווה לכך היה יעיל במלחמה בתופעה. הסחר במריחואנה ברחוב ובעיקר בפארקים, הדאיג את התושבים. הצבנו מצלמות וידאו לתעד את המכירה. הצבנו שוטרים סמויים בפארקים, והיו שוטרים שהתחפשו לסוחרי סמים. עצרנו את מי שקנו מהם. ערכנו מסיבת עיתונאים, על מנת להכריז על המבצע ועל תוצאותיו. ביקשנו מהתובע המחוזי ומהשוטרים עונשי מאסר ממושכים לסוחרי סמים. הוצאנו נגד הסוחרים האלה צווי הרחקה מהפארקים שבהם עבדו. התקנו מצלמות במעגל סגור בפארקים, כדי להוכיח, מי הם סוחרי הסמים ומי הם הלקוחות. כמו כן, אימצנו תכניות נוספות לטיפול בבעיות, שהטרידו את התושבים. הודענו לאנשים איך אנחנו משתמשים בחוקי עזר עירוניים על מנת לאכוף את החוק. אם עצרנו עבריינים במקום מסוים מספר פעמים, סגרנו לבסוף את הבניין כולו. אנחנו מחרימים מכוניות מנהגים שיכורים. את כל המבצעים אנו מבצעים בשיתוף סוכנויות אחרות. אנו מבקשים את שיתוף הפעולה שלהם ומסייעים להם. אנחנו משתפים את אנשי הקהילה ומקיימים עמם פגישות קבועות. כל מפקדי התחנות וגם אני, משתתפים בישיבות אלו ברחבי העיר. יש לנו קציני קישור לקהילות השונות ולמוסדות הדת בעיר. שיטור טוב דורש, ששוטר יתנהג לאזרח כמו שהיה מבקש שיתייחסו למשפחתו. נימוס, מקצוענות וכבוד הן מילות המפתח. חמישים אלף מקרים נבדקו בנושא היחס לאזרח וכולם היו מוצלחים. רמת הפשיעה בניו-יורק היא הנמוכה ביותר זה שלושים שנה, וממשיכה לרדת. בחדרי המיון בבתי-החולים טוענים, שאין מספיק מקרי טראומה להכשרת רופאים. תיירים מגיעים לעיר. ילדים משחקים ברחובות, שבהם לפני שנים מעטות פחדו מבוגרים להסתובב. אנחנו גאים מאוד במה שעשינו בניו-יורק, וחושבים, שניתן לעשות זאת גם במקומות אחרים. אני מקווה מאוד שתרוויחו מהנסיון שלנו.

נקודות עיקריות העולות מהתשובות לשאלות שנשאל מפכ"ל משטרת ניו-יורק:

- מספר השוטרים בעיר עלה ב- 25%. התקציב של משטרת ניו-יורק עלה מ- 2.4 ביליון דולר בשנת 1993 ל- 3 ביליון דולר השנה. בשנת 1993 הופעלו 1,400 מכוניות, השנה הופעלו 6,000 ניידות.
- בנושא זכויות האזרח, המפכ"ל ספיר חושב שזכותו הבסיסית של האזרח היא להיות משוחרר. יש לשמור על איזון בין לחימה בפשיעה לבין שיטור קהילתי. אי אפשר שתהיה רק משטרה שגורמת לאזרח להרגיש טוב. צריכים להיות שוטרים שעוסקים בבעיות שבקהילה ושוטרים שיעסקו בלחימה בזנות, בסמים וכו'. יש להקפיד, שפעולותיהם תהינה תמיד מתואמות בתחנות שלהם. מפקד התחנה הוא השוטר הקהילתי מס' 1. יש לו רקע וניסיון. שוטרים קהילתיים בני 23 אינם מסוגלים לפתור בעיות קהילתיות. יש להבטיח, שהקהילה יודעת מה אתה עושה. בכל תחנה יש ועדה קהילתית מייעצת, שנפגשת עם מפקד התחנה אחת לחודש, וקבוצות מיקוד שעמן אנחנו מבררים מה מציק לאזרחים. פעילות זו מגובה בפעולות אכיפה משמעותיות.
- העיריה פיתחה פתרונות חברתיים לנושאי חסרי הבית. עם זאת, חלק מהם עברו למקומות אחרים.
- ארגון טוב יכול לעשות יותר מדבר אחד בו זמנית. כאשר אנו מתמקדים בסטטיסטיקה בעצם אנחנו מתמקדים ב-Accountability. משטרה היא עסק, ובעסקים אתה דורש פרודוקטיביות. אנחנו לא מתעלמים מהחלקים האחרים: יש לנו שוטרים קהילתיים, שוטרים לתחום האלימות במשפחה וכו'. אנחנו מחויבים לספק ביטחון לציבור, ואם אנחנו לא דורשים מהקצינים להיות פרודוקטיביים, אזי אנחנו לא ממלאים את תפקידנו. שיטת ה-COMPSTAT דורשת מצוינות.
- COMPSTAT, איכות חיים ומקצוענות הם מושגי מפתח בהכשרות השוטרים שלנו. כל השוטרים מקבלים הדרכה לשימוש במחשב וכיצד להקליד תלונות באופן מיידי - on line - למערכת הממוחשבת שלנו. אנחנו גם מקדישים זמן לבקרת איכות ולהכשרות בתחנות. אחד מהיסודות של שיטת ה-COMPSTAT הוא אמיתות הנתונים. אחת לשלושה חודשים אנחנו עורכים ביקורת בכל תחנה, ומבקשים ממפקד המחוז את הבקורות שלו. כך למשטרה ולציבור יש אמון

בנתונים. כל שוטר, מהמגויס החדש ועד למפקדים, מאומן בתהליך ה- COMPSTAT. כל קצין מדרגת קפטן לומד במכללת COMPSTAT שהקמנו.

● פגישות COMPSTAT קשוחות אך הוגנות. אני מוודא, שאין אף אחד בפגישה שמזלזל במפקדים, המציגים את נתוני הפשיעה באזוריהם או לא מנומס כלפיהם. אני דורש, שמפקדים ידעו מה קורה בתחנה שלהם. רבים מהם אוהבים את שיטת ה-COMPSTAT, כיוון שהיא מאפשרת להם להראות את כישוריהם. תכניות טובות במקום אחד, המוצגות בפגישות ה-COMPSTAT, יתפשטו ברחבי העיר. איננו משפילים או מעליבים אנשים בפגישות ה-COMPSTAT, למרות שלפעמים אנחנו רואים כישלונות וחוסר יכולת לתפקד. באמצעות שיטת ה-COMPSTAT אנחנו מקבלים תמונה על יכולת הפיקוד של האנשים. בניו-יורק ישנם חמש-מאות אנשים שמסוגלים לפקד על תחנות, ורק 76 מפקדי תחנות. אנחנו משתמשים בשיטת ה-COMPSTAT כדי לוודא, שהטובים ביותר יפקדו על התחנות. אין זה אומר, שבארגון גדול כמו משטרת ניו-יורק או משטרת-ישראל אין משרות חשובות אחרות. אם תדברו עם מפקדי תחנות תבינו, שהם יודעים טוב יותר כיצד לבצע את תפקידיהם. בנוסף לדרישה ל-Accountability, אנחנו נותנים בידי מפקדי התחנות סמכויות רבות יותר. אנחנו אומרים, שישנם 76 מפכ"לים בניו-יורק. רק ההכוונה והמדיניות הכללית באים מלמעלה.

● בשנים האחרונות הייתה ירידה של 11% בתלונות אזרחים, וירידה של 24% בתלונות בשימוש בכוח. ועדה אזרחית בלתי תלויה בודקת את התלונה, ואם היא מוצדקת האנשים עומדים לדין משמעתי בפניי.

● המפתח לעשייה בניו-יורק הוא פגישות עם אזרחים. אנחנו אומרים לאזרחים מה אנו עומדים לעשות, ומבקשים לשמוע את דעותיהם. פעמים רבות עצותיהם מועילות מאוד. המפתח להצלחה של תכנית חדשה הוא לידע את הלקוחות, לוודא שהם מבינים, שמה שאנחנו עושים הוא לטובתם, ולהפוך אותם לחלק מהתכנית, במקום שהם יהיו חלק מהבעיה.

Grounding a rape-conviction only on the litigant testimony A psychological point of view

Israel Oron (Ostray)

The prevailing law of evidence entitles the court to substantiate a rape conviction solely on the litigant testimony. I will review briefly the judicial criteria for putting trust in a witness statement, along with some incongruous findings of the psychological research on deceit detection.

Afterwards, I will mention the touchy situation of passing a verdict which is grounded solely on a single oral evidence. Finally, I will call to conduct an interdisciplinary research in order to improve the methods of liar-catching in court.

Police and policing in the Negev before independence

Joseph Avni

This paper presents the development of policing in the Negev, in the period before the state of Israel was established, including the Jewish aspect of policing. It was documented by interviewing people and police officers that operated in the Negev, archive material as well as books and newspapers from that time. The article presents essential differences in the structure and operation of police forces, in the two periods — the Turkish regime and the British mandate in Palestine. The differences were in four main aspects, connected to each other: the aim of police existence, in the two periods, the human resources and the command of the police at that time, deployment of police stations and policing techniques. The roots of Israel National Police are in British mandate police and also in the Turkish perception, of station deployment and central guided activities in open uninhibited territories. The same problems the Israeli police faced in the Negev in the '50 existed there from the beginning of the century and were not solved by police of that time. Adoption of the Turkish and British policing guidelines perpetuated the problems for many years after.

The Multi-Layer Enlisting Program And Its Influence On the Israeli Police

Gabriel Nobel

The quality of the Israeli police personnel, its characteristics and qualifications were always an issue within the police since it was established in 1948. The image of the police was related to and effected from the image of its police officers. This paper presents the historical background that influenced the characteristics of the Israeli police force in 1948. The article presents and discusses a turn point in the issue of police personnel. A program initiated by the fifth Commissioner - Shaul Rosolio in the mid '70's. It was called "The Multi-Layer Enlisting Program". This program was aimed to improve the quality of the Israeli police personnel, in order for the police to face its challenges. We also discuss the impact of the program on current police personnel and its influences today.

CHANGES OF DRUG ADDICTED WHICH SURVIVED THE OF DETOXCIFICATION AND REHABILITA0TION

Rachel Natan & Anson Jon

purpose of this research was to identify the background characteristics predictive of a successful outcome in drug detoxification and rehabilitation. Information was drawn from the treatment records of 200 addicts accepted into the Beer - Sheva municipal drug rehabilitation services between 1995 and 1998. These services have been operating for the past ten years, but to date no evaluation has been undertaken of their efficacy nor of the appropriate population for the specific treatment offered. Using logistic regression and survival analysis, we considered which background characteristics were predictive of successful completion of each stage of the treatment process, and of completion of the full treatment sequence. Overall, 12.5 percent of addicts accepted into the program completed successfully, the major predictors of success being: local residence; past work experience; addiction to narcotic drugs, and a Western, non-immigrant family background. We consider implications of these results for the planning of drug rehabilitation services, and for future research.

Trends in Crime Rates In Israel 1976-1996

Yuri Kogan

This study is a replication of Fishman & Argov's study from 1980, which examined crime rates in Israel between 1951 - 1976. It tests the changes in crime rates between 1976 - 1996. The findings of this study are compared with the findings of the primary study. The current study focuses on property crimes, violence, fraud and car theft. Social factors such as rates of inflation, rates of immigration, rates of unemployment and also events of crisis situations that took place during this period are taken into account, in explaining the phenomena. The data for the study was taken from official crime rates published by the Israel Police (from 1976 till 1996) and from official data of 'The Central Bureau Of Statistics' (1976-1996) in Israel. The findings show a change in crime rate trends between the two periods of time. Significant differences were found in violent crime, and car theft and between the period before and after the Palestinian Intifada took place.

CONTENTS

ARTICLES

Yuri Kogan	Trends in Crime Rates In Israel 1976-1996	5
Rachel Natan & Jonn Anson	Characteristics Of Drug Addicts Which Survived Detoxification And Rehabilitation	29
Gabriel Nobel	"The Multi - Layer Enlisting Program" In The Israeli Police	63
Joseph Avni	Police and policing in the Negev before independence	87
Israel Oron (Ostray)	Grounding A Rape-Conviction Only On The Litigant Testimony: A Psychological Point Of View	111

NOTES

Jack Habib, Dalia Ben Rabi, Netta Barnea & Jocelyn Levy, In cooperation with: Simha Landau & David Weisburd	Research Report: Police Intervention With Minors & Youth: An Evaluation Study - Mapping Of Police Activities & Internal & External Relationships - Interim Report	123
Orit Shalev	Review: Israeli Police officers Meeting On 'Compstat' With Commissioner Haward Safir - NYPD	143

משטרת ישראל
מה"ד וקח"ר
מדור חינוך ומורשת

Journal of

POLICE & SOCIETY

An Interdisciplinary Israeli Journal of Law Enforcement & Criminology

**Published By the 'Community & Civil Guard'
department in the Israel National Police**

Issue No. 3

October 1999

Editors: Pinhas Yehezkeally, Orit Shalev

Editorial Board:

Menachem Amir, Ruth Geva, Giora Rahav, David Weisbourd

Advisory Board:

Israel Barak, Edna Erez, Shlomo Gal, Jacob Raz Josef Sedbon, Talgam Moshe

Managing Editor: Ron Shayovitz

Linguistic Editing: Anat Bashan

Technical Assistance: Tamar Esterman

Cover: Omer Resisi

הנחיות לכותבי המאמרים

את כתב היד יש לשלוח בשלושה עותקים מודפסים במעבד תמלילים Word, ברווח כפול, בצירוף דיסקט. את שם המחבר, מקום עבודתו ותחום עיסוקו יש להדפיס על גבי עמוד נפרד. כן יצורפו תקציר בעברית ובאנגלית, של עד 10 שורות. אורך המאמר לא יעלה על 25 עמודי A4 לא כולל ביבליוגרפיה. טבלאות ושרטוטים ימוספרו כל אחד על דף נפרד, ובתוך הטקסט יצוין אזכור למקום המיועד לטבלה או לשרטוט. הערות יכתבו בסוף המאמר. מקורות יוזכרו בתוך הטקסט, ע"י שימוש בשם המשפחה של הכותב ובשנת הפרסום. שמות בלועזית יכתבו בשפת המקור ולא בתעתיק עברי (לדוגמא: Greer 1994). רשימת המקורות תצוין בסוף המאמר, לאחר רשימת ההערות (אם ישנן).

כללי הציטוט ב"משטרה וחברה" – דוגמאות

1. ספר

Goldstein Herman (1994), Problem-Oriented Policing, University of Wisconsin-Madison, McGraw-hill.

מבקר משרד המשטרה (1992), סיטות דו"ח ביקורת בנושא: הטיפול המערכתי בתופעת אלימות שוטרים, (דו"ח אדן), משרד המשטרה, ירושלים.

2. מאמר

Gates Jennifer (1994), Talk is Cheap, Gazette, vol. 56, No. 6, pp. 2-8.

אלעזר מיכל, צרי מיכל (אוקטובר 1998), הערכת ביצוע, מנהלים משטרה, גיליון מס' 10, עמ' 27-31.

3. מסמך

יחזקאלי פנחס, שלו אורית (17/6/96), מדדים להערכת יחידות משטרה – הצעה לשינוי, משטרת ישראל, היחידה לשיטור קהילתי, סימוכין 5420/01-31.

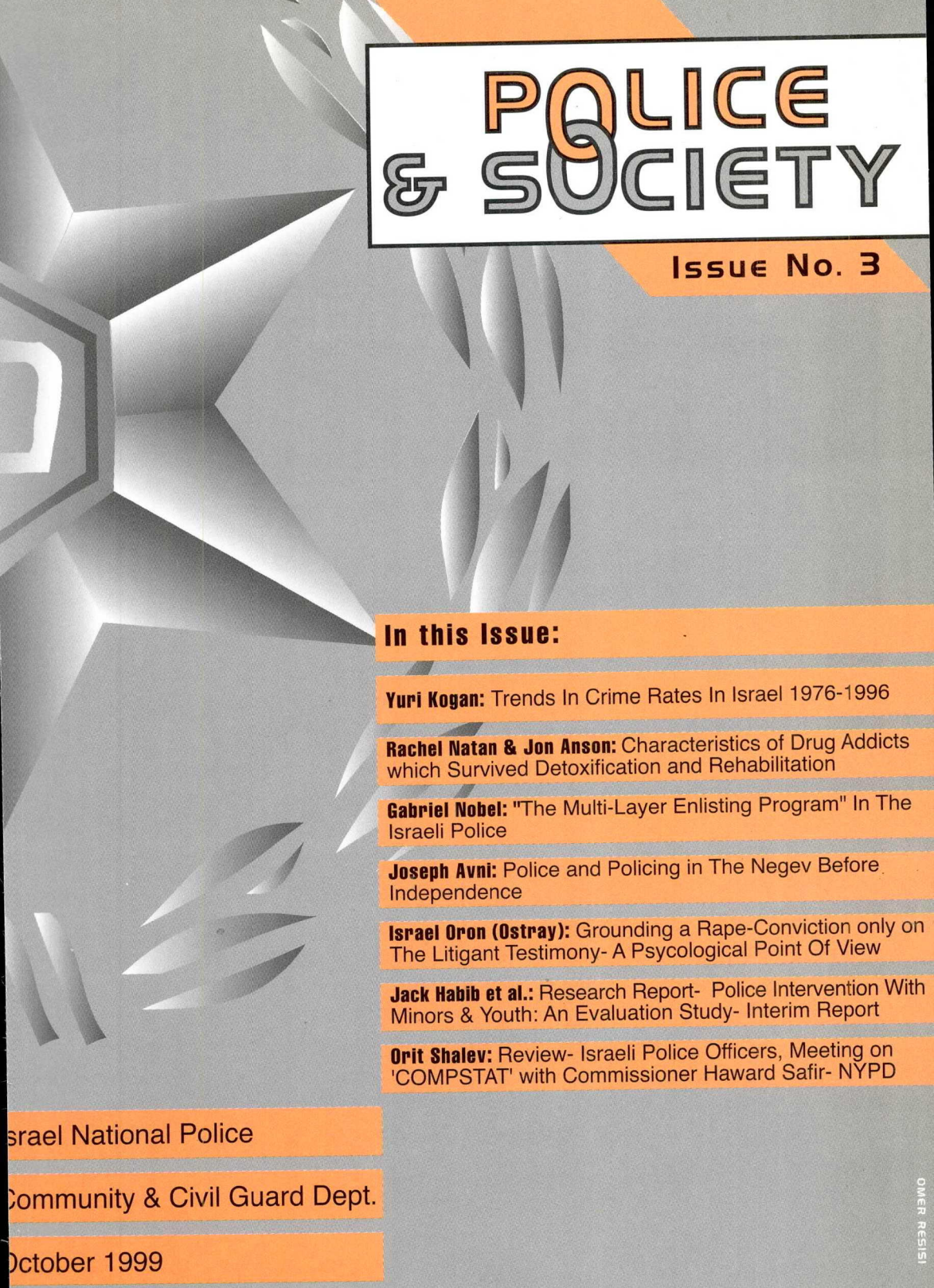
4. ראיין

שגיא שוש (14/5/98), סקרים ומדידות ארגוניות, ראיין, בכתובים אצל המחבר.

מאמרים שימצאו בתהליך השיפוט כדורשים עריכה יסודית יידחו או יוחזרו לכותביהם לשם כתיבה מחדש. מאמרים שיחייבו תיקונים מסוימים, יוחזרו לתיקון בצירוף הערות הקוראים. המערכת שומרת לעצמה את הזכות להכניס תיקוני עריכה במאמרים.

הכתובת למשלוח כתבי היד:

משטרת ישראל, המחלקה ליישום שיטור קהילתי, מפקדת משמר-הגבול, רח' החשמונאים, לוד, מיקוד 71920.



POLICE & SOCIETY

Issue No. 3

In this Issue:

Yuri Kogan: Trends In Crime Rates In Israel 1976-1996

Rachel Natan & Jon Anson: Characteristics of Drug Addicts which Survived Detoxification and Rehabilitation

Gabriel Nobel: "The Multi-Layer Enlisting Program" In The Israeli Police

Joseph Avni: Police and Policing in The Negev Before Independence

Israel Oron (Ostray): Grounding a Rape-Conviction only on The Litigant Testimony- A Psychological Point Of View

Jack Habib et al.: Research Report- Police Intervention With Minors & Youth: An Evaluation Study- Interim Report

Orit Shalev: Review- Israeli Police Officers, Meeting on 'COMPSTAT' with Commissioner Haward Safir- NYPD

Israel National Police

Community & Civil Guard Dept.

October 1999